

१२५०

म. ग्रं. सं. ठाणें

विषय *...*

सं. क्र. १३०९

जी
प्र
प्र
प्र

REFBK-0009422

ग. दि. माडगुळकर

प ब्लि के श न्स डि विह ज न

आकाशवाणी
प्रकाशन क्र. २

पुणे नभोवाणी केंद्रावरून
प्रक्षेपित झालेल्या
गीतांचा संग्रह

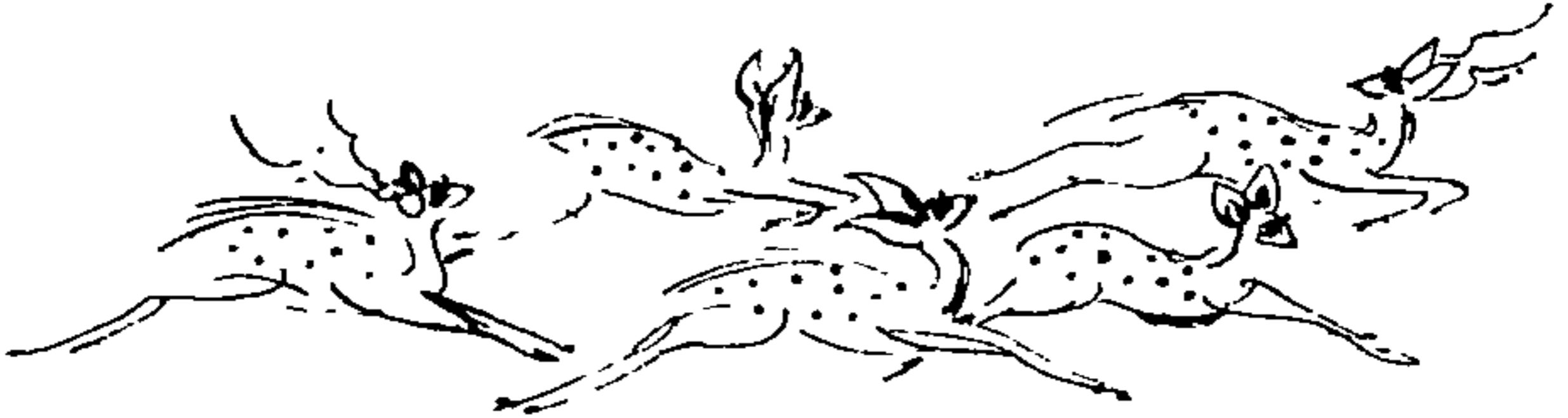

पुणे शहर ग्रंथ संग्रहालय, वार्ड. 'स्वात्मते.'

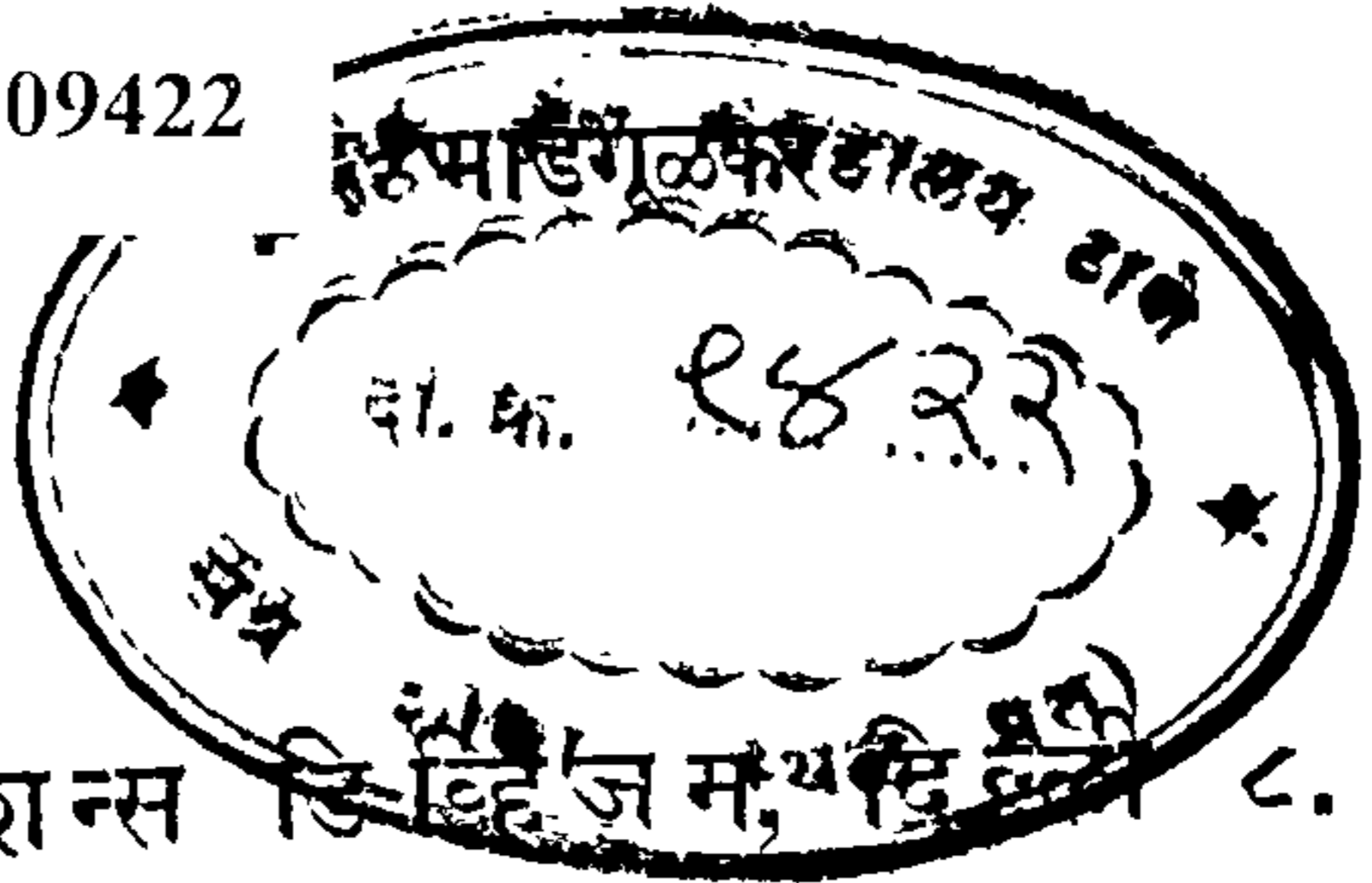
अनुक्रम २२५४५ कि. ९५५५

क्रमांक ... १३९९ ... नों. दि. १९७५.४६

गीत रामायण

REFBK-0009422

पब्लिकेशन्स डि. वि. ज. म. थ. दि. पुणे ८.

(माहिती व नभोवाणी खाते)

विजयादशमी,
आश्विन, १८७९
Ashwin, 1879
October, 3, 1957

मुख पृष्ठ व
आंतील सजावट : सौ. पद्मा सहस्रबुद्धे, मुंबई.

मुद्रक : उषा प्रिन्टर्स, ६, टलो रोड, मुंबई १.

मूल्य २ रुपये

पारायणापूर्वी—समाप्त

जो दि.

कविश्रेष्ठ रवींद्रनाथांनी म्हटल्याप्रमाणे रामायण ही खरोखरच भारताच्या मौलिक भावभावनांची भागीरथी आहे, आणि तिच्याच पुण्यसलिलाने त्याच्या मनोभूमीची मशागत शतकानुशतके अखंड होत राहिली आहे. रामायणांत गायले गेलेले राजधर्म, यतिधर्म, कुलधर्म आणि या सर्वांचे परस्पर संबंध नियत करणारे सर्व हृदयधर्म केळीच्या कोंभाप्रमाणे आसेतुहिमाचल सर्व भाषांतून आणि सर्व प्रदेशांतून मोठ्या कोडकौतुकाने लावले, जोपासले गेले आहेत. त्यामुळेच या विविध धर्मांची प्रतीके होऊन राहिलेली रामायणांतील पात्रेहि आम्हां सर्व भारतीयांना घरच्या माणसाइतकीच, किंबहुना त्यांच्यापेक्षांहि अधिक जवळची बनली आहेत. आणि त्यांच्या चालचलणुकीचा कित्ता गिरवीत आमच्या घरकुलांतली माणसे कळत न कळत आपली सांस्कृतिक घडण घडवीत आली आहेत. साऱ्या भारतवर्षावर रामकथेची अवीट मोहिनी पडली आहे ती त्याचमुळे. ही एकच कथा कितीहि तऱ्हांनी आणि कितीहि वेळां आळवली तरीहि त्याच्या प्रतिभेची तृप्ति अशी होतच नाही.

आपल्या मराठी मनाला तर या रामरसयनाचा ध्यासच आहे. या मराठीयेच्या क्षोणीत मोठ्या भावड्या कुणबाऊ बाईपासून संतपंतांतील प्राज्ञविज्ञापर्यंत साऱ्यांनी ही एकच कथा नाना परींनी गायिली आहे, आणि त्याचमुळे उभ्या मराठी जीवनांत राम कांठोकांठ भरून राहिला आहे. दोन मराठी माणसे एकमेकांना भेटली तर 'राम राम' म्हणूनच परस्परांचे अभिवादन करतात. जीवनांत 'रस' आहे असे म्हणण्या ऐवजी जीवनांत 'राम' आहे असेच म्हणतात, आणि जीवनाला सद्गति मिळाली असे म्हणावयाचे झाले तरी देखील 'राम म्हटला' असाच शब्दप्रयोग करतात. मराठी जीवन हे असे राममय होण्यास आसुसलेले आहे. उत्कृष्ट मराठी भक्तिगीतांचा संग्रह संकलित करण्याचे एकाद्याने मनावर घेतले तर रामावरल्या गीतांची संख्याच अधिक भरेल. सारांश रामाची मूर्ति आणि रामाची कीर्ति हाच मराठी चित्ताचा आणि प्रतिभेचा ध्यास आहे.

गीत रामायण

धार्मिकतेला पाठमोन्या झालेल्या आजच्या ह्या गलक्याच्या काळांत देखील मराठी लोकमानसाचा हा युगानुयुगांचा ध्यास यत्किंचितहि कमी झालेला नाही याची जिवंत साक्ष या 'गीतरामायणा'ने घवघवीतपणे देऊन चिकित्सक तर्क-पंडितांनाहि चकित केले आहे. आकाशवाणीच्या पुणे केंद्रावरून या 'गीतरामायणा'चे पहिले गीत सुरु झाल्यापासून ते आजतागायत याची लोकप्रियता कलेकलेने सारखी वाढतच राहिली. कौतुकाच्या आणि अभिनंदनाच्या पत्रांचा श्रोत्यांनी नुसता पाऊस पाडला. आबालवृद्ध भाविकांनी आपापल्या रेडिओ सेट-पुढे धूपदीपादि लावून भक्तिभावाने त्याचे श्रवणसुख अनुभवले. पोरा-थोरांच्या जिभेवर ही गीते घरोघर नाचू लागली. वृत्तपत्रांनी नेमाने आणि आस्थेने ती सकौतुक छापली आणि श्रोत्यांच्या आग्रहामुळे आकाशवाणीच्या पुणे केंद्राला त्याची दोन पारायणे करण्याचे पुण्य प्राप्त झाले. खुद्द कवि, संगीत नियोजक आणि आकाशवाणीचे कार्यकर्ते या सा-यांनाच अनपेक्षित अशी ही सुखद घटना होती.

या 'गीतरामायणा'चा जेव्हां मी मागोवा घेतो तेव्हां मला म्हणावेसे वाटते की, या भाग्यशाली देशांत ईश्वरच वारंवार अवतार घेतो असे नाही, तर त्याचे चरित्र देखील युगधर्माला अनुकूल असा अवतार घेत असते. कविश्री . माडगूळकर आणि पुणे केंद्राचे उत्साही आणि कल्पक कार्यकर्ते श्री. सीताकांत लाड सहज एका संध्या-काळी भेटतात काय, बोलतां बोलतां सहज 'गीतरामायणा'ची कल्पना निघते काय, त्यांतले स्वरसौंदर्य उलगडून दाखवायला श्री. सुधीर फडक्यांसारख्या पट्टीच्या संगीत-नियोजकाची जोड मिळते काय, कामे करणारी आंतर्ली बाहेरची सारी माणसे एक-दिलाने आणि नेमाने सारे यथासांग पार पाडतात काय, आणि सगळा लहान मोठा मराठी लोकसमुदाय त्याचे असे कोडकौतुक करतो काय, सारेच विलक्षण. तसे पाहिले तर ही सारीच माणसे 'श्रमसे'च्या तीरावरची, अष्टौप्रहर काबाडकष्टांत गुंतलेली, अशा महत्कार्याला अवश्य असलेली सवड कुणाच्याचपाशी नसलेली. वाल्मीकीचे आद्य-रामायण आधी लिहिले गेले आणि मग गायिले गेले, पण हे 'गीतरामायण' गात गातच जन्माला आले, गात गातच वाढले गेले आणि गात गातच परिणामाला आले.

गीत रामायण

आठवडा उलटेपर्यंत पुढेचें गीत जितकें लोकांना अनपेक्षित तितकेंच कविश्रींना देखील. त्यांना फक्त दोन तीन दिवस आधीं जाग आलेली एवढेंच. 'गीत रामायण'च्या या साऱ्या जन्मकथेवरून म्हणूनच मला म्हणावेसे वाटते की तें कुणी लिहिलेलें नाहीं, तें झालेलें आहे. आपला अवतार सिद्ध करण्यासाठीं युगधर्मानुकूल अशी सारी निवड त्यानें स्वतःच केली आहे. त्याला माहित होतें कीं मराठी लोकमानसाला पुनः रामकथा हवी आहे. पण ती गीतांत हवी आहे. थोडक्यांत हवी आहे, पण सचित्र हवी आहे. पुन्हां ती गीते अशीं हवीत कीं ज्यांत भावगीते, तत्त्वगीते, संघगीते, श्रमगीते असें सर्व प्रकार असतील, साऱ्या रसांचा साक्षात् परिचयहि घडेल आणि ते सगळे भक्तीच्या अतिरसांत एकरूप पावतील. म्हणूनच आम्हां सर्व कवींतून त्यानें नेमका असाच कवि निवडला कीं ज्याला रामरसायनाची गोडी आईच्या दुधांतूनच मिळाली आहे, आर्ताच्या कणवेचा एकराथांचा वारसा आणि त्याचें सुबोध शब्दसौष्टव जात्याच लाभलें आहे, लोकमानसाचा कानोसा घेण्याचा मनकवडेपणा आहे, चक्षुष्मती प्रतिभेचें देणें आहे आणि तिच्या जोडीला चित्रपटसृष्टींतल्या कलाकौशल्याचा अमाप अनुभव आहे.

जिवंताचें मोठेपण सहजा सहजीं मान्य न करणारा एकादा फार्जील व्युत्पन्न टीकाकार खंयचटपणें असेंहि म्हणेल, "यांत असें अपूर्व काय आहे? सर्वपरिचित असलेल्या रामायणाची ही एक संक्षिप्त गीतावृत्ति आहे. त्याच्यासाठीं एवढें भाष्य कशाला?" सकृत्दर्शनीं हा कोटिब्रम बिनतोड वाटेल. पण या साऱ्या गीतांची गुंफण बारकाईनें पाहणाऱ्या रसिकाला चटकन पटेल कीं हें कार्य वाटते तितके सोपें नव्हे. ही केवळ उजळणी नाहीं तर ही एक स्वतंत्र निर्मिति आहे.

आदिकवि वाल्मीकीनें आपल्या स्वतंत्र सौंदर्यदृष्टीनें विधात्याच्या सूक्ष्म आणि स्थूल सृष्टींतून नेमकें सौंदर्य टिपून काढून त्यांतून आपली रामकथा रचली. त्याचप्रमाणें कविश्री. माडगूळकरांनीं वाल्मीकीच्या काव्यसृष्टींतले वेंचीव सौंदर्य आपल्या स्वयंभू प्रतिभेनें बिनचूकपणें निवडलें आहे, आणि अवघ्या छप्पन गीतांत

गीत रामायण

आपली सजीव आणि चलित्र चित्रकथा तुमच्या-आमच्या समोर मूर्तिमंत केली आहे. आदिकवीनें निर्माण केलेलीं पात्रे आणि वातावरण यांना कविश्रींनी कुठेंच धक्का लागू दिलेला नाही. एवढेंच नव्हे तर माता कौसल्या, बंधू भरत-लक्ष्मण, दासभक्त हनुमान, भोळीभावडी शबरी, निष्ठावंत मित्र सुग्रीव आणि रावणाची कानउघाडणी करून देखील भ्रातृ-कर्तव्याला जागणारा कुंभकर्ण, यांच्या एकेका गीतांतून त्या त्या पात्रांचे सारे व्यक्तिमत्व कवीनें साक्षात् आपल्यापुढे उभे केले आहे. हे सामर्थ्य लहानसहान नव्हे. प्रभुरामचंद्राला नदीपार करतांनाचें गुहकाचें गाणें किंवा सेतु बांधतानाचें वानरगणांचें गाणें ज्यावेळीं आपण ऐकतो त्यावेळीं त्यांचें सांघिक व्यक्तिमत्व जणू गीताच्या तालांत आपल्या डोळ्यापुढे उलगाडत राहतें. भरत चित्रकूट पर्वताच्या दिशेनें येऊं लागतो त्यावेळीं तो युद्ध करायलाच येतो आहे अशा समजानें लक्ष्मण झाडावर चढून ज्यावेळीं त्या सान्या प्रसंगाचें वर्णन करतो, किंवा रावणानें सीतेला पळविल्यानंतर त्याच्यांत आणि जटायूंत घडून गेलेल्या समरप्रसंगाच्या खाणाखुणांचे राम ज्यावेळीं वर्णन करूं लागतो, त्यावेळीं आपल्याला वाटतें की इथें शब्दांना सिनेकॅमेऱ्याची शक्ति आली आहे. सुंदर सुंदर कल्पना आणि अमर सुभाषितें ही तर या गीतरामायणांत ठायीं ठायीं विखुरली आहेत. कुठें ती सुळांतली आहेत तर कुठें कविश्रींनी त्यांत तितवयाच तोलामोलाची भर टाकली आहे.

गीतरामायणाच्या या लोभनीय सृष्टींत विविध सौंदर्ये विखुरली आहेत, पण श्रोत्यांचें लक्ष सारखें सीता-रामांवर बांधून ठेवण्यास कवि विसरलेला नाही. त्या उभयतांचीं सारींच गीते चटका लावणारीं झाली आहेत. कुटी कधी बांधावी हें सांगतानाचा निसर्गरसज्ञ राम, सुमंताकरवीं प्रियजनांना आपलें हृद्गत कळविणारा राम, भरताला माघारी लावतांना जीवनावर भाष्य करणारा तत्त्वचिंतक राम, रणांत उतावीळपणानें वागणाऱ्या सुग्रीवाला रणनीतीचा पाठ देणारा राम, युद्धांत जयिष्णु असूनहि युद्ध टाळण्यासाठी शत्रूला संधिची संधी देणारा राजधर्मी राम, विजयानंतर सीतेची सत्वपरीक्षा पाहणारा कर्तव्यनिष्ठुर राम, आणि अग्नि-

देवाच्या साक्षीनंतर डोळ्यांतल्या डोळ्यांत आंसवांची नदी गोठविणारा कृतार्थकाम राम अशी प्रभू रामचंद्राचीं विविध दर्शनें घेतांना आपल्या भावभावनांचें जणू उदात्तीकरण होत रहातें. पुण्यशालिनी सीतेच्या तोंडीं मोजकींच गीतें आहेत, पण तेवढ्यांत झालेला भारतीय स्त्रीहृदयाचा आणि सतीधर्माचा आविष्कार अविस्मरणीयच आहे.

वस्तुतः माडगूळकरांचें हें 'गीतरामायण' प्रभु रामचंद्र सिंहासनस्थ झाल्यावर सुरनरांच्या जयजयकारांत संपतें, पण माडगूळकरांची प्रतिभा तें तिथें संपवीत नाही. या वैभवानंतर सीतामाईला वनाचे डोहाळे लागतात. रामसीतेच्या जीवनांत उदात्ततम संयोगाची योजना करण्यासाठीं करुण आणि उदात्त हे रस वियोगाची मांडामांड करतात. रामायण संपतें पण सीतेचें दुःख संपत नाही. छंद आणि स्वर विराम पावले तरी तिचें तें न सरणारें दुःख आपल्या अंतःकरणांत रेंगाळतच राहतें. यथाकाळ याच रामायणानें पुन्हां नवा अवतार घ्यावा म्हणूनच तर त्यांच्या हातून हें घडलें नसेल ? एवढें मात्र खास कीं तोंपर्यंत आणि त्यानंतर देखील यांतलीं कांहीं गीतें रामायणासारखींच चिरंजीव होऊन रहातील, आणि त्याबरोबरच माडगूळकरांचें-माझ्या बंधुतुल्य मित्राचें-नांव देखील.

मराठी वाचक या व आगामी आकाशवाणी प्रकाशनांचें स्वागत करतील अशी आशा आहे.

१५ मार्च, १९५७.

आकाशवाणी, पुणे.

वा. भ. बोरकर.

कै. पु. सं. लाडू यांस :

“गैलां जी वैकुंठी,
ठेवूनी अभंग,
स्मृतीस आपुल्या,
अर्पिली ही कथा,
होउनी निःसंग
स्मृति मागे
प्राज्ञ, भागवता
राघवाची ”

ग. दि. माडगूळकर

१

श्रीरामचंद्राच्या अश्रमेघ यज्ञासाठी, अयोध्येत माणसांचा महासागर जमला होता. तापसवेप धारण केलेले दोन बटु मंडपांत आले. ते म्हणाले. "आम्ही महर्षि वाल्मिकीचे शिष्य आहोत. आम्ही रामचरित्र गायन करतो." श्रीरामांना माहीत नव्हते की, आपल्यासमोर आपल्या चरित्राचे गायन करणारे हे बटु आपलेच पुत्र आहेत.

गीत रामायण

निवेदक :

स्वयं श्रीरामप्रभू ऐकती
कुश लव रामायण गाती
कुमार दोषे एक वयाचे
सजीव पुतळे रघुरायाचे
पुत्र सांगती चरित पित्याचें
ज्योतिनें तेजाची आरती १

राजसमुद्रा, वेष मुनींचे
गंधर्वच ते तपोवनींचे
वाल्मिकींच्या भाव मनींचे
मानवी रूपे आकारती २

ते प्रतिभेच्या आम्रवनांतिल
वसंत-वैभव-गाते कोकिल
बालस्वरांनीं करूनी किलबिल
गायनें ऋतुराजा भारती ३

फुलांपरी ते ओठ उमलती
सुगंधसे स्वर भुवनीं झुलती
कर्णभूषणें, कुंडल डुलती
संगतीं वीणा शंकारिती ४

सात स्वरांच्या स्वर्गामिथुनि
नऊ रसांच्या नऊ स्वर्धुनी

यज्ञ-मंडपीं आल्या उतरुनी
संगर्मां श्रोतेजन नाहती ५

पुरुषार्थाची चारी चौकट
त्यांत पाहतां निजजीवनपट
प्रत्यक्षाहुनि प्रतिमा उत्कट
प्रमुचे लोचन पाणावती ६

सामवेदसे बाळ बोलती
सर्गांमागुन सर्ग चालती
सचीव, मुनिजन, स्त्रिया डोलती
आंसर्वे गालीं ओघळती ७

सोडुनि आसन उठले राघव
उठुन कवळिती अपुलें शैशव
पुत्रभेटिचा घडे महोत्सव
परी तो उभयां नच माहिती. ८

पराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्वल्पते.

अनुक्रम ... २२५... २६... वि: ... १०५...

क्रमांक ... १३७... नों: दि: ... १९२१... २१/४५

२

श्रीरामांच्या यज्ञमंडपांत, प्राणांच्या सर्व शक्ति कर्णांच्या ठायीं एकवटून. श्रोतेजन ऐकत आहेत. सुवर्ण-सिंहासनावर बसून, प्रत्यक्ष श्रीराम ऐकत आहेत. तापस-वेष परिधान केलेले राजपुत्र कुश आणि लव रामचरित्राचें गायन करीत आहेत.

कुश आणि लव

सरयू-तीरावरी
 अयोध्या मनुनिर्मित नगरी
 त्या नगरीच्या विशालतेवर
 उभ्या राहिल्या वास्तू सुंदर
 मधुन वाहती मार्ग समांतर
 रथ, वाजी, गज, पथिक चालती, नटुनी त्यांच्यावरी १

घरांघरांवर रत्नतोरणें
 अवती भंवतीं रम्य उपवनें
 त्यांत रंगतीं नृत्य गायनें
 मृदंग वीणा नित्य नादती, अलकानगरीपरी २

स्त्रिया पतिव्रता, पुरुषहि धार्मिक
 पुत्र उपजती निजकुल-दीपक
 नृशंस ना कुणि, कुणि ना नास्तिक
 अतृप्तीचा कुठें न वावर, नगरिं, घरीं, अंतरीं ३

इक्ष्वाकू-कुल-कीर्ती-भूषण
 राजा दशरथ धर्मपरायण-
 त्या नगरीचें करितो रक्षण
 गृहीं चंद्रसा. नगरि इंद्रसा, सूर्य जसा संगरीं ४

दशरथास त्या तीर्था भार्या
 सुवंशजा त्या सुमुखी आर्या

गीत रामायण

सिद्ध पतीच्या सेवाकार्या
बहुश्रुता त्या, रूपशालिनी, अतुलप्रभा सुंदरी ५

तिघो स्त्रियांच्या प्रीतसंगमीं
तिन्हीं लोकिंचें सुख ये धामीं
एक उणें पण गृहस्थाश्रमीं
पुत्रोदय पण अजुनी नव्हता, प्रीतीच्या अंबरी ६

शल्य एक तें कौसल्येसी
दिसे सुमित्रा सदा उदासी
कैक कैक्या करि नवसासी
दशरथासहि व्यथा एक ती, छळिते अभ्यंतरी ७

राजसौख्य तें सौख्य जनांचे
एकच चिंतन लक्ष मनांचें
काय काज या सौख्य, धनाचें ?
कल्पतरूला फूल नसे कां ? वसंत सरला तरी ८

३

“कल्पतरूला फूल नसे कां ? वसंत सरला तरी ”

प्रजाजनांना सर्व सुखांनीं न्हाऊ घालणाऱ्या दशरथाच्या घरांत पाळणा हलूं नये, हा केवढा दैवदुर्विलास ! अयोध्येच्या प्रत्येक जाणत्या प्रजाजनाच्या मनांत हा प्रश्न वारंवार उठत होता मग दशरथाच्या राण्यांची काय अवस्था असेल ? कौसल्या, वरुन ग्रीष्मकालीन नदीसारखी थोडी अशक्त, तरीहि शांतच होती. पण मनांत-ती काय म्हणत होती ?

गीत रामायण

कौसल्या :

उगा कां काळिज माझें उलें ?
पाहुनी वेर्लीवरचीं फुलें
कधीं नव्हें तें मळलें अंतर
कधीं न शिवला सवतीमत्सर
आज कां लतिकावैभव सलें ? १

काय मना हें भलतें धाडस ?
तुला नावडे हरिणी-पाडस
पापणी वृथा भिजे कां जलें ? २

गोवत्सांतिल पाहुन भावां
काय वाटतो तुजसी हेवा ?
चिडे कां मौन तरी आंतलें ? ३

कुणी पक्षिणी, पिलां भरविते
दृश्य तुला तें व्याकुळ करिते
काय हें विपरीत रे जाहलें ? ४

स्वतःस्वतःशीं कशास चोरी ?
वात्सल्याविन अपूर्ण नारी
कळालें सार्थक जन्मांतलें ५

मूर्त जन्मते पाषाणांतुन
कौसल्या कां हीन शिळेहुन ?
विचारें मस्तक या व्यापिलें ६

गगन आम्हांहुनि वृद्ध नाहीं कां ?
त्यांत जन्मती किती तारका !
अकारण जीवन हें वाटलें ७

“ उगा कां काळिज माझे उलें ? पाहुनी वेलीवरचीं फुलें ”

—महाराणी कौसल्या अशा चमत्कारिक मनःस्थितीत असतांनाच, महाराज दशरथ अंतःपुरांत आले. आपल्या लाडक्या राणीला ते सांगूं लागले.

राजा दशरथ :

उदास कां तूं ? आंवर वेडे, नयनांतिल पाणी
लाडके, कौसल्ये राणी.

वसंत आला, तस्तस्वर आली नव पालवी
मनांत माझ्या उमलुन आली तशीच आशा नवी
कानीं माझ्या घुमूं लागली सादाविण वाणी. १

ती वाणी मज म्हणे, “दशरथा अश्वमेध तूं करी
चार बोंबडे वेद रांगतिल, तुझ्या धर्मरत घरीं.”
विचार माझा मला जागवी, आले हें ध्यानीं. २

निमंत्रिला मी सुमंत मंत्री आशा त्याला दिली
वसिष्ठ, काश्यप, जाबालींना घेउन ये या स्थलीं
इष्ट काय तें मला सांगतिल गुरुजन ते ज्ञानी ३

आले गुरुजन, मनांतलें मी सारें त्यां कथिलें
मीच माझिया मनास त्यांच्या साक्षीनें मथिलें
नवनीतासम तोंच बोलले स्निग्धमधुर कोणी ४

“ तुझे मनोरथ पूर्ण व्हायचे, मनोदेवता वदे
याच मुहूर्ती सोड अश्व तूं, सत्वर तो जाऊं दे ”
“ मान्य ”-म्हणालों-“ गुर्वाज्ञा ” मी, कर जुळले दोन्ही ५

अंग देशिंचा ऋष्यशृंग मी घेउन येतो स्वतः
त्याच्या करवीं करणें आहे इष्टीसह सांगता
धूमासह ही भारून जावो नगरी मंत्रांनीं ६

सरयूतीरीं यज्ञ करूं गे, मुक्त करानीं दान करूं
शेवटचा हा यत्न करूं गे, अंतीं अवभृत् स्नान करूं
इप्सित ते तो देइल अग्नि, अनंत हातांनीं ७

“ इप्सित ते तो देइल अग्नि अनंत हातांनी ”

-या इच्छेनें दशरथानें यज्ञाश्व सोडला, पुढें एका संवत्सरानंतर तो यज्ञीय अश्व परत आला. राजा दशरथाच्या विनंतीनुसार ऋष्यशृंगानें यज्ञ मांडला. एका शुभवेळीं यज्ञीय ज्वालेंतून एक रक्तवर्ण महापुरुष प्रकट झाला, आणि दुंदुभी-सारख्या कणखरं पण मधुर सादानें तो राजा दशरथाला म्हणाला-

यज्ञपुरुष :

दशरथा, घे हें पायसदान
 तुझ्या यज्ञीं मी प्रगट जाहलों हा माझा सन्मान
 तव यज्ञाची होय सांगता
 तृप्त जाहल्या सर्व देवता
 प्रसन्न झाले नृपा तुझ्यावर, श्रीविष्णू भगवान १

श्रीविष्णूंची आज्ञा म्हणुनी
 आलों मी हा प्रसाद घेउनी
 या दानासी, या दानाहुन, अन्य नसें उपमान २

करांत घे ही सुवर्णस्थाली
 दे राण्यांना क्षीर आंतली
 कामधेनुच्यां दुग्धाहुनहि, ओज हिचें बलवान ३

राण्या करितिल पायसभक्षण
 उदरीं होइल वंशारोपण
 त्यांच्या पोटीं जन्मां येतिल, योद्धे चार महान ४

प्रसवतील त्या तीनहि देवी
 श्रीविष्णूंचे अंश मानवी
 धन्य दशरथा, तुला लाभला, देवपित्याचा मान ५

कृतार्थ दिसतीं तुझीं लोचनें
 कृतार्थ मीहि तुझ्या दर्शनें
 दे आज्ञा मज नृपा, पावतो यज्ञीं अंतर्धान. ६

६

“ त्यांच्या पोटीं जन्मां येतिल योद्धे चार महान ”

-हें यज्ञपुरुषाचें वचन खरें ठरलें. त्या पायसाच्या सेवनानें दशरथाच्या तिन्ही राण्या गर्भवती झाल्या. यथाकार्त्वी त्या प्रसूत झाल्या. कौसल्येला श्रीराम, सुमित्रेला लक्ष्मण आणि शत्रुघ्न, कैकयीला भरत, असे चार पुत्र झाले. राजाची इच्छा पूर्ण झाली. प्रासादांतील सुखाला सीमा राहिल्या नाहींत. नगरजनांचा आनंद तर, नुसता भरून ओसंडत होता. श्रीरामादिक भावंडें रांगूं लागलीं, तरीहि अयोध्येतील स्त्रिया श्रीरामजन्माचें आनंदगीतच गात होत्या. पुनः पुनः गात होत्या.....

अयोध्यावासी स्त्रिया :

चैत्रमास, त्यांत शुद्ध नवमि ही तिथी
गंधयुक्त तरिही वात उष्ण हे किती ?
दोन प्रहरिं, कां ग शिरीं सूर्य धांबला ?
राम जन्मला-ग सखी-राम जन्मला १

कौसल्याराणि हळूं उघडि लोचने
दिपुन जाय माय स्वतः पुत्र-दर्शने
ओघळले आंसू, सुखें कंठ दाटला २

राजगृहीं येइ नवी सौख्य-पर्वणी
पान्हावुन हंबरल्या धेनु अंगणीं
दुंदुभिचा नाद तोंच धुंद कोदला ३

पेंगुळल्या आतपांत जागत्या कळ्या
' काय काय ' करित पुन्हां उमळल्या खुळ्या
उच्चरवें वायु त्यास हंसुन बोलला ४

वार्ता ही सुखद जर्धी पौंचली जनीं
गेहांतून राजपथीं धांबले कुणी
युवतींचा संघ एक गात चालला ५

पुष्पांजलि फेंकि कुणी, कोणि भूषणें
हास्यानें लोपविले शब्द, भाषणें
वाद्यांचा ताल मात्र जलद वाढला ६

गीत रामायण

वीणारव नूपुरांत पार लोपले
कण्यांचे कंठ त्यांत अधिक तापले
बावरल्या आम्राशिरीं मूक कोकिला ७

दिग्गजही हलुन जरा चित्र पाहती
गगनांतुन आज नवे रंग पोहती
मोत्यांचा चूर नर्भीं भरुन राहिला ८

बुडुनि जाय नगर सर्व नृत्यगायनीं
सूर, रंग, ताल यांत मग्न मेदिनी
डोलतसे तीहि जरा, शेष डोलला ९

७

“ राम जन्मला-ग सखी-राम जन्मला ”

या आनंदगीतांतच अयोध्या मग्न होती. प्रासादांत, श्रीराम दिसामासांनीं वाढत होते. ते आतां चालूं लागले होते. बोंबडे बोंबडे बोलूं लागले होते. महाराणी कौसल्या, भगिनीसमान असलेल्या सवतींना कौतुकानें सांगत होती—

गीत रा मा य ण

कौसल्या :

सांवळा ग रामचंद्र, अष्टगंधांचा सुवास,	माझ्या मांडीवर न्हातो निळ्या कमळांना येतो	१
सांवळा ग रामचंद्र, उरलेल्या घांसासाठी	माझ्या हातांनी जेवतो थवा राघूंचा थांबतो	२
सांवळा ग रामचंद्र, त्याला पाहतां लाजून,	रत्नमंचकीं झोपतो चंद्र आभाळीं लोपतो	३
सांवळा ग रामचंद्र, हीरकांच्या मेळाव्यांत,	चार भावांत खेळतो नीलमणी उजळतो.	४
सांवळा ग रामचंद्र, थोरथोरानीं शिकावी,	करी भावंडासी प्रीत बाळाची या बाळरीत	५
सांवळा ग रामचंद्र, माझ्या भाग्याच्या श्लोकाचे,	त्याचे अनुज हे तीन चार अखंड चरण	६
सांवळा ग रामचंद्र, त्याशी करितां संवाद,	करी बोंबडे भाषण झालों बोंबडे आपण	७
सांवळा ग रामचंद्र, वेद म्हणतां विप्रांचे,	करी बोंबडे हें घर येती बोंबडे उच्चार	८
सांवळा ग रामचंद्र, रात जागवितो बाई,	चंद्र नभोच्या मागतो सारा प्रासाद जागतो	९
सांवळा ग रामचंद्र, मग पुरता वर्षेल,	उद्यां होईल तरुण देवकृपेचा वरुण	१०

‘सांवळा ग रामचंद्र—’

—महाराणी कौसल्येचा ‘सांवळा रामचंद्र’ दिसामासांनी वाढला. बालवयांतच त्याने धनुर्विद्या आत्मसात केली. धार्मिक ग्रंथ अभ्यासिले. आतां तो राजसभेत येऊन बसू लागला. त्याच्या समवेत लक्ष्मणादि त्याची लहान भावंडेहि निष्णात झाली. एके प्रसंगी, राजा दशरथ पुत्रांसहवर्तमान राजसभेत बसला असतां, महर्षि विश्वामित्र तेथे आले. राजाने त्यांचे आनंदाने स्वागत केले, आणि नम्रपणे विचारले, “मुनिवर्य, काय कार्य असेल तें सांगा, मी तें सर्वस्वी गेवटास नेईन.” राजाच्या ह्या भाषणाने अत्यंत हर्षित होऊन विश्वामित्र म्हणाले—

गीत रामायण

विश्वामित्र :

ज्येष्ठ तुज्ञा पुत्र मला देइ दशरथा
यज्ञ-रक्षणास योग्य तोचि सर्वथा
मायावी रात्रिचर
कष्टविती मजसि फार
कैकवार करुन यज्ञ, नाहीं सांगता १

शाप कसा देऊं मी
दीक्षित तो नित्य क्षमी
सोडतोच तो प्रदेश, याग मोडतां २

आरमिता फिरुन यज्ञ
आणिति ते फिरुन विघ्न
प्रकटतात मंडपांत, कुंड पेटतां ३

वेदीवर रक्तमांस
फेंकतात ते नृशंस
नाचतात स्वैर सुखें, मंत्र थांबतां ४

बालवीर राम तुज्ञा
देवो त्यां घोर सजा
सान जरी बाळ तुज्ञा, थोर योग्यता ५

शंकित कां होसि नृपा ?
मुनि मागे राजकृपा
चावरसी काय असा, शब्द पाळतां ६

प्राणाहुन वचनिं प्रीत
रघुवंशीं हीच रीत
दाखवि बघ राम स्वतः, पूर्ण सिद्धता ७

कौसल्ये, रडसि काय ?
भीरु कशी वीरमाय ?
उभय वंश धन्य, रणों पुत्र रंगतां ८

मारिच तो, तो सुबाहु
राक्षस ते दीर्घबाहु
ठेवितील शस्त्र, पुढें राम पाहतां ९

श्रीरामा, तूंच मान
घेइ तुझे चापबाण
येतो तर येऊं दे, अनुज मागुता १०

“ज्येष्ठ तुझा पुत्र मला देइ दशरथा ”—

ही महर्षि विश्वामित्रांची मागणी दशरथ महाराजांना नाकारतां आली नाहीं. हातीं धनुष्य आणि पाठीं भाता घेऊन राम लक्ष्मण सज झाले. मोठ्या भावाबरोबर धाकटाहि निघाला. कौसल्या मातुःश्रींनीं कर्तव्यासाठीं ममतेला बांध घातला. राजकुमारांना “विजयी भव” असा आशीर्वाद दिला. महाराज दशरथांनींहि उभय कुमारांचें मस्तकावग्रहण केलें. महर्षि विश्वामित्रांसारख्या ज्ञानी नेत्याबरोबर राम लक्ष्मण प्रथमपराक्रमासाठीं प्रासादाबाहेर पडले. प्रवासांत गुल्देव विश्वामित्र त्या दोघां कुमारांना अनेक कथा सांगत होते. ज्ञानदान करीत होते. जातां जातां ते तिघे मलद-करुष देशाच्या परिसरांत आले.

एकाएकीं बीज कौसळ्यासारखा भीषण शब्द उमटला. एक महाभयंकर राक्षसी त्यांच्या मार्गांत भाडवी झाली. संतप्त महर्षि विश्वामित्रांनीं श्रीरामाला आज्ञा केली—

विश्वामित्र :

जोड शणि कार्मुकां
सोड रे सायका
मार ही त्राटिका

रामचंद्रा

दुष्ट मायाविनी
शापिता यक्षिणी
वर्तनीं, दर्शनीं

ही अभद्रा

तप्त आरक्त हीं पाहतां लोचनें
करपल्या वल्लरीं, करपलीं काननें
अतुलबलगर्विता
मूर्त ही क्रूरता
ये घृणा पाहतां

कूर मुद्रा १

पेक तें हास्य तूं, दंत, दाढा पहा
मरुन हस्ती जणूं, भरुन गेली गुहा
मृत्यु-छाया जशी
येतसे ही तशी
ओढ दोरी कशी

मोड तंद्रा २

थबकसी कां असा ? हाण रे बाण तो
तूंच मृत्यू हिचा, मी मनीं जाणतो

गीत रामायण

जो जनां सुखवितां
नारिवध क्षम्य तां
धर्म तुज सांगतो

मानवेंद्रा. ३

दैत्यकन्या पुरा, ग्रासुं पाहे धरा
देव देवेंद्रहि, मारि तें मंथरा
विष्णु धर्मोदधी
शुक्रमाता वधी
स्त्री जरि पारधी

आरि मृगेंद्रा ४

घांवली लाव घे, क्रोष अति पावली
धाड नरकीं तिला, चालत्या पावलीं
बघती तव विक्रमां
देव पुरुषोत्तमा.
होऊं दे पौर्णिमा

शौर्यचंद्रां ५

१०

“ मार ही त्राटिका रामचंद्रा-”

विश्वामित्रांच्या आज्ञेप्रमाणे श्रीरामांनी त्राटिका राक्षसीचा वध केला. त्या वेळी देवगंधर्वांनी आकाशांतून पुष्पवृष्टि केली. श्रीराम, लक्ष्मणासह विश्वामित्र महर्षींच्या सिद्धाश्रमी आले. यज्ञांत विघ्न आणणाऱ्या मारिच राक्षसास, श्रीरामांनी मानवास्त्र सोडून समुद्रांत उडवून दिले. अग्नेय अस्त्राने सुबाहूचा वध केला. विश्वामित्रांचा यज्ञ यथासांग पार पडला.

याचवेळी मिथिलाधिपति जनक राजाकडे मोठा यज्ञ हांणार होता. सर्वच आश्रमीय मुनिजन त्या यज्ञास जाणार होते. राम लक्ष्मणांनीहि बरोबर यावे म्हणून ते आग्रह करुं लागले.

बराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळपत.

अनुक्रम ..२२१०४६ वि: ...३१०५...

क्रमांक ...१३०९..... नों: दि: ...२९१२२५०

गीत रामायण

एक आश्रमीय :

चला राघवा चला
पहाया जनकाची मिथिला
मिथिलेहुनिही दर्शनीय नृप
राजर्षि तो जनक नराधिप
नराधिर्षे त्या नगरीमाजीं यज्ञ नवा मांडिला २

यज्ञमंडपीं सुनाम कार्मुक
ज्यास पेलतां झाला त्र्यंबक
त्र्यंबक देवे त्याच धनुने त्रिपुरासुर मारिला २

शिवधनुते त्या सदनीं ठेउन
जनक तयाचें करितो पूजन
पूजनीय त्या विशाल धनुला जगांत नाहीं तुला ३

देशदेशिंचे नृपती येउन
स्तिमित जाहले धनुष्य पाहुन
पाहतांच ते उचलायाचा मोह तयां जाहला ४

देव, दैत्य वा सुर, नर, किन्नर
उचलुं न शकले त्यास तसूभर
तसूभरी ना सरलपणा त्या चापाचा वांकला ५

कोण वांकवुन त्याला ओढिल ?
प्रत्यंचा त्या धनूस जोडिल ?
सोडिल त्यांतुन बाण असा तर, कोणी ना जन्मला ६

उपजत योद्धे तुम्ही धनुर्धर
निजनयनीं तें धनू पहा तर
बघा राघवा, सौमित्री तर औत्सुक्यें दाटला ७

उत्साहानें निघती मुनिजन
चला संगतीं दोघे आपण
आपण होता सहप्रवासी भाग्यतरू ये फलां ८

“पुनर्जात जीवन अवर्धे पायावर चाहिले”

११

“चला राघवा चला, पहाया जनकाची मिथिला”

—हा मुनिजनांचा आग्रह श्रीरामांना मोडवला नाही. लक्ष्मणासह ते मुनिजनांबरोबर मिथिलेला निघाले. जातांना महर्षि विश्वामित्रांनी त्यांना अनेक कथा सांगितल्या. मार्गात ते एका ओसाड आश्रमाशी आले. “हा आश्रम ओसाड कां?” असे श्रीरामचंद्रांनी विचारतांच, मुनिवर्य विश्वामित्रांनी अहल्येची कथा सांगितली, आणि चरणस्पर्शाने तिचा उद्धार करण्याची आज्ञा केली.

श्रीरामांच्या चरणस्पर्शाने शिलासदृश पडलेल्या अहल्येच्या देहांतून प्रकाश फांकला; मंजुळ स्वर उमटले—

गीत रामायण

अहल्या :

रामा, चरण तुझे लागले
आज मी शापमुक्त जाहले
तुझ्या कृपेची शिल्प-सुकृति
माझी मज ये पुन्हां आकृति
मुक्त जाहले श्वास चुंबिती पावन हीं पाऊलें १

पुन्हां लोचनां लाभे दृष्टि
दिसशी मज तूं, तुझ्यांत सृष्टि
गोठगोठले अश्रू तापुन, गालांवर वाहिले २

श्रवणांना ये पुनरपि शक्ति
मनां उमगली अमोल उक्ति
“ऊठ अहल्ये”-असें कुणीसे करुणावच बोलिले ३

पुलकित झालें शरिर ओणवे
तुझ्या पदांचा स्पर्श जाणवे
चरणधुळीचें कुंकम माझ्या भाळासी लागलें ४

मौनालागीं स्फुरलें भाषण
श्रीरामा, तूं पतीतपावन
तुझ्या दयेनें आज हलाहल अमृतांत नाहलें ५

पतितपावना, श्रीरघुराजा
काय बांधुं मी तुमची पूजा
पुनर्जात हें जीवन अवघें पायांवर वाहिलें ६

१२

“आज मी शापमुक्त जाहले”

—सती अहिल्येनें या उद्गारांनीं कृतज्ञता व्यक्त केल्यावर, श्रीरामांनीं गौतमाश्रमांत थोडी विश्रांति घेतली, आणि मुनिजनांसह ते परत मार्गस्थ झाले. जनकाच्या मिथिला नगरींत पोचतांच, जनकानें अतिशय आनंदानें त्यांचें स्वागत केलें. मुनिजनांसह असलेले दोघे कुमार हे अयोध्यापति दशरथाचे पुत्र आहेत हें कळतांच, राजर्षि जनकाच्या आनंदाला सीमा राहिली नाही. दशरथाचे हे परमप्रतापी पुत्र तुझ्याकडे असलेले विशाल शिवधनुष्य पाहाण्यासाठीं आले आहेत, हेंहि विश्वामित्रानें जनकाला सांगितलें.

सहस्रावधि राजे प्रत्यक्ष पाहत असतां, मल्लांकरवीं तें धनुष्य जनकानें दरबारांत आणविलें. राम—लक्ष्मणांनीं त्या थोर धनुष्याला नम्रपणें प्रणाम केला. श्रीरामांनीं तें धनुष्य उचलण्याची अनुज्ञा मागितली. जनकानें “अवश्य” म्हटलें. श्रीरामांनीं तें धनुष्य लीलया उचललें. प्रत्यंचा लावण्यासाठीं महाबाहु श्रीराम तें धनुष्य वांकवूं लागले, तो वीज कडाडल्यासारखा प्रचंड नाद झाला. तें धनुष्य मधोमध भंग पावलें. तें लोकविलक्षण दृश्य पाहून जनकाला अत्यानंद झाला. आपली पाळलेली पुत्री, वीर्यशुल्का सीता या महावीराला देण्याचा निश्चय जनकानें बोलून दाखविला. विश्वामित्रांनीं तें मान्य केलें.

यथाकालीं श्रीरामाचा भूमिकन्या सीतेशीं विवाह झाला. आपल्या भ्रातृ-कन्या, अनुक्रमें उर्मिला, मांडवी, आणि श्रुतकीर्ति याहि जनकानें लक्ष्मण, भरत आणि शत्रुघ्न यांना दिल्या. अवर्णनीय समारंभ झाला. प्रथमपराक्रमासाठीं प्रासादाबाहेर पडलेले राम—लक्ष्मण, आपल्या नववधूसह अयोध्येला परत आले. ते जाऊन महिने लोटले तरी, मिथिलेचे भाटचारण सीता—स्वयंवराचे गीतच पुन्हां पुन्हां आळवीत होते.

भाकाशशीं जडलें नातें धरणी मातेचें, स्वयंवर झालें सीतेचें

भाटचारण :

आकाशाशी जडलें नातें धरणीमातेचें

स्वयंवर झालें सीतेचें

श्रीरामांनीं सहज उचलिले, धनू शंकराचें

पूर्ण जाहले जनकनृपाच्या हेतु अंतरांचे

उभे ठाकलें भाग्य सांवळें, समोर दुहितेचें १

मुग्ध जानकी दुखन न्याहळी, राम धनुर्धारी

नयनांमाजीं एकवटुनिया निजशक्ती सारी

फुलूं लागलें फूल हळुं हळुं, गालीं लजेचें २

उंचावुनिया जरा पापण्या, पाहत ती राही

तडिताघातापरी भयंकर नाद तोंच होई

श्रीरामांनीं केले तुफडे दोन, धनुष्यांचें ३

अंधारुनिया आले डोळे, बावरले राजे

मुक्त हांसतां, भूमीकन्या मनोमनीं लाजे

तृप्त जाहले संचित लोचन, क्षणांत जनकाचे ४

हात जोडुनी म्हणे नृपति तो विश्वामित्रासी

आज जानकी अर्पियली मी दशरथ-पुत्रासी

आनंदानें मिटले डोळे, तृप्त मैथिलीचे ५

पित्राज्ञेने उठे हळू ती मंत्रमुग्ध बाला

अधिर चाल ती, अधिर ती हुनी हातींची माला

गौरवर्ण ते चरण गांठती, मंदिर सौख्याचें ६

गीत रामायण

नीलाकाशीं जशी भरावी उषःप्रभा लाल
तसेंच भरले रामांगीं मधु नूपुरस्वरताल
सभामंडपीं मीलन झालें माया-ब्रह्माचें ७

झुकले थोडे राम, जानकी घाली वरमाला
गगनामार्जीं देव करांच्या करिती करताला
त्यांच्या कानीं गजर पोचले मंगल वाद्यांचें ८

अंश विष्णुचा राम, घरेची दुहिता ती सीता
गंधर्वांचे सूर लागले जयगीता गातां
आकाशाशीं जडलें नातें पैसे धरणीचें ९

१३

“स्वयंवर झालें सीतेचें-”

नंतर कैलासशिखराप्रमाणें उचुंग आणि हिमधवल असलेल्या आपल्या प्रासादांत श्रीराम गृहस्थाश्रमीचीं सौख्यें भोगूं लागले. अत्यंत सुस्वरूप, ज्ञानी, महापराक्रमी, एकवचनी आणि तरीहि शालीन असलेले श्रीराम प्रजाजनांना अत्यंत प्रिय होऊन राहिले. श्रीरामांची एकंदर वागणूक पाहून वृद्ध दशरथ राजाला आनंदाचें भरतें येत होतें. एकदां सहज महाराज दशरथाच्या मनांत आलें, “हें राज्य आतां श्रीरामांच्या स्वाधीन करावें आणि आपण विश्रांतिसुखाचा लाभ घ्यावा.” त्यांनीं आपला हा विचार गुरुजन, मंत्री आणि कैकयीजनकादिक स्वकीयांच्या कार्नीं घातला. त्या सर्वांनीं या विचाराला होकार दिला. प्रजाजन तर आनंदानें वेढे झाले. दशरथानें प्रसिद्ध करून टाकलें, “चैत्रमासीं पुष्य नक्षत्रावर श्रीराम सिंहासनस्थ होणार.”

उर्मिलादिक भगिनी सीतेच्या मंदिरांत जाऊन, आनंदमिश्रित विनोदानें तिला म्हणूं लागल्या—

गीत रामायण

उर्मिला, मांडवी, श्रुतकीर्ति-

आनंद सांगूं किती-सखे ग-आनंद सांगूं किती
सीतावल्लभ उद्यां व्हायचे राम अयोध्यापति
सिंहासनीं श्रीराघव बसतां
वामांगीं तूं बसशिल सीता
राजभूषणां भूपवील ही कमनिय तव आकृति १

गुरुजन, मुनिजन समीप येतिल
सप्त नद्यांची जलं शिंपतिल
उभय कुळें मग कृतार्थ होतिल
मेघाहुनिही उच्चरवांनीं झडतिल गे नौबति २

भर्त्यासम तुज जनीं मान्यता
राज्ञीपद गे तुला लाभतां
पुत्राविण तूं होशिल माता
अखिल प्रजेच्या मातृपदाची तुज करणें स्वीकृति ३

तुझ्याच अंकित होइल धरणी
कन्या होइल मातृस्वामिनी
भाग्य भोगिलें असलें कोणी ?
फळाफुलांनीं बहरुनि राहिल सदा माउली क्षिति ४

पतीतपावन रामासंगे
पतितपावना तूंहि सुभगे
पृथ्वीवर या स्वर्गसौख्य घे
तीन्हीलोकीं भरून राहूं दे तुझ्या यशाची द्युति ५

महाराणि तूं, आम्ही दासी
लीन सारख्या तव चरणांसीं
कर्घीं कोणती आज्ञा देसी
तुझिया चरणां लीन राहुं दे सदां आमुची मति ६

विनोद नच हा, हीच अपेक्षा
तव भाग्याला नुरोत कक्षा
देवदेवता करोत रक्षा
दृष्ट न लागो आमुचीच मे तुझिया भाग्याप्रति ७

ओळखिचे बघ आले पदरव
सांक्लीतही दिसते सौष्ठव
तुला भेटण्या येती राघव
बालिश नयनीं तुझ्या येइ कां लज्जेला जागृति ? ८

१४

“व्हायचे राम अयोध्यापति”

या वार्तेनें प्रासादाप्रमाणेंच नगरांतहि आनंदाला भरतें आलें होतें. प्रजा-जन आनंदोत्सवांत मग्न होऊन गेले होते. श्रीरामांच्या दोन्ही सापत्न माताहि कौसल्येइतक्याच आनंदांत होत्या. पण मंथरा नांवाच्या एका दुष्ट कुबड्या दासीनें कैकयीचा बुद्धिभेद केला. “भरत शत्रुघ्न आजोळीं गेले असतां, दशरथ रामाला अभिषेक करतो आहे, त्याअर्थी त्यांतला हेतु शुद्ध नाहीं. राज्य तुझ्या भरताला मिळालें पाहिजे, आणि राम येथून टळला पाहिजे.” कैकयीनें पुष्कळ विरोध केला, पण शेवटीं... तिच्याहि मनांत ही असूया नाचूं लागली. क्रुध्द आवाजांत कैकयीनें राजा दशरथाला बजावले—

कैकयी :

मोडुं नका वचनास-नाथा-मोडुं नका वचनास
 भरतालागीं द्या सिंहासन, रामासी वनवास
 नलगो सांत्वन, नको कळवळा
 शब्द दिले ते आधीं पाळा
 आजोळाहुन परत बोलवा झणि माझ्या भरतास ? १

सुतस्नेहानें होऊन वेडे
 कां घेतां हे आढेवेढे ?
 वचनभंग कां शोभुन दिसतो रघुवंशज वीरास ? २

दंडकवर्नि त्या लढतां शंबर
 इंद्रासाठीं घडलें संगर
 रथास तुमच्या कुणी घातला निजबाहुंचा आस ? ३

नाथ रणीं त्या विजयी झाले
 स्मरते कां ते काय बोलले ?
 “दिधले वर तुज दोन लाडके, सांग आपुली आस” ४

गीत रामायण

नारिसुलभ मी चतुरपणानें
अजुन राक्षिणीं अपुलीं वचनें
आज मागते वर ते दोन्ही, साधुनिया समयास ५

एक वरानें द्या मज आंदण
भरतासाठीं हें सिंहासन
दुजा वरानें, चवदा वर्षे रामाला वनवास ६

पक्षपात करि प्रेमच तुमचें
उणें अधिक ना यांत व्हायचें
थोर मुखानें दिलेत वर मग आतां कां निःश्वास ? ७

प्रासादातुन रामा काढा
वा वंशाची रीती मोडा
धन्यताच वा मिळवा देवा, जागुनि निज शब्दांस ८

खोटी मूर्च्छा, खोटे आंसू
ऐश्वर्याचा राम पिपासू
तृप्त करावा त्यास हाच कीं अपणांसि हव्यास ९

व्योम कोसळो, भंगो धरणी
पुन्हां पुन्हां कां ही मनधरणी ?
वर-लाभाविन मी न घ्यायची, शेवटचाहि श्वास १०

१५

“नाथा, मांडुं नका वचनास-”

-कैकयीच्या या कठोर दटावणीने राजा दशरथाच्या मस्तकावर पुन्हां पुन्हां वज्राघात केले. दशरथाची अवस्था मोठी केविलवाणी झाली. त्यानें विनवून पाहिलें, आर्जवून पाहिलें. कैकयीचा हट्ट अणुमात्र कमी झाला नाही. राजा किंकर्तव्यमूढ स्थितींत पुतळ्यासारखा स्तब्ध बसून राहिला. पुत्रव्यांत मंत्री सुमंत कैकयीच्या मंदिराच्या द्वाराशीं आला. अर्धीर कैकयीनें सुमंताला आज्ञा केली-“रामाला इकडे घेऊन या.”

यौवराज्याभिषेकासाठीं सिद्ध असलेल्या श्रीरामाला घेऊन, सुमंत कैकयीच्या मंदिरांत आला. राजा दशरथ ग्लानवदन आणि अबोल अवस्थेंत खालीं मान घालून बसलेला पाहून, श्रीरामाला आश्चर्याचा धक्का बसला. श्रीरामानें डोळ्यांनींच कैकयीला कारण विचारलें. तिनें सर्व प्रकार निवेदन केला, आणि अंतीं म्हणाली-“तुला प्रत्यक्ष सांगण्याचा त्यांना धीर होत नाही पण राज्य भरताला मिळावें व तूं चौदा वर्षे वनवासास जावेस अशी त्यांची इच्छा आहे.” यावरहि राजा दशरथ कांहीं बोलला नाही. राजाचें मौन हीच अनुमति जाणून राम आनंदानें वनवासास जाण्यास तयार झाला. अभिषेकोत्सवाच्या आनंदावर एकाएकीं विरजण पडलें. झाला प्रकार आपल्या मातेस मांगावा म्हणून, श्रीराम लक्ष्मणासह कौसल्येच्या मंदिरांत गेले.

कौसल्या शुभ्रवेष परिधान करून, अग्नीला आहुति देत होती. राम येतांच ती हर्षित झाली. रामानें बसावें म्हणून कौसल्येनें आसन पुढें केलें.

राम बसले तर नाहींतच पण त्यांनीं पित्राज्ञेनें आपण वनवासाम निघालों आहोंत, हें आईला सांगितलें. कौसल्या हतबुद्धच झाली. कैकयीचा हट्ट, राजा दशरथाचें वरदान आणि श्रीरामाचें कठोर कर्तव्यपालन, कशा-कशाचाच निला बोध होईना. श्रीरामाला हृदयाशीं कवटाळून आर्त स्वरानें ती म्हणूं लागली-

कौसल्या :

उंबरठ्यासह ओलांडुनिया मातेची माया

नको रे जाउं रामराया

शेतनवसांनीं येठन पोटीं

सुखविलेस कां दुःखासाठीं ?

प्राण मागतो निरोप, रडते कासाविस काया १.

कशी मूढ ती सवत कैकयी

तीही मजसम अबला, आई

आज्ञा देइल कां भरतां ती, कांतारों जाया ? २.

तृप्त होउ दे तिचीं लोचनें

भरत भोगुं दे राज्य सुखानें

वनी धाडिते तुजसि कशास्त्र, वैरिण ती वांया ? ३.

सांगुं नये ते आज सांगते

मजहुन ह्यांना 'ती' आवडते

आजवरी मी कुणां न कथिल्या, मूक यातना या ४

तिच्या नयनिच्या अंगारांनीं
जळतच जगलें मुला, जीवनीं
तुझिया राज्यां इच्छित होते अंति तरी छाया ५

अधर्म सांगूं कसा बालकां ?
तुष्ट ठेव तूं तुझिया जनकां
माग अनुज्ञा मात्र जननिते कांतारीं न्याया ६

तुझ्यावांचुनी राहुं कशी मी ?
वियोग रामा, साहु कशी मी ?
जमदग्नीसम तात तुझें कां कथिति न माराया ७

तुझ्या करे दे मरणच मजसी
हो राजा, वा हो वनवासी
देहांवांचुन फिरेन मग मी मागोवा घ्याया ८

१६

“ नको रे जाउ रामराया—”

—म्हणून कौसल्येने कितीही आक्रोश केला तरी श्रीरामाचा निश्चय बदलला नाही. उलट, कुठल्याही परिस्थितीत सतीने पतीला सोडून राहू नये असेच श्रीरामाने कौसल्येस सांगितले. स्थिर डोळ्यांनी हे सर्व पाहत असलेल्या लक्ष्मणाला मात्र आतां हे सहन होईना. तो संतापून म्हणाला—

लक्ष्मण :

रामाविण राज्यपर्दी कोण बैसतो ?
घेउनिया खड्ग करीं, मीच पाहतो

श्रीरामा, तूं समर्थ
मोहजालिं फससि व्यर्थ
पाप्यांचें पाप तुला उघड सांगतो १

वरहि नव्हे, वचन नव्हे
कैकयिला राज्य हवें
विषयधुंद राजा तर तिजसि मानतो २

वांच्छिति जे पुत्रघात
ते कसले मायतात ?
तुज दिधला शब्द कसा नृपति मोडितो ? ३

लंपट तो विषयिं दंग
तुजसि करी वचनभंग
भार्येचा हट्ट मात्र निमुट पाळितो ४

वर दिधले कैकयीस
आठवले या मितीस
आजवरि नृपति कधीं बोलला न तो ? ५

मत्त मतंगजापरी
दैव तुझे चाल करी
श्रीरामा, मीच त्यास दोर लावितो ६

गीत रामायण

बैस तूच राज्यपदीं
आड कोण येइ मधीं ?
येउ देत, कंठस्नान त्यास घालितो ७

येउं देत तिन्ही लोक
घालिन मी त्यास धाक
पाहुं देच वृद्ध पिता काय योजितो ? ८

शत शतके पाळ धरा
श्रीरामा, चापधरा
रक्षणासि पाठीं मी सिद्ध गहतों ९

येइल त्या करिल सजा
बंधु नच, दास तुझा
मातुःश्री कौसल्येशपथ सांगतो १०

२२०४६ ... काल ...
 १३९९ ... १९९२५४०

१७

“रामाविण राज्यपदीं कोण बैसतो ? घेउनिया खड्ग करीं मीच पाहतो ”

—अशा ईर्ष्येला पेटलेल्या लक्ष्मणाला, श्रीरामानें मोठ्या प्रयासानें शांत केलें. मातुःश्री कौसल्येस नम्रपणें सांगितलें, “आई, माझ्या जाण्यानें महाराजांना अत्यंत दुःख झालें आहे. अशा परिस्थितींत त्यांना सोडून तूंही माझ्या संगतीं. अरण्यांत येणें योग्य नव्हे.” कौसल्येला तें मान्य करणें भाग पडलें.

मग श्रीराम सीतेच्या मंदिरांत आले. तिला त्यांनीं सर्व प्रकार निवेदन केला. शेवटीं, वनांत जाण्यासाठीं निरोप मागितला. “निरोप” शब्द ऐकतांच उदास हंसत सीता म्हणाली—

गीत रामायण

सीता :

निरोप कसला माझा घेतां ?
जेथें राघव तेथें सीता
ज्या मार्गीं हे चरण चालती
त्या मार्गीं मी त्यांच्या पुढती
वनवासाची मला न भीति
संगे आपण भाग्यविधाता ! १

संगे असतां नाथा, आपण
प्रासादाहुन प्रसन्न कानन
शिळसे म्हणतिल जन सिंहासन-
रघुकुलशेखर वरी बैसतां-- २

वनीं श्वापदे, क्रूर निशाचर
भय न त्यांचें मजशी तिळभर
पुढती, मागे, दोन घनुर्धर
चाप त्या करीं, पाठिस भाता ३

ज्या चरणांच्या लाभासाठी
दडलें होतें धरणीपोटीं
त्या चरणांचा विरह शेवटीं
काय दिव्य हें मला सांगतां ? ४

कोणासाठीं सदनीं राहूं ?
कां विरहाच्या उन्हांत न्हाऊं ?
कां भरतावर छत्रें पाहूं ?
दास्य करूं कां कारण नसतां ? ५

कां कैकयी वर मिळवी तिसरा ?
 कां अपुल्याहि मनीं मंधरा ?
 कां छळितां मग वृथा अंतरां ?
 एकटीस मज, कां हो लजितां ? ६

विज्जनावास या आहे दैवीं
 ठाउक होतें मला शैशवीं
 सुखदुःखांकित जन्म मानवी
 दुःख सुखावें, प्रीति लाभतां ७

तोडा आपण; मी न तोडितें
 शत जन्मांचें अपुलें नाते
 वनवासासी मीहि येतें—
 जायापति कां दोन मानितां ? ८

पतीच छाया, पतीच भूषण
 पतिचरणांचें अखंड पूजन
 हें आर्यांचें नारीजीवन
 अंतराय कां त्यांत आणितां ? ९

मूक राहतां कां हो आतां ?
 कितिदां ठेवूं चरणीं माथा ?
 असेन चुकलें कुठे बोलतां—
 -क्षमा करावी जानकिनाथा १०

१८

“जेथें राघव तेथें सीता--”

या सीतेच्या निश्चयापुढें श्रीराम काय बोलणार ? ते म्हणाले, “सीते, तुझा हा निश्चय उभय कुलांना शोभणारा आहे. वस्त्रें, भूषणें, सर्व ब्राम्हणांना दान करून टाक, आणि स्वर वनवासाला निघण्याची सिद्धता कर.”

श्रीराम, लक्ष्मण आणि जानकी, तिघेहि वनवासाला निघाली. तिघांनींहि राजवेष टाकून वल्कलें धारण केलीं होतीं. सर्वांचा निरोप घेऊन श्रीराम निघाले. सुमंत मंत्री त्यांच्या रथावर बसला. रथ चालूं लागला. रथाच्या पाठोपाठ सारी अयोध्या चालूं लागली. अयोध्यावासी प्रजाजनांच्या दुःखाला वाचा फुटली. मंत्री सुमताला हांक मारून, ते रामाचा रथ थांबविण्याची विनंति करूं लागले—

अयोध्येचे नागरिक :

पुरुष : राम चारुले, तो तर सत्पथ
थांब सुमंता, थांबवि रे रथ
थांबा रामा, थांब जानकी
चरणधूळ द्या धरूं मस्तकीं
काय घडे हें आज अकल्पित ? १

रामराज्य या पुरीं यायचें
स्वप्न लोचनीं, अजुन कालचें
अवचित झालें भग्न मनोरथ २

गगननील हे, उषःप्रभा ही
श्रीरघुनंदन सीतामाई
चवदा वर्षे कां अस्तंगत ? ३

चवदा वर्षे छत्र लोपतां
चवदा वर्षे रात्रच आतां
उरल नगरी कां ही मूर्छित ? ४

गीत रामायण

स्त्रिया : कुठें लपे ती दुष्ट कैकयी !
पहा म्हणावें, हीन दशा ही
अनर्थ नच हा, तुझेंच चेष्टित ५

करि भरतांते नृप मातोश्री
रामा मार्गे निघे जयश्री
आज अयोध्या प्रथम पराजित ६

पुरुष : पिताहि मूर्च्छित, मूर्च्छित माता
सोडुन रामा कोठें जातां ?
सर्वे न्या तरी नगर निराश्रित ७

ये अश्रूंचा पट डोळ्यांवर
कोठें रथ तो ? कोठें रघुवर ?
गळ्यांत स्तली वाणी कंफित ८

१९

“ थांब सुमंता, थांबवि रे रथ ”

—ही नगरजनांची आर्त प्रार्थना श्रीरामाचा रथ अडवू शकली नाही. बंधू लक्ष्मण आणि पत्नी जानकी, यांच्यासह श्रीराम अयोध्येच्या बाहेर पडले. त्या रात्री अयोध्येतील कुठल्याहि घरी अग्नि प्रदीप्त झाला नाही. दिवे लागले नाहीत. अन्न शिजले नाही. उदक नाहीसे झालेल्या समुद्रासारखी ती रघुनगरी भकास झाली. श्रीरामांनी सीमेबाहेर गेल्यावर, अयोध्येच्या दिशेला मुख करून तिला अभिवादन केले, आणि तेथपर्यंत असलेल्या नागरिकांना निरोप दिला. रथ मार्ग आक्रमं लागला.

श्रीराम गंगातीरीं शृंगवरपुरास आले. निषादाधिपति गुहानें श्रीरामाचें दर्शन घेतलें, आणि अत्यंत भवतीनें त्यांचें आदरातिथ्य केलें. ती रात्र सर्वांनीं एका इंगुदी वृक्षाखाली काढली. दिवस उजाडल्यावर गुहानें नौका सिद्ध केली. श्रीरामांनीं सुमंतास अयोध्येस परत जाण्याची आज्ञा केली. आपण सीता-लक्ष्मणांसह नौकेत चढले. नावाडी वल्हवूं लागले. लाटा आदळूं लागल्या. गुहासह त्याचे नावाडी गाऊं लागले—

गीत रामायण

निषादराज गुह आणि नावाडी :

नकोस नौके, परत फिरुं ग, नकोस गंगे ऊर मरुं
श्रीरामांचे नाम गात या श्रीरामाला पार करुं
जय गंगे, जय भागिरथी
जय जय राम दाशरथी
ही दैवाची उलटी रेघ
माध्यावरचा ढळ्वूं मेघ
भाग्य आपुलें, अपुल्या हातें, अपुल्यापासून दूर करुं १

जय गंगे. जय भागिरथी
जय जय राम दाशरथी
श्री विष्णूचा हा अवतार
भव सिंधूच्या करितो पार
तारक त्याला तारून नेऊं, पदस्पर्शानें सर्व तरुं २

जय गंगे. जय भागिरथी
जय जय राम दाशरथी
जिकडे जातो राम नरेश
सुभग सुभग तो दक्षिण देश
गेल अयोध्या पडे अहल्या, पैल उगवतिल कल्पतरु ३

जय गंगे जय भागिरथी
जय जय राम दाशरथी
कर्तव्याची धरुनी कांस
राम स्वीकरी हा वनवास
दासच त्याचे आपण कां मग, कर्तव्यासी परत सरुं ४

जय गंगे जय भागिरथी
जय जय राम दाशरथी
अतिथि असो वा असोत राम
पैल लाविणें अपुलें कामं
भलेबुरें तें राम जाणता, आपण अपुलें काम करूं ५

जय गंगे, जय भागिरथी
जय जय राम दाशरथी
गंगे तुज हा मंगल योग
भागिरथ आणी तुझा जलौघ
त्याचा वंशज नेसी तूंहि, दक्षिण-देशां अमर करूं ६

जय गंगे, जय भागिरथी
जय जय राम दाशरथी
पावन गंगा, पावन राम
श्रीरामांचें पावन नाम
त्रिदोषनाशी प्रवास हा प्रभु, नाविक आम्ही नित्य स्मरूं ७

२०

“श्रीरामाचें नांव घेऊनी, श्रीरामाला पार करू”

—गुहाच्या नावाड्यांनी श्रीरामादिकांना गंगापार केलें. वनवासी श्रीराम, भार्या व बंधु यांसह पुढें मार्गस्थ झाले. वाटेंतील दिवस चालण्यांत आणि रात्री कुठें तरी वृक्षाखालीं पणशय्येवर झोंपून, अयोध्येचें स्मरण करण्यांत त्यांनीं व्यतीत केल्या. एका सायंकाळीं ते भरद्वाज मुनींच्या आश्रमांत पोचले. भरद्वाजांनीं त्यांचे यथोचित स्वागत केलें आणि वास्तव्यासाठीं चित्रकूट पर्वत योग्य असल्याचें सांगितलें. चित्रकूटास जावयास, मार्गहि कथन केला. त्यांचा निरोप घेऊन श्रीराम पुढें निघाले.

वाटेंत जानकी अनेक अनोळखी फुलांविषयीं विचारीत होती. श्रीराम जिज्ञासा पुरवीत होते. लक्ष्मण फुलांचे गृच्छं गृफून वहिनींच्या हातीं देत होता.

असाच वनविहार करीत, ते तिघे चित्रकूट पर्वतावर पोचले. तेथील एका सपाट व मनोहर स्थळाकडे अंगुलिनिर्देश करून श्रीराम म्हणाले—

श्रीराम :

या इथें लक्ष्मणा, बांध कुटी
या मंदाकिनीच्या तटनिकटीं
चित्रकूट हा, हेंच तपोवन
येथ नांदती साधक, मुनिजन
सखे जानकी, करि अवलोकन
ही निसर्ग शोभा भुलवी दिठी १

पलाश फुलले, बिल्व वांकले
भल्लातक फळभारें लवले
दिसती न यांना मानव शिवले
ना सैल लतांची कुठें मिठी २

किती फुलांचें रंग गणावें
कुणा सुगंधा काय म्हणावें
मूक रम्यता सहज दुणावें-
-येतांच कूजनें कर्णपुटीं ३

कुठें काढिती कोकिल सुस्वर
निळा सूर तो चढवि मयूर
रत्ने तोलित निज पंखावर
समिश्र नाद तो उंच वटीं ४

शाखा शाखांवरीं मोहळें
मध त्यांच्यांतिल खालीं निथळें

गीत रामायण

वनसंजीवक अमृत सगळें
ठेक्ती माक्षिका भरून घटौं ५

हां सौमित्रे, सुसज्ज सावध,
दिसली, लपली क्षणांत पारध
सिद्ध असुं दे सदैव आयुध
या वनों श्वापदां नाहीं तुटी ६

जानकिसाठीं लतिका, कलिका,
तुझिया माझ्या भक्ष्य सायकां
उभय लाभले वनांत एका
पौंचलो येथ ती शुभचि घटी ७

जमव सत्वरी काष्टे कणस्त्र
उटज या स्थळीं उमवूं सुंदर
शाखापल्लव अंधरुनी वर
रेखुंया चित्र ये, गगनपटौं ८

२१

“या इयं लक्ष्मणा बांध कुटी-”

या श्रीरामाच्या आज्ञेप्रमाणे लक्ष्मणाने त्वरित शाखापल्लव यांची जमवा-जमव केली आणि चिन्नकूट पर्वतावर श्रीरामाभ्रम उभा राहिला. एक कृष्णमृग सावयव भाजून, श्रीरामांनी समंक्रक त्या नव्या निवासस्थानाची वास्तुशांति केली. राम लक्ष्मण आणि जानकी यांनी त्या पर्णकुटीत प्रवेश केला.

इकडे रामवियोगाने भकास झालेल्या अयोध्येच्या प्रासादांत सुमंताने खालच्या मानेनेच प्रवेश केला. सुमंत आला, हे कळतांच अश्रुभरल्या डोळ्यांनी आणि कांपण्या शब्दांनी राजा दशरथाने विचारले, “सुमंता, माझा राम काय र म्हणाला जातांना?”

सुमंत सांगू लागला—

गीत रामायण

सुमंत :

शेवटीं करितां नम्र प्रणाम
बोल्ले इतुके मज श्रीराम
अयोध्येस तूं परत सुमंता,
कुशल आमुचें कथुनी तातां
पदवंदन करि माझ्याकरितां
तातचरण ते वंदनीय रे, शततीर्थीचें घाम १

अंतःपुरिं त्या दोघीं माता
अतीव दुःखी असतील सूता ?
धीर देख त्या धरून शांतता
सौख्य आमुचें सांगुन, त्यांच्या शोकां देख विराम २

सांग माऊली कौसल्येसी
सुखांत सीता, सुत वनवासी
पूजित जा तूं नित्य अग्निशीं
तुझिया श्रवणीं सदा असावा, मुनिवरघोषित साम ३

वडिलपणाची जाणिव सोडुनि
सवतोशीं करी वर्तन जननी
मम पतीच्या रहा पूजनीं
तव हृदयाविन त्या जीवासीं, अन्य नसें विश्राम ४

राजधर्म तूं आठव आई
अभिविक्तार्ते गुण, वय नाहीं
दे भरतासी मान प्रत्यहीं
पढव सुमंता विनयानें हें सांगुन माझे नाम ५

सांग जाउनी कुमार भरता
 हो युवराजा, स्वीकर सत्ता
 प्रजाजनांवर ठेवी ममता
 भोग सुखाचा अखंड घेई, मनि राही निष्काम ६

छत्र शिरावर तुझ्या पित्याचें
 पाळच वत्सा, वचन तयांचें
 सार्थक कर त्या वृद्धपणाचें
 राज्य नीतीनें करून वाढवी, रघुवंशाचें नाम ७

काय सांगणें तुज धीमंता
 उदारधी तू सर्व जाणता
 पुत्रवियोगिनि माझी माता
 तुझ्या वर्तनें तिला भासवी, भरत तोच श्रीराम ८

बोलत बोलत ते गहिंवरले
 कमलनयनिं त्या आंसू भरले
 करुण दृश्य तें अजुन न सरलें—
 गंगातीरीं-सौमित्रीसह, -उभे जानकी-राम .. ९

२२

“ बोलले इतके मज श्रीराम—”

—सारथी सुमंतानें अशा तऱ्हेनें श्रीरामाचा निरोप राजा दशरथाला सांगितला तेव्हां महाराजांची अवस्था अत्यंत कष्टास्पद झाली. त्यांचे डोळे निश्चळ लागले; श्वास जलद चालूं लागले. शोकातिशयानें कंठ दाहून आला. स्वतःवरच अत्यंत चिडल्यासारखे हातवारे करीत ते बोलूं लागले. प्रासादांतील सर्व मंडळी, तिन्हीहि महाराण्यांसह भोंवनी गोळा झाली. धडपडून उठल्यासारखे करीत महाराज दशरथ पुन्हां तोल जाऊन खाली कोमळले. एकदम अवसान आल्यासारखें भ्रमांतच बोलूं लागले—

राजा दशरथ

दाटला चोहिकडे अंधार
 देउं न शकतो क्षीण देह हा, प्राणांसी आधार
 आज आठवे मजसि श्रावण
 शब्दवेध, ती मृगया भीषण
 पारधींत मी वधिला ब्राह्मण
 त्या विप्राच्या अंध पित्याचे उमगे दुःख अपार १

त्या अंधाची कंपित वाणी
 आज गज्जे माझ्या कानीं—
 यमदूतांचे शख होऊनी
 त्याच्यासम मी पुत्रवियोगे, तृषार्तसा मरणार २

श्रीरामाच्या स्पर्शावांचून
 अतृप्तच हें जळकें जीवन
 नाही दर्शन. नच संभाषण
 मीच धाडला वनांत माझा, त्राता राजकुमार ३

मरणसमयिं मज राम दिसेना
 जन्म कशाचा ? आत्मवंचनां
 अंजुन न तोडी जीव बंधनां
 धजेल संचित कैवीं अग्रदू, मज मोक्षाचें द्वार ? ४

कुंडलमंडित. नयन मनोहर
 श्रारामाचा वदनसुधाकर
 फुलेल कां या गाढ तमावर ?
 जातां जातां या पाण्यावर, फेंकित गठिमनुषार ५

गीत रामायण

अघटित आतां घडेल कुठलें ?
स्वर्गसौख्य मी दूर लोटलें
फेक कैकयी, दुष्टे, कुटिले,
भाग्यासम तूं सांभाग्यामहि, क्षणांत अंतरणार ६

पाहतील जे राम जानकी
देवच होतिल मानवलोकीं
स्वर्गसौख्य तें काय आणखीं ?
अदृष्टा, तुज ठावें केव्हां, रामागम होणार ? ७

क्षमा करी तूं मज कौसल्ये
क्षमा सुमित्रे, पुत्रवत्सले
क्षमा देवत, सती उर्मिले
क्षमा प्रजाजन करा, चाललों सुखदुःखांच्या पार ८

क्षमा पित्याला करि श्रीरामा
पतितपावना-मेघश्यामा
राम लक्ष्मणा, सीतागामा,
गंगोदकसा अंतीं ओठीं, तुमचा जयजयकार ९

श्री राम-श्री-राम-रा-म

२३

“दाटला चोंहिकडे अंधार—”

अशा अवस्थेतच राजा दशरथांचें एकाएकी प्राणोत्क्रमण झालें. सर्व नगरींत हाःहाःकार उडाला. वसिष्ठादिकांनी संयमपूर्वक तो प्रसंग सहन केला. नंदीप्रार्थी भरताला आणविण्यासाठीं दूत पाठविले गेले. राजा दशरथांच्या मृत्यूचें वर्तमान वृतांनी बुद्ध्याच भरतापासून गुप्त ठेवलें.

‘कदाचित् श्रीरामाला यौवराज्याभिषेक होत असेल, म्हणून त्वरेनें पाचारण केलें असेल,’ अशा कल्पनेनें भरत तांतडीनें अयोध्येस आला.

गतधवा नगरीचें दृश्य त्याला अत्यंत उदास आणि क्लृप्त—गंभीर दिसलें. कैकयीची भेट होतांच, तिनें सर्व प्रकार आपल्या लाडक्या पुत्राला निवेदन केला. राजाचें और्ध्वदेहिक उरकून, राज्यस्वीकार करण्याची आज्ञा तिनें त्याला केली. कैकयीचें तें स्वार्थीपणाचें भाषण ऐकून, भरताला संताप अनावर झाला. तो कैकयीस म्हणाला—

“वनांत आत्या धाडिलेस तूं, स्वर्गि धाडिले तात
श्रीरामांते वल्कल देतां कां नच जळले हात”

भरत :

माता न तूं वैरिणी

अश्वपतीची नव्हेस कन्या, नव्हेस माझी माय

धर्मात्म्यांच्या वंशीं कृत्या निपजे, नांदे काय ?

वध नाथाचा करील मूढे, पतिव्रता कां कुणी ? १

शाखेसह तूं वृक्ष तोडिला, फळां इच्छिसो वाढ

आत्मघातकी ज्ञानार्चे या गातिल भाट पवाड

स्वीकारिन मी राज्य तुझ्यास्तव कीर्ति होईल दुणी २

वनांत भ्रात्या धाडिलेस तूं, स्वर्गि धाडिले तात

श्रीरामांते वल्कल देतां कां नच जळले हात

उभी न राही पळभर येथें, काळें कर जा वर्नी ३

निराधार हा भरत पोरका, कुठें आसरा आज ?

निपुत्रिके, तू मिरव लेवुनि वैधव्याचा साज

पडो न छाया तुझी पापिणी, सदनीं, सिंहासनीं ४

तुला पाहतां तृषार्त होते या खड्गाची धार

श्रीरामाची माय परी तूं, कसा करूं मी वार ?

कुपुत्र म्हणतिल मला कैकयी, माता दोघीजणी- ५

कसा शांतवूं शब्दानें मी कौसल्येचा शोक ?

सुमित्रेस त्या उदासवाणें गमतिल तीन्ही लोक

कुठल्या वचनें, नगरजनांची करूं मी समजावणी ? ६

गीत रामायण

वनाहुनीहि उजाड शालें रामाविण हें धाम
वनांत हिंडुन धुंडुन आणिन परत प्रभू श्रीराम
नका आडवे येऊं आतां कुणी माझिया पर्णी- ७

चला सुमंता, द्या सेनेला एक आपुल्या हांक
श्रीरामाला शोधायास्तव निघोत नजरा लाख
अभिषेकास्तव घ्या सांगातीं, वेदजाणते मुनी ८

असेल तेथे श्रीरामाचा मुगुट अर्पिणें त्यास
हाच एकला ध्यास, येथुनी हीच एकली अंस
कालरात्रसी रहा इथें तूं, आक्रंदत विजनीं ९

पुस्तकी संख्या संख्यांक, भाग, स्वकाल.

अनुक्रम २२५२५ कि. ...

क्रमांक ... ७३९९ ... नों दि: २९९२१५०

१४

“माता न तूं वैरिणी-”

इतक्या कठोर शब्दांनीं कैकयीची निर्भर्त्सना करून भरत श्रीरामाच्या शोधासाठी अयोध्येबाहेर पडला. त्याच्या समवेत चतुरंगदल सेना निघाली. नगरवासी जनता निघाली. कौसल्या सुमित्रा याहि निघाल्या.

भरतानें श्रीरामासारखाच तापसवेष परिधान केला. राम-लक्ष्मण गेले, त्याच मार्गानें हा जनसागर निघाला. भरद्वाजाश्रमीं भरताला समजलें कीं, श्रीरामाश्रम चित्रकूट पर्वतावर आहे. सैन्यासह भरत तिकडे निघाला.

इकडे पणकुटीच्या आसमंतात राम, लक्ष्मण आणि जानकीसह विहार करीत होते. उत्तर दिशेकडून एकाएकीं धुळीचे लोल उठले आणि कानठळ्या बसविणारे नाद कार्नी आले. सदैव जागरूक असणारा वीरबाहू लक्ष्मण मोठ्या घाईनें श्रीरामांना म्हणाला—

गीत रामायण

लक्ष्मण :

आश्रयां गुहेकडे, जानकीस पाठवा
चापबाण घ्या करीं, सावधान राघवा
मेघगर्जनेपरी, काननांत हो ध्वनी
घांवतात श्वापदे, भक्ष्यभाग टाकुनी
कोंकतात भेकरें, कंप्तांग थांबुनी
धूळ ही नभीं उडे, सैन्य येतसें कुणी
खूण ना दिसो कुणा, दीप्त अग्नि शांतवा १

उत्तरेस तो थवा काय तर्क बांधुनी ?
पाहतोच काय तें, तालवृक्षि जाउनी
कोण येइ चालुनी, निर्मनुष्य ह्या वनीं
सिद्ध राहुं द्या तळीं, चाप रज्जु ओढुनी
पाहुं वीर कोण तो, दावि शौर्य-वैभवां २

कैक पार्यीं घांवती, हस्ति, अश्व दौडती
घर्मस्नात सारथी, आंत ते महारथी
कोण श्रेष्ठ एक तो, राहिला उभा रथीं
सांवळी तुम्हांपरी, दीर्घबाहु आवृत्ती
बंधु युद्धकाम कां ? शोधुं येई बांधवां ? ३

भ्याड भरत काय हा, बंधुघात साधतो
येउं दे पुढें जरा, कंठनाल छेदतो
कैकयीस पाहूं दे, छिन्न पुत्रदेह तो

घोडदौड वाजते, ये समीप नाद तो
ये पुनश्च आज ही, संधि शस्त्रपाटवां- ४

एक मी उमा इथें, येउं देत लाख ते
लोकपाल तो नवा, स्वत्वहीन लोक ते
क्षम्य ना रणांगणीं, पोरकेंहि पोर तें
शत्रुनाश क्षत्रियां, धर्मकार्य धोर तें
ये समोर त्यास मी, घाडितोंच रौरवां- ५

नावरेच क्रोध हा, बोधिल्या अनेकदां
राम काय जन्मला, सोसण्यास आपदा
होउं देच मेदिनी, पापमुक्त एकदां
भरतखंड भोगुं दे, रामराज्य संपदा
धर्मरक्षण क्षणीं, मी अजिंक्य वासवां- ६

२५

“चापबाण ध्या करीं सावधान राघवा-”

-असा इशारा श्रीरामचंद्रांना देणारा लक्ष्मण, स्वतः भरतावर संतापाने धांवून जाऊं लागला, तेव्हां श्रीरामांनी परत त्याचें सांत्वन केलें. भरत रामाश्रमांत आला. वेड्यासारखीच त्यानें श्रीरामांच्या चरणांना मिठी घातली. रामांनीं त्याला जवळ घेतला. कुशल प्रश्न विचारले. भांबावून गेलेल्या भरताने, मोठ्या कष्टाने पितृनिधनाची वार्ता सांगितली. सर्व आश्रमावरच दुःखाची छाया पसरली. यथाकार्त्वी श्रीरामांनीं वडिलांचे श्राद्ध केलें. भरत पुन्हां पुन्हां म्हणूं लागला, “रामा, माझ्या आईच्या मूढपणामुळे आणि वडिलांच्या पत्नीप्रेमामुळे तुम्हांला वनवासी व्हावें लागलें.” तेव्हां सर्वज्ञ श्रीराम भरताला म्हणाले—

श्रीराम :

दैवजात दुःखें भरता, दोष ना कुणाचा
पराधीन आहे जगतीं पुत्र मानवाचा
माय कैकयी ना दोषी, नव्हे दोषि तात
राज्यत्याग काननयात्रा, सर्व कर्मजात
खेळ चाल्लासे माझ्या पूर्वसंचिताचा १

अंत उन्नतीचा पतनीं, होइ या जगांत
सर्व संग्रहाचा वत्सा, नाश हाच अंत
वियोगार्थ मीलन होतें, नेम हा जगाचा २

जिवासवें जन्मे मृत्यु, जोड जन्मजात
दिसें, भासतें तें सारें, विश्व नाशवंत
काय शोक करिसी वड्या, स्वप्निच्या फळांचा ? ३

तात स्वर्गवासी झाले, बंधु ये वनांत
अतर्क्य ना झालें कांहीं, जरी अकस्मात
मरण कल्पनेशीं थांबे, तर्क जाणत्यांचा ४

जरामरण यांतुन सुटला, कोण प्राणिजात ?
दुःखमुक्त जगला कां रे, कुणी जीवनांत ?
वर्धमान तें तें चाले, मार्ग रे क्षयाचा ५

दोन ओढक्यांची हीते सागरांत भेट
एक लाट तोडी दोघां, पुन्हां नाहीं गांठ
क्षणिक तेंवि आहे बाळा, मेळ माणसांचा ६

गीत रा मा य ण

नको आंसु ढाळूं आतां, पूस लोचनांस
तुझा आणि माझा, आहे वेगळा प्रवास
अयोध्येत हो तूं राजा, रंक मी वर्नीचा ७

नको आग्रहाने मजसी, परतवूस व्यर्थ
पितृवचन पळुन दीघे, होऊं रे कृतार्थ
मुकुटकवच धारण करि, कां वेष तापसांचा ? ८

संपल्याविना ही वर्षे दशोत्तरीं चार
अयोध्येस नाहीं येणें, सत्य हें त्रिवार
तूंच एक स्वामी आतां, राज्यसंपदेचा ९

पुन्हां नका येउं कोणी दूर या वनांत
प्रेमभाव तुमचा माझ्या जागता मनांत
मान वाढवी तूं लोकीं, अयोध्यापुराचा १०

२६

“दैवजात दुःखे भरता, दोष ना कुणाचा-”

-हे श्रीरामांनीं कितीहि वेळां पटवून सांगितलें, तरी भरताचं डोळे कोरडे होईनात. तो पुन्हां पुन्हां श्रीरामांना आग्रह करीत होता. “तुम्ही परत चला. राज्याभिषेक करवून घ्या.”

भरताप्रमाणेंच, भरताबरोबर आलेल्या ऋषिजनांनीं, नागरिकांनीं पुष्कळ आग्रह केला. पण, श्रीरामांनीं नम्रपणें नकारच दिला.

ते म्हणाले, “भरता, पित्राज्ञेनें मला वनवास आणि तुला सिंहासन मिळालें आहे. तूं परत जा आणि अयोध्येचें राज्य कर, हेंच धर्म्य आणि उचित आहे. पित्राज्ञेप्रमाणें चवदा वर्षे वनवास भोगून, मी सीता-लक्ष्मणासह अयोध्येत येईन.”

श्रीरामांच्या या उत्तरानें निराश झालेला भरत गहिवरला आणि श्रीरामांच्या पादुकांना स्पर्श करून करुणाद्रि स्वरांनीं म्हणाला—

गीत रामायण

भरत :

तात गेले, माय गेली, भरत आतां पोरका
मागणें हें एक रामा, आपुल्या द्या पादुका
वैनतेयाची भरारी, काय मशकां साधते ?
कां गजाचा भार कोणी, अश्वपृष्ठीं लादते ?
राज्य करणें राघवांचे, अज्ञ भरतां शक्य कां ? १

वंशरीती हेंच सांगे, थोर तो सिंहासनीं
सान तो सिंहासनीं कां, ज्येष्ठ ऐसा काननी ?
दान देतां राज्य कैसे, या पदांच्या सेवकां ? २

घेतला मी वेष मुनिचा, सोडतांना देश तो
कैकयीसा घेउं मार्यां कां प्रजेचा रोष तो
काय आज्ञा आगळी ही, तुम्हिच देतां बालकां ? ३

पादुका या स्थापितो मी, दशरथांच्या आसनीं
याच देवी राज्यकर्त्या, कोसलाच्या शासनीं
चरणचिन्हें पूजुनी हीं, साधितो मी सार्थकां ४

राम नाहीं, चरणचिन्हें राहूं द्या हीं मंदिरां
नगरसीमा सोडुनी मी, राहतो कोठें तरी
भास्कराच्या किरणरेखा, सांध्यकाळीं दीपिका ५

चालवितो राज्य रामा, दुस्न तुम्ही येइतो
मोजितो संवत्सरें मी, वाट तुमची पाहतो
नांदतो राज्यांत, तीर्थीं कमलपत्रासारखा ६

सांगतां तेव्हां न आले, चरण जर कां मागुती
त्या क्षणीं या तुच्छ तनुची, अग्निदेवां आहुती
ही प्रतिज्ञा, -ही कपाळीं पाउलांची मृत्तिका ७

२७

“मागणें हें एक रामा, आपुल्या द्या पादुका—”

—भरतानें अत्यंत काकुळतीनें मागितलेलें हें दान श्रीराम नाकारूं शकले नाहींत. श्रीरामांच्या चरणधुळीनें पावन झालेल्या त्या सुवर्णमंडित पादुका भरतानें हत्तीवरून मिरवीत मिरवीत अयोध्येस नेल्या. त्या पादुकांनाच त्यानें राज्याभिषेक करविला आणि स्वतः राज्यकारभार पाहूं लागला.

इकडे श्रीरामांनीं चित्रकूट सोडला. प्रवास करीत ते दक्षिणेस निघाले. वाटेत उभयतां भावांनीं विराध नामक राक्षसाचा वध केला. शरभंगाश्रमी जाऊन त्या स्वर्लोकगामी महात्म्याचें दर्शन घेतले. शरभंगाश्रमीच कांहीं ऋषीजनांनीं श्रीरामांना नम्र विनंति केली, “आश्रमवासी ऋषीजनांचा राक्षसांकडून अनन्वित छळ होतो आहे. आपण समर्थ आहांत, राजे आहांत; धार्मिकांचें रक्षण करा.” यावर सवेज्ञ राम विनयानें आणि निश्चयानें बोलले, “तपस्वीजनांचे चिरशत्रु राक्षस यांचा नायनाट करण्याची माझी इच्छा आहे. आपण निश्चित असावें.”

ऋषींना अभय—वचन देऊन श्रीराम पुढें संचार करूं लागले. सुतीक्ष्णाश्रम पंचाप्सर सरोवर या भागांत त्यांनीं दहा वर्षे आनंदानें संचार केला. नंतर सुतीक्ष्णाच्या आज्ञेवरून त्यांनीं अगस्त्याश्रमाचा मार्ग धरला. सुतीक्ष्ण आणि अगस्ति या महर्षींनीं राम—लक्ष्मणांना दिव्यायुधें अपेण केलीं.

दहा वर्षांनंतर श्रीराम गोदावरी तटावर पंचवटीत आले. त्या मनोहर वनप्रदेशांत त्यांची कुटी अत्यंत शोभून दिसूं लागली.

एकदां याच पणशालेच्या ओढ्यावर, श्रीराम जानकी—लक्ष्मणासह वार्ता-विनोद करीत असतांना एक अद्भूत स्त्री आश्रमाच्या अंगणांत आली. अनुरक्ते-सारखें अंगविक्षेप करीत, धुंद डोळ्यांनीं ती श्रीरामाला न्याहाळूं लागली. हलकें हलकें मंजूळ स्वर काढून, ती श्रीरामाशीं बोलू लागली. ती म्हणाली—

गीत रा मायण

शूर्पणखा :

कोण तूं, कुठला राजकुमार ?
देह वाहिला तुला श्यामला, कर माझा स्वीकार
तुझ्या स्वरूपीं राजलक्षणें
रुद्राक्षांचीं श्रवणिं भूषणें
योगी म्हणुं तर, तुझ्या भोंवती वावरतो परिवार १

काय कारणें वनिं या येसी ?
असा विनोदें काय हांससी ?
ज्ञात नाहीं कां ? येथ आमुचा अनिबंघ अधिकार २

शूर्पणखा मी रावणभगिनी
याच वनाची समज स्वामिनी
अगणित रूपें घेऊन करितें, वनोवनीं संचार ३

तुझ्यासाठीं मी झालें तरुणी
षोडशवर्षां, मधुरभाषिणी
तुला पाहतां, मनांत मन्मथ जागुन दे हुंकार ४

तव अधराची लालस कांती
पिऊं वाटते मज एकांतीं
स्मरतां स्मर कां अवतरसी तूं, अनंग तो साकार ? ५

मला न ठावा राजा दशरथ
मनांत भरला त्याचा परि सुत
प्राणनाथ हो माझा रामा, करूं सौख्यें संसार ६

तुला न शोभे ही अर्घांगी
दूर लोट ती कुरूप वृशांगी
समीप आहे तुझ्या तिचा मी, क्षणं करितें संहार ७

माझ्यासंगे राहुनि अविरत
पाळ तुझे तूं एक पतिव्रत
अलिङ्गनाची आंस उफाळे, तनूमनीं अनिवार ८

“कोण तूं कुठला राजकुमार ?”

असें लाडीगोडीनें पुन्हां पुन्हां विचारीत, श्रीरामांशी लगट करणाऱ्या शूर्पणखेला श्रीराम विनोदानें म्हणाले, “मी एकपत्नीव्रतधारी आहे. विवाहित आहे. मला कांहीं तुझ्या प्रेमाचा स्वीकार करतां येणार नाही. माझा हा धाकटा भाऊ मात्र अद्यापि अविवाहित आहे. तो वळतो कां पहा.”

शूर्पणखेनें आपला मोहरा लक्ष्मणाकडे वळविला. लक्ष्मण हंसत हंसत म्हणाला, “माझी भार्या होणें म्हणजे दासाची दासी होणें. मी माझ्या वडिल बंधूच्या चरणांचा दास आहे. तूं असें कर, श्रीरामांचीच कनिष्ठ भार्या हो, फार तर तुझ्यासाठीं ते या प्रथम पत्नीचा त्याग करतील.”

लक्ष्मणाच्या भाषणांतील विनोद न समजल्यामुळें, ती मूर्ख राक्षसी खरोखरीच परत श्रीरामापाशीं गेली आणि म्हणाली, “रामा तूं सर्वस्वी माझा राहावास म्हणून, तुझ्या समक्ष तुझ्या या स्त्रीला मी खाऊन टाकते.”

शूर्पणखा जानकीच्या अंगावर धांवली तेव्हां मात्र महाबलाढ्य श्रीरामांनी, लक्ष्मणाला आज्ञा केली, “या राक्षसीला विरूप करून टाक.”

वडिल बंधूच्या आज्ञेसरशीं लक्ष्मणानें खड्ग उपसलें आणि त्या शूर्पणखेचें नाक आणि कान छेदून टाकले. भयंकर आक्रोश करीत ती राक्षसी मान्या वनांतून किंकाळ्या फोडीत पळूं लागली. आपले बंधू जे खर-दूषण त्यांच्यापाशीं जाऊन तिनें गाऱ्हाणें घातले. हें ऐकून ते राक्षस रामाशीं संग्राम करण्यासाठीं धांवून आले, पण महाधनुर्धर श्रीरामांनीं दीड मुहुर्तांत त्या सर्वांचा सैन्यासह संहार करून टाकला. एकट्या रामानें खर, दूषण त्रिशिर आणि चौदा महस्र राक्षस वधिल्याचें पाहून ती विरूप राक्षसी लंकेस पळाली. आपला बंधु लंकाधिपति रावण याच्यासमोर उभी राहिली. सर्व आमन्यासमक्ष ती रावणाम्य म्हणूं लागली—

शूर्पणखा :

विरूप झाली शूर्पणखा, ही दाशरथीची कृति
सूड घे त्याचा लंकापति

कसलें करिसी राज्य रावणा, कसलें जनपालन ?
श्रीरामानें पूर्ण जिंकिलें तुझे दंडका-वन
सत्तांघा, तुज नाही तरीहि कर्तव्याची स्मृति १.

वीस लोचनें उघडुनि बघ या शूर्पणखेची दशा
श्रीरामाच्या पराक्रमानें कंषित दाहि दिशा
तुझे गुप्तचर येउन नच कां वार्ता ही सांगति ? २

जनस्थानिं त्या कहर उडाला, मेले स्वरदूषण
सहस्र चौदा राक्षस मेले हें कां तुज भूषण ?
देवासम तो सुपूज्य ठरला जनस्थानिंचा यति ३

तुझ्याच राज्यां तुझ्याहुनिही पूज्य जाहला नर
सचिवांसंगें बैस येथ तूं स्वस्थ जोडुनी कर
जालुन टाकिल तव सिंहासन, उद्यां तयाची द्युति ४

सुदर्शनासह व्यर्थ झेलले छातीवर तूं शर
व्यर्थ मर्दिले देव, उचलिले सामर्थ्ये डोंगर
तूंच काय तो धर्मोच्छेदक अजिंक्य सेनापति ? ५

तूंच काय रे कुबेर जिंकुन पुष्पक नेलें घरीं ?
तूंच काय तो, वरिली ज्यानें तक्षकनृपसुंदरी ?
तूंच काय तो, भय मृत्युचें लव नाही ज्या प्रति ? ६

गीत रामायण

एक सांगतें पुन्हां तुला त्या श्रीरामाची कथा
बाण मारतां करांत त्याच्या चमके विद्युलता
शस्त्रनिपुणता वघून त्याची गुंग होतसे मति ७

तो रूपानें रेखिव, श्यामल, भूमीवरती स्मर
त्याच्यासंगे जनककन्यका रतीहुनी सुंदर
तुलाच साजुन दिसेल ऐसी मोहक ती युवति ८

तिला वळवुनी घेऊन यावें तुजसाठीं सत्वर
याचसाठीं मां गेलें होतें त्यांच्या कुटिरावर
श्रवणासिका तोडुन त्यांनीं विटंबिले मज किति ९

जा, सत्वर जा, ठार मार ते बंधू दोघेजण
हसली मज ती जनककन्यका, येई तिज घेऊन
माझ्यासम ते तव सत्तेची विटंबिती आकृति १०

२९

“सूड घे त्याचा लंकापति—”

असें पुन्हां पुन्हां म्हणून शूर्पणखेनें चेतविलेला दशानन रावण, रामांशीं युद्ध करून सीताहरण करण्याच्या उद्योगाला लागला. त्यानें त्यासाठीं मारिचाचें साहाय्य मागितलें. मारिचाला श्रीरामाचा पराक्रम ज्ञात होता. त्यानें रावणाचें मन वळविण्याचा प्रयत्न केला, पण कांहींहि उपयोग झाला नाहीं.

शेवटीं, कांहीं कपट जमल्यास करावें म्हणून रावणानें एक यत्ति काढली. त्यानें मारिचास मृगरूप धारण करावयास सांगितलें. व आपण याचक यतीचा वेष धारण करून त्याच्या पाठोपाठ पंचवटींत गेला.

मारिचानें धारण केलेलें अभूतपूर्व मृगरूप पाहून सीतेला खरोखरच अत्यंत मोह झाला ती पणंशालेंत आली आणि श्रीरामांना म्हणूं लागली—

गीत रामायण

सीता :

तोडितां फुलें मी, सहज पाहिला जातां
मज आणुन द्या तो हरिण अयोध्यानाथा
झळकती तयाच्या रत्नें शृंगावरती
नव मोहफुलांसम सुवर्ण अंगावरती
हे नयन भाळ्ले; त्याच्या रंगावरती
ते इंद्रचापसें पुच्छ भासलें उडतां ?

तो घेउन गेला अनेकदां या दारीं
दिसतात उमटलीं पदचिन्हें सोनेरी
घाशिले शिंग या रंभास्तंभावरी—
तो दिसें सुवर्णी बघा देवरा, कांता २

चाळतो जलद्-गति, मान मुरडितो मंद
डोक्यांत कांहिसा भाव विलक्षण धुंद
लागला मृगाचा मला नाथ हो छंद
वेडीच जाहलें तृणांतरीं त्या बघतां ३

किति किति मृगाचें लक्षण मी त्या गणूं
त्या मृगास धरणें अशक्य कैसे म्हणूं ?
मजसाठीं मोडिलें आपण शांकरधनू
जा, करा त्वरा, मी पृष्टिं बांधिते भाता ४

कोषांत कोडिलें अयोध्येत जें वन
ते असल धुंडित 'चरणां'साठीं वन
जा आर्य, तयातें कुठिरीं या घेउन
राखील तोंवरी गेह आपुला भ्राता ५

सांपडे जरी तो सजीव अपुल्या हातों
अंगिर्ची तयाच्या रत्नें होतिल ज्योति
देतील आपणां प्रकाश रानों रातीं
संगतीं नेउं त्या परत पुरीसी जातां ६

जातांच पाहतिल हरिण सासवा, जावा
करितील कैकयी, भरत आपुला हेवा
ठेवीन तोंवरी जपुन गडे तो ठेवा
थांबला कशास्तव धनुर्धरा, हो आतां ? ७

फेंकून बाण त्या अचुक जरी माराल
काढून भाउजी घेतिल त्याची खाल
त्या मृगासनीं प्रभु, इंद्र जसें शोभाल
तो पहा, दिसे तो दूर टेकडी चढतां ८

३०

“मज आणुन द्या तो हरिण अयोध्यानाथा ”

या सीतेच्या हृद्यासाठी, श्रीराम धुनप्यत्राण घेऊन त्या मृगाचा मागोवा घेत धांवले. श्रीरामांचा बाण चमी लागतांच तो मायावी मारिच, “हा सीते-हा-लक्ष्मणा-धांव,” असें मानवी वाणीनें ओरडला. तो साद श्रीरामचंद्रांच्या सादासारखाच होता. त्यामुळें इकडे पणशाळेंत सीतेच्या शरिराला कांपरें भरलें. श्रीरामांनाच कांहीं अपघात झाला, ह्या कल्पनेनें तिनें लक्ष्मणाला त्यांच्या शोधार्थ पाठविलें. आणि आश्रमांत ती एकटी उरली. ती संधि साधून यतिवेष धारण केलेला रावण पुढें झाला. थोड्याच वेळांत त्यानें आपला खरा हेतू प्रकट केला. तो तिच्याशीं लगट करूं लागला, तेव्हां ती महापतिव्रता मैथिली त्याला कातर स्वरांनीं बजावूं लागली—

सीता :

याचका, थांबुं नको दारांत
 घननीळांची मूर्त वीज मी, नकोस जाऊं हात
 कामव्यथेची सुरा प्राशुनी
 नकोस झिंगुं वृथा अंगणीं
 जनकसुतेचा नखस्पर्शही अशक्य तुज स्वप्नांत १

मी न एकटी, माझ्याभंवती
 रामकीर्तिच्या दिव्य आकृति
 दिसल्यावांचुन तुला धाडितील, देहासह नकांत २

जुंबुकस्वरसें कसलें हससी ?
 टक लावुन कां ऐसा बघसी ?
 रामावांचुन अन्य न कांहीं, दिसेल या नयनांत ३

या सीतेची प्रीत इच्छिती
 कालकुटांतुन क्षेम वांछिती
 चंद्रसूय कां धरूं पाहसी हतभाग्या, हातांत ? ४

वनीं, निर्जनीं मला पाहुनी
 नेऊं पाहसी बल उचलुनी
 प्रदीप्त ज्वाला बांधुन नसी, मूढा कां वसनांत ? ५

निकषोपल निजनयनां गणसी
 वर खड्गासी धार लाविती
 अंधपणासह यांत आंधळ्या, वसे तुझा प्राणांत ६

...असाल तेथुन ऐका माम्ना शेवटचा आकांत !

कुठें क्षुद्र तूं, कोठें रघुवर
कोठें ओहळ, कोठें सागर
विषसदृश तूं, रामचंद्र ते अमृत रे साक्षात ७

कुठें गरुड तो, कुठें कावळा
देवेंद्रच तो राम सांवळा
इंद्राणीची अभिलाषा कां धरिती मर्त्य मनांत ? ८

मज अबलेला दावुनिया बल
सरसाविसि कर जर हे दुर्बल
श्रीरामाचे बाण तुझ्यावर, करितिल वज्राघात ९

सरशि कशाला पुढती पुढती ?
पाप्या, बघ तव चरणहि अडती
चरणांस्तुकी सावधानता, नाहीं तव माथ्यांत १०

घांवा घांवा नाथ, रघुवर
गजशुंडा ये कमलकळीवर
असाल तेशुन पेका माझा, शेवटचा आकान्त ११

“याचका, थांबु नको दारांत”

—हैं सीतेचें म्हणणें मुळीच न ऐकतां, रावणानें तिला उचलली. तिच्या आक्रोशाला संतापाला न जुमानतां, त्यानें तिला रथांत घातली आणि लंकापुरीचा रस्ता धरला.

इकडे त्या मायावी मारीचाचा वध करून, श्रीराम परत येत आहेत तोंच समोरून येत असलेला लक्ष्मण त्यांच्या दृष्टीला पडला. सीतेला एकटीच पर्णशाळेंत ठेवून लक्ष्मण येत आहे, हें ध्यानीं येतां त्यांचे हृदय एकदम चरकले, “लक्ष्मणा, जानकीला एकटी सोडून तूं कसा आलास? त्या मायावी राक्षसानें माझ्यासारखा साद काढून आर्त हांका मारल्या, त्यानें तर फसला नाहीस ना? अरे, माझ्या शरसंधानांतून वांचणें त्याला शक्य होतें कां?”

यावर लक्ष्मण नम्रपणें म्हणाला, “हें सर्व मी देवी जानकींना सांगितलें, पण त्यावर त्या मला अत्यंत कठोर वचनें बोलल्या आणि त्यांच्या इच्छेप्रमाणें मला येथवर येणें भाग पडलें.”

“वेड्या, एकाद्या स्त्रीचें क्षणिक रागांतिल बोलणें तूं सत्य मानलेंस, कांहींहि असो, तिला एकटीला टाकून तूं आलास, हें मुळीच बरें केलें नाहीस. स्वप्न पर्णशालेकडे चल. माझा डावा डोळा लवतो आहे. अंगांत कंप उत्पन्न झाला आहे. सीतेचें कुशल असेल ना?”

ते दोघे बंधू आश्रमांत आले. पर्णशाळेंत सीता नव्हती. कृष्णाजिनें व दर्भ अस्ताव्यस्त पडले होते. सान्या आश्रमाचीच कळा नाहीशी झाली होती. श्रीराम सर्वत्र हिंडूं लागले आणि सीतेला हांका मारूं लागले—

श्रीराम :

उजाड आश्रम उरे काननों
कोठें सीता जनकनंदिनी ?
सांग कदंबा, बधुनी सत्वर
दिसते कां ती नदीतटावर ?
करीं कमंडलु, कलश कटीवर
हरिमध्या ती मंदगामिनी १

सांग अशोका, शोकनाशका
कुठें शुभांगी क्षमा-कन्यका ?
कंपित कां तव पल्लव-शाखा ?
अशुभ कांहीं कां तुझिया स्वप्नों ? २

कुठें चंदना, गौरांगी ती ?
कुंदलते, ती कोठें सुदती ?
कोठें आम्ना, विनयवती ती ?

शुहारतां कां वान्यावांचुनी ? ३

बराठा ग्रंथ संप्रदाय. ठाणे. स्थळप्रत.

अनुक्रम. २-२५०३५५ ... वि: ... १२/०५/६५ ...

गीत रामायण

घात-घटी कां पुन्हां पातली ?

सीते, सीते, सखे मैथिली

हांक काय तूं नाहिं ऐकिली ?

येइ, शिळेच्या बसूं आसनीं ४

पहा लक्ष्मणा, दिसती डोळे

प्रियेचेच ते विशाल भोळे

मृगशावक हें तिचें कोवळें

कां याच्याही नीर लोचनीं ? ५

अबोल झालें, वारें, पक्षी

हरिली कां कुणि मम कमलाक्षी ?

कां राक्षस कुणि तिजला भक्षी-

-शतजन्माचें वैर साधुनी ६

पुनश्च विजयी दैव एकदां

घातांवर आघात, आपदा

निष्प्रभ अवधी शौर्यसंपदा

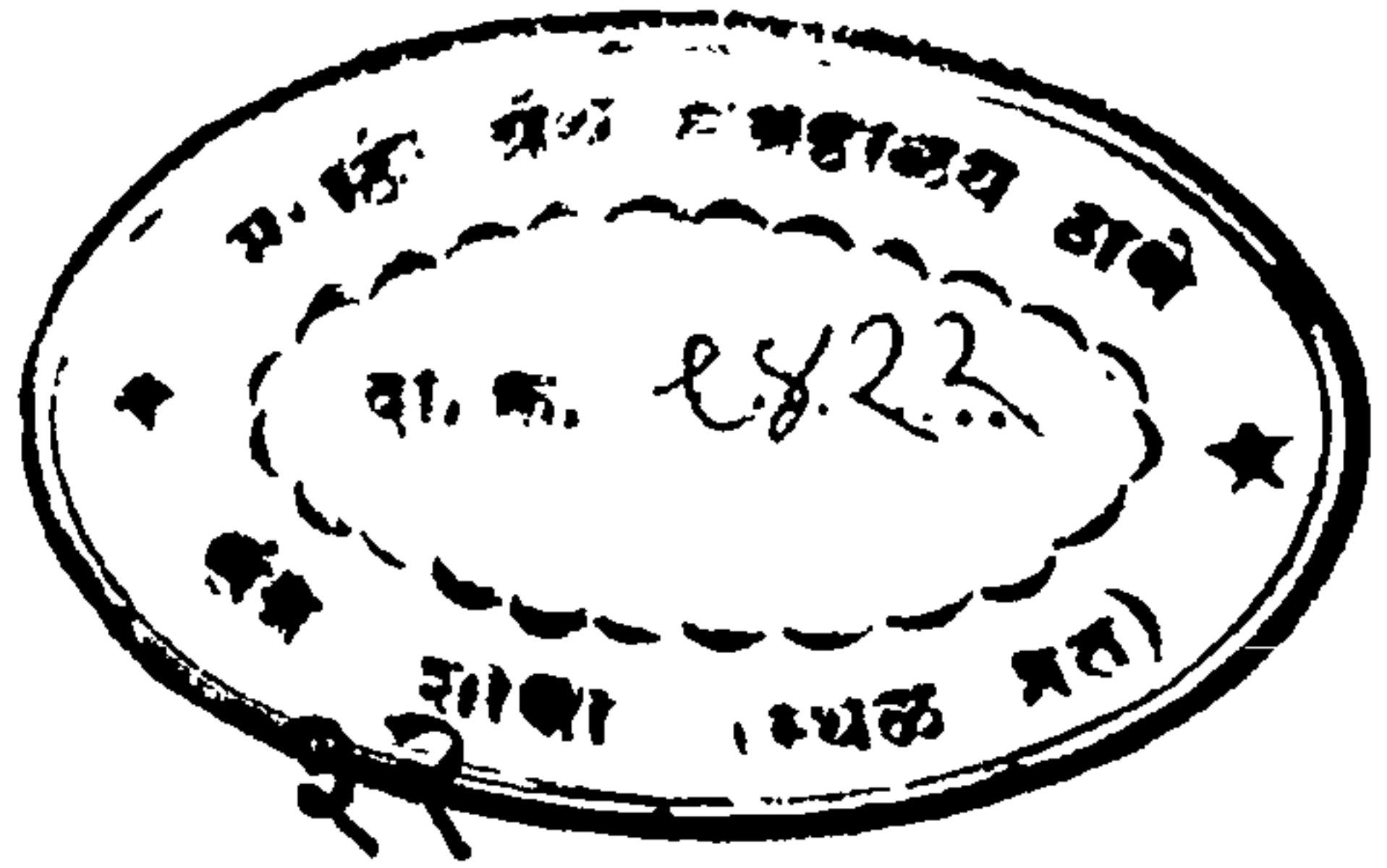
जाइ बांधवा, पुरां परतुनी ७

काय भोगणें आतां उरलें ?

चार दिसांचें चरित्र सरलें

हें दुःखांचे सागर भरले

-यांत जाऊं दे राम वाहुनी ८

“कोठें सीता जनकनंदिनी—”

विरहानें व्याकूल झालेल्या श्रीरामांनी लता, वृक्ष, नद्या, घन्य मृग या सर्वांना हा आर्त प्रश्न विचारला, पण कोणीहि उत्तर देऊं शकलें नाहीं. आश्रमाच्या आसमंतांत वस्ती करणारे मृग वारंवार दक्षिण दिशेला तोंड करूं लागले. तेव्हां श्रीरामांना वाटलें, सीता या दिशेला गेली असेल. विरहव्याकूल श्रीरामांचे लक्ष्मणानें मृदु शब्दांनीं सांत्वन केलें. ते दोघे भाऊ जानकीच्या शोधासाठीं दक्षिण दिशेचा मार्ग चालूं लागले. श्रीराम सारखे सीतेच्या नांवानें साद घालीत होते. निराशेनें स्फुंदत होते. जड पर्वतांना देखील सीतेचा ठिकाणा विचारीत होते.

वाटेंत त्यांना कांहीं फुलें मार्गावर सांपलेलीं आढळलीं. श्रीरामांनीं तीं फुलें ओळखलीं. तीं त्यांनींच आपल्या हातांनीं जानकीच्या केशकलापांत खोंवली होती. तीं फुलें दृष्टीस पडतांच, श्रीराम आणखी गर्हिवरले आणि लक्ष्मणाला म्हणाले—

गीत रामायण

श्रीराम :

ही तिच्या वेणितिल फुलें
लक्ष्मणा, तिचीच ही पाउलें

एक पदांचा ठसा राक्षसी
छेदित गेला पद्भिन्हांसी
वादळें तुटली पद्मदलें १

खचित लक्ष्मणा, खचित या स्थलीं
रात्रिचर कुणि, छळी मैथिली
जिकेली सति कां अंगबलें ? २

दूर छिन्न हें धनू कुणाचें ?
जडाव त्यांवर रत्नमण्यांचे
कुणाला कोणी झुंजविलें ? ३

वैदुयांकित कवच कुणाचें ?
धुळित मिळालें मणी त्यांचे
राक्षसां कोणी आडाविलें ? ४

पहा छत्र तें, धूलिधूसर
मोडुन दांडा, पडलें भूवर
कुणी या सूतां लोळविलें ? ४

प्रेत होउनी पडे सारथी
लगाम तुटके तसेच हातीं
तोंड तें रुधिरें भेसुरलें ६

पहा रथाचें घूड मोडकें
कणा मोडला, तुटलीं चार्के
बाणहि भंवतीं विस्कटलें ७

थंड दृष्टीनें न्याहळीत नभ
मरून थिजले ते बघ रासभ
कुणाचें वाहन हें असलें? ८

अनुमानाही पडे सांकडे
कोणी नेली प्रिया? कुणीकडे?
तिच्यास्तव दोघें कां लढले? ९

हता जिता वा मृता, भक्षिता
कैसी कोठें माझी सीता?
गूढ तें नाहीं आकळलें १०

असेल तेथुन, असेल त्यानीं
परतुन द्यावी रामस्वामिनी
क्षात्रबल मार्यीं प्रस्फुरलें ११

स्वर्गिय वा तो असो अमानुष
त्यास जाळण्या उसकें पौरुष
कांपविन तीन्ही लोक बलें १२

३३

“हीं तिच्या वेणितिल फुलें, लक्ष्मणा तिचींच हीं पाउलें”

—अशी ओळख पटून, क्षात्रवृत्ति उचंबळून आलेले श्रीराम सीताशोधार्थ पुढें निघाले. तोंच त्यांना एक पक्षिश्रेष्ठ, रक्तानें माखल्या अवस्थेंत जमिनीवर पडलेला दिसला. या गृध्ररूपधारी राक्षसानेंच सीता भक्षण केली असली पाहिजे, अशा कल्पनेनें श्रीरामांनीं क्षुरसंज्ञक बाण त्याच्यावर रोखला. तेव्हां, फेंसासह रक्त ओंकीत असलेला, तो पक्षिराज जटायु श्रीरामांना म्हणाला—

जटायु :

मरणोन्मुख त्याला कां रे, मारिसी पुन्हां रघुनाथा ?
अडवितां खलांसी पडलों, पळविली रावणें सीता.

पाहिली जर्धीं मी जातां
रामाविण राज्ञी सीता
देवरहि संगें नव्हता
मी बळें उडालों रामा, रोधिलें रथाच्या पंथां १

तो नृशंस रावण कामी
नेतसे तिला कां धामीं
जाणिलें मनीं सारें मी
चावलें तयाच्या हातां, हाणिलें पंख हें माथां २

रक्षिण्या रामराज्ञीसी
झुजलों घोर मी त्यासी
तोडिलें कवचमुकुटासी
लावूं नच दिधले बाणां, स्पर्शूं ना दिधला भाता ३

सर्वांगां दिधलें डंख
वज्रासम मारित पंख
खेळलों द्वंद्व निःशंक
पाडला सारथी खालों, खाइ तो खरांच्या लाथा ४

सारुनी दूर देवीस
मोडिला रथाचा आंस

गीत रा मायण

भांगिलें उभय चक्रांस

ठेंचाळुनि गर्दम पडलें, दुसऱ्याच्या थडुनी प्रेतां ५

लोळ्ळें छत्रहि खालीं

युद्धाची सीमा झाली

मी शर्थ राघवा, केली

घांवला आरुन खड्गां, पौलस्ती चावित दातां ६

हें पंख छेदिल्यावरती

मी पडलों धरणीवरती

ती थरथर कांपे युवती

तडफडताट झाला माझा, तिज कवेंत त्यानें घेतां ७

मम प्राण लोचनीं उरला

मी तरी पाहिला त्याला

तो गगनपथानें गेला

लाडकी तुझी सम्राज्ञी, आक्रंदत होती जातां ८

३४

“फळविली रावणें सीता—”

—असें निश्चित सांगून, पक्षिराज जटायू यानें देह ठेवला. त्याच्या मृत देहाचें योग्यप्रकारें दहन करून, राम लक्ष्मण पुढें निघाले. त्यानंतर कबंध नांवाच्या एका महाभयानक राक्षसार्शी त्यांची गांठ पडली. तो शीर्षहीन राक्षस वास्तविक महातेजस्वी दनुपुत्र होता. राम लक्ष्मणांना ओळखल्यावर, तो राक्षस म्हणाला, “लक्ष्मणासहवर्तमान श्रीराम या वनांत येऊन जेव्हां तुझे हात तोडतील, तेव्हां तूं स्वर्गांत जाशील.” असें मला इंद्रानें सांगितलें आहे. हे रामचंद्रा, तूं मला मार आणि जाळून टाक.”

“तूं मला माझी सीता कुणा रावणानें नेली आहे, त्यांच्याविषयीं साद्यंत माहिती सांग.” श्रीरामांनी त्याला विनंती केली.

“माझा देह दहन कर, मग सांगतो.” कबंध म्हणाला.

शेवटीं, राम लक्ष्मणांनी त्या कबंधाला एका खड्ड्यांत नेऊन टाकला आणि चिता पेटवून त्याला भडामि दिला, तेव्हां तो धूमरहित अग्नीसारखा पुनर्जात होऊन बाहेर आला. त्यानें “किष्किंधापति सुग्रवार्शीं सख्य कर, म्हणजे तो तुला साहाय्य करील. तुझ्या पत्नीचा शोध लावील” असें रामास सांगितलें आणि पुढील मार्गाहि दाखविला.

पंपा सरोवराच्या पश्चिम तीरावर पोंहोंचल्यावर श्रीरामांना शबरीचा आश्रम लागला. ती तपस्विनी अवर्णनीय उत्साहानें श्रीरामांना सामोरी झाली आणि म्हणाली—

शबरी :

धन्य मी, शबरी श्रीरामा
लागली श्रीचरणे आश्रमां,
चित्रकुटां हे चरण लागतां
किती पावले मुनी मुक्ता
वृक्षातळिं या थांबा क्षणभर, करा खुळीला क्षमा १

या चरणांच्या पूजेकरितां
नयनिं प्रगटल्या माझ्या सरिता
पदप्रक्षालन करा, विस्मरा प्रवासांतल्या श्रमां २

गुरुसेवेंतच झिजलें जीवन
विलेपनार्थें त्याचें चंदन
रोमांचांचों फुलें लहडलीं, वठल्या देहदुमां ३

निजज्ञानाचे दीप चेतवुन
करितें अर्चन, आत्मनिवेदन
अनंत माझ्या समोर आलें, लेवुनिया नीलिमा ४

नैवेद्यां पण काय देउं मी ?

प्रसाद म्हणुनी काय घेउं मी ?

आज चकोरा घरीं पातलीं, मुकेजली पौर्णिमा ५

सेवा देवा, कंदमुळें हीं

पक मधुरशीं बदरिफळें हीं

वनवेलींनीं काय वाहणें, याविन कल्पद्रुमां ? ६

क्षतें खगांचीं नव्हेत देवा,

मीच चाखिला स्वयें गोडवा

गोड तेवढीं पुढें ठेविलीं, फसवा नच रक्तिमा ७

कां सौमित्री, शंकित दृष्टी ?

अभिमंत्रित तीं, नव्हेत उष्टीं,

या वदनीं तर नित्य नांदतो, वेदांचा मधुरिमा ८

३५

“धन्य मी शबरी श्रीरामा—”

—असें अत्यानंदानें म्हणत म्हणतच शबरी अनंतांत विलीन झाली. पुढें श्रीराम आणि लक्ष्मण ऋष्यमूक पर्वतावर आले. या पर्वतावरच, राज्यपद भ्रष्ट झालेला कपिश्रेष्ठ सुग्रीव, आपल्या हनुमंतादिक मंत्र्यासह लपून छपून वावरत होता. सुग्रीवाचा वडिल बंधू वाली, यानें त्याला किष्किंधेपार हांकलून लावले होते. सुग्रीवाची पत्नी रुमा, हिचेंहि त्या पापकर्त्यानें बलानें हरण केले होते. राम-लक्ष्मणांना दुस्स पाहतांच, सुग्रीवाला वाटले, हे कोणी धनुर्धर वालीनें आपल्यावर पाठविले आहेत. तो घाबरून मलय पर्वतावर पळाला आणि तेथून त्यानें हनुमंतास चौकशीसाठीं पाठविलें. सचिवोत्तम हनुमंतानें श्रीरामांची भेट घेतली. प्रथम दर्शनांच श्रीराम आणि हनुमंत यांच्यात स्नेहभाव निर्माण झाला. हनुमंतानेंच श्रीराम आणि सुग्रीव यांची भेट घडविली. दोघांची समयोचित भाषणें झालीं. हनुमंतानें अग्नि प्रज्वलित केला. त्या अग्निसमक्ष सुग्रीव श्रीरामांना म्हणाला—

अनुक्रम ..... वि: ..... गीत रामायण

मांक ..... नों दि: .....
सुग्रीव :

साक्षीस व्योम, पृथ्वी, साक्षीस अग्निज्वाला
सन्मित्र राघवांचा, सुग्रीव आज झाला
रामा, तुझ्यापरी मी, वनवास भोगताहे
हनुमत्सुखें तुला तें, साद्यंत ज्ञात आहे
दुःखीच साह्य होतो, दुःखांत दुःखिताला १

बंधूच होय वैरी, तुज काय सांगुं आर्या
नेई हरून वाली, माझी सुशील भार्या
वालीस राघवा त्या, तूं धाड रौरवाला २

बाहूंत राहुच्या मी, निस्तेज अंशुमाली
गतराज्य-लाभ होता, होईन शक्तिशाली
माझेच शौर्य सांगुं, माझ्या मुखें कशाला ३

होतां फिरून माझे, तें सैन्य वानरांचे
होतील लाख शत्रु, त्या दुष्ट रावणाचे
ते लंघतील सिंधू, खणतील शैलमाला ४

ते शोधितील सीता, संदेह यांत नाही
निष्ठा प्लवंगमांची, तूं लोचनेच पाही
होतील सिद्ध सारे, सर्वस्व अर्पिण्याला ५

झालेंच सख्य रामा, देतों करीं कराते
आतां कशास भ्यावें, कोणा भयंकरांते
तूं सिद्ध हो क्षमेट्रा, वालीस मारण्याला ६

गीत रामायण

घालीन पालथी मी, सारी घरा नृपाला,
रामासमीप अंतों, आणीन जानकीला
घाडीन स्वलोकीं, येइल आड त्याला ७

हनुमान, नील पेका, मंत्रीं तुम्ही न माझे
सुग्रीव एक मंत्री, हे रामचंद्र राजे
आज्ञा प्रमाण यांची, आतां मला, तुम्हांला ८

३६

“सन्मित्र राघवांचा, सुग्रीव आज झाला—”

-अग्निसाक्ष, सुग्रीवानें असें घोषित केल्यावर, श्रीरामांनीहि सुग्रीवाला साहाय्य करण्याचें वचन दिलें. सुग्रीवानें वालीला युद्धाचें आव्हान दिलें. वाली व सुग्रीव यांचें द्वंद्व, मोठ्या निकराचें झालें. ऐनवेळीं सुग्रीव पराजित होतो आहे असें दिसतांच, श्रीरामांनीं वृक्षाआडून एक बाण फेंकला. त्या बाणानें मृतप्राय होऊन वाली धरणीवर कोसळला. आपण श्रीरामांचा कांहींहि अपराध केला नसतांना, त्यांच्या बाणानें आपणांस मृत्यू येत आहे, याचें आकळन होतांच, तो कळवळून श्रीरामांना म्हणाला—

“रामा, मी आपल्या सन्मुख नसतांना माझा वध करून आपण कुठला पुरुषार्थ साधलांत?” त्यावर प्रभु रामचंद्र उत्तरले—

गीत रामायण

धीराम :

मी धर्माचें केलें पालन
वालीवध ना, खलनिर्दालन
अखिल घरा ही भरतशासिता
न्यायनीति तो भरत जाणता
त्या भरताचा मी तर भ्राता
जैसा राजा, तसे प्रजाजन १

शिष्य, पुत्र वां कनिष्ठ भ्राता
धर्में येते त्यास पुत्रता
तूं भ्रात्याची हरिली कांता
मनीं गोपुनी हीन प्रलोभन २

तूं तर पुतळा मूर्त मदाचा
सुयोग्य तुज हा दंड वधाचा
अंत असा हा विषयांधांचा
मरण पशूंचें, पारध होउन ३

दिधलें होतें वचन सुग्रिवां
जीवहि देइन तुझिया जीवां
भावास्तव मी वधिलें भावां
दिल्या वचाचें हें प्रतिपालन ४

नृपति खेळती वनिं मृगयेतें
लपुनी मारिती तीर पशूतें

दोष कासयां त्या क्रीडिते
शाखामृग तूं, क्रूर पशूहुन ५

अंत्य धडी तुज ठरो मोक्षदा
सांभाळिन मी तुझ्या अंगदां
राज्य तुझे हें, ही किष्किधा
सुग्रीवाच्या करीं समर्पण ६

“वालीवध ना खल-निर्दालन-”

श्रीरामांनीं वालीचा वध केला. किष्किंधेचें राज्य परत सुग्रीवाला प्राप्त झालें. हमेचें आणि सुग्रीवाचें मधुर मीलन झालें. राजविलासांत रममाण होतांच, सुग्रीवाला रामकार्याची विस्मृति झाली. लक्ष्मणानें संतापून, त्याला कर्तव्याची आठवण देतांच, त्याचे डोळे खाडकन् उघडले. त्यानें सर्व वानरगणांना निमंत्रणें केलीं. सुग्रीवाच्या आज्ञेनुसार कोठ्यावधि वानर एकत्र जमले. सुग्रीवानें सीता-शोधार्थ, ते अष्टदिशांना पाठविले. श्रीरामांनीं हनुमंत या वीरश्रेष्ठ वानराजवळ आपल्या बोटांतील एक मुद्रिका दिली. त्याच्याच हातून सीताशोधाचें कार्य होईल, असें त्यांना वाटलें.

वानरसेना अष्टदिशा चालूं लागली. दक्षिणेकडे गेलेल्या पथकांत हनुमान, नील, अंगद, तार, जांबुवान् इत्यादि वीर होते. अपरंपार शोध करूनहि सीतेचा ठिकाणा सांपडला नाहीं. तेव्हां ते कपिश्रेष्ठ हतबुद्ध झाले. वालीपुत्र अंगद तर अगदीं हताश झाला. सुग्रीवानें दिलेली महिन्याची मुदत टळून गेली. ही सर्व मंडळी एका पर्वतावर येऊन, हताश बसली.

तेवज्यांत संपाती नांवाचा गृध्रराज त्यांच्या समीप आला. तो जटायूचा भाऊ आणि दशरथाचा मित्र निघाला. संपाती म्हणाला, “मला येथूनच जनक-कन्या व रावण दिसत आहेत. मला चक्षुष्मती विद्या अवगत असल्यानें मी हें पाहूं शकतो. सीता लंका नामक सुवर्णद्वीपावर रावणाच्या अंतःपुरांत बंदिवान् आहे. क्षारसमुद्राच्या अथांग पाण्याचें उल्लंघन करण्याचा कांहीं उपाय शोधा.”

अंगदादिकांनीं पुष्कळ विचार केला. समुद्र उल्लंघावा कुणी? शेवटीं जांबुवान् निश्चयानें म्हणाला—

जांबुवान :

तरुन जो जाइल सिंधु महान्
असा हा एकच श्रीहनुमान्.

मुजंग घरुनी, दोन्ही चरणीं
झेपेसरशीं समुद्र लंघुनी
गरुड उभारी पंखें गंगनीं
गरुडाहुन बलवान् १

अंजनिचा हा बलाढ्य आत्मज
हा अनिलाचा सुपुत्र क्षेत्रज
निजशक्तीने ताडिल दिग्गज
बलशाली धीमान् २

सूर्योदयि हा वीर जन्मला
त्रिशत योजने नमीं उडाला
समजुनिया फळ रविबिंबाला
घरुं गेला भास्वान् ३

बाल-वीर हा रवितें धरितां
भरें कांपरें तीन्ही जगतां
या इवल्याशा बाळाकरितां
वज्र धरी मधवान् ४

देवेद्राच्या वज्राघाते
जरा दुखापत होय हनूतें

गीत रामायण

कोप अनावर येइ वायुते
थांबे तो गतिमान् ५

पवन थांबतां, थांबें जीवन
देव वायुचें करिती सांत्वन
पुत्रातें वर त्याच्या देउन
गौरविती भगवान् ६

शस्त्र न छेदिल या समरांगणीं
विष्णुवरानें इच्छामरणी
ज्याच्या तेजें दिपे दिनमणी
चिरतर आयुष्मान् ७

करि हनुमन्ता, निश्चय मनसा
सामान्य न तूं, या कपिजनसा
उचल एकदां पद वामनसा
घे विजयी उड्डाण ८

३८

“असा हा एकच श्री हनुमान्—”

—जांबुवानानें हनुमंताच्या असीम सामर्थ्याचें वर्णन करतांच स्वतः हनुमंताचे बाहू देखील स्फुरण पावूं लागले. बघतां, बघतां, त्यानें प्रचंड रूप धारण केलें. वानरांना अत्यंत हर्ष झाला. ते त्याची स्तुति गाऊं लागले.

वायुपुत्र हनुमान्, महेन्द्र पर्वतावर आरूढ झाला. नंतर त्यानें लंकेचा आठव केला. आणि आकाशमार्गानें उडुण केलें. तो त्रिकुटाचलावर येऊन पोहोंचला. इंद्राच्या अमरावतीसारखी भासणारी लंका, त्यानें दुरून अवलोकन केली. त्या संपन्न नगरीचें रक्षण करण्यासाठीं, बलाढ्य राक्षस सिद्ध होते. त्या नगरींत केवळ प्रवेश करणेंहि कठीण होतें. हनुमंतानें सूक्ष्म देह धारण केला, आणि रात्रीं नगर धुंडाळण्यास प्रारंभ केला. लंकापति रावणाचें अंतःपूरदेखील त्यानें धुंडाळलें. कुठेंच मैथिली त्याच्या दृष्टीस पडली नाहीं. निराश होऊन तो अशोकवनाभोवतीं असलेल्या कोटावर येऊन बसला. त्यानें तें असीम सौंदर्यशाली वन पाहिलें, आणि नंतर एका शिशपा वृक्षावर बसून राहिला. तेथूनच राक्षसांनीं परिवेष्टित असलेली मलीनवसना सीता त्याच्या दृष्टीस पडली. हनुमंतानें सीतेला यापूर्वी कधींच पाहिली नव्हती. तो वीरश्रेष्ठ स्वतःशींच तर्क करूं लागला. अंती, निश्चितपणें त्याला वाटलें—

हनुमान् :

हीच ती रामांची स्वामिनी
चंद्रविरहिणी जणूं रोहिणी
व्याघ्रींमार्जीं चुकली हरिणी
श्येन-कोटरीं फसे पक्षिणी
हिमप्रदेशीं थिजे वाहिनी १

मलिन, कृशांगी, तरी सुरेखा
धूमांकित कीं अग्निशलाका
शिशिरीं तरि ही चंपकशाखा
व्रतधारिणी ही दिसे योगिनी २

रुदनं नयनां येइ अंधता
उरे कपोलीं आर्द्र शुष्कता
अनिद्रिता ही चिंताक्रान्ता
मग्न सारखी पती-चितनी ३

पंकमलिन ही दिसे पद्मजा
खचित असावी सती भूमिजा

किती दाहणा स्थिती दैवजा
अपमानित ही वर्नी मानिनी ४

असुन सुवर्णा, श्यामल, मलिना
अधोमुखी ही शशांक-वदना
ग्रहण कार्लिची कां दिग्ललाना
हताश बसली दिशा विसरुनी ५

संदिग्धार्थी जणूं स्मृती ही
अन्यायार्जित संपत्ति ही
अमूर्त कोणी चित्रकृती ही
पराजिता वा कीर्ति विपिनी ६

रामवर्णिता आकृति, मुद्रा
बाहूभूषणें, प्रवाल-मुद्रा
निःसंशय ही तीच सु-भद्रा
हीच जानकी, जनकनंदिनी ७

असेच कुंडल, वलयें असलीं
ऋष्यमुकावर होतीं पडलीं
रघुरायानीं तीं ओळखिलीं
अमृत-घटि ये यशोदायिनी ८

३९

“ हीच ती रामांची स्वामिनी—”

—याची निश्चित खात्री पटल्यावरहि हनुमान् एकदम सीतेच्या समोर जाण्यास धजला नाहीं. तिने न्याला पूर्वी कधीच पाहिलें नव्हतें; वा रामसुग्रीव ऐक्याचीहि तिला कल्पना नव्हती. न जाणों, मायावी रावण म्हणून आपल्याशीं बोलणें तिनें नाकारलेंच तर ?

हनुमान् अशा विचारांत आहे, तेवढ्यांत सेवकगणांसह लंकापति रावण त्या ठिकाणीं आला आणि सीतेस धाक घालूं लागला. चिडलेल्या नागराणीसारखी फूत्कारत सीता उत्तरली—

सीता :

नको करुंस वलाना, रावणा निशाचरा
समूर्त रामकीर्ति मी, ज्ञात हें सुरांसुरां
वंदनास योग्य मी, पराविया पतिव्रता
पुण्य जोड राक्षसा, झणीं करून मुक्तता
लाज राख नारिची, वीर तूं जरी खरा १

नृपति-पाप पाहते, अनय नित्य साहते
राष्ट्र ते जगावरीं, नाममात्र राहते
काय आग लाविशी, तुझ्या करे, तुझ्या पुरां २

जिथें तिथें दिसें मला, लोकनाथ राम तो
शयनिं ये उशातळीं, रामहस्त वाम तो
चितनांत पूजितें, त्याच मी धनुर्धरां ३

योग्य एक त्यास मी, योग्य ना दुजा कुणां
परत धाड रे मला, प्रियासमीप रावणा
शरण त्यांस रक्षुनी, राम देइ आसरा ४

सख्य जोड त्यासवें, हो वृत्तार्थ जीवनीं
नित्यशुद्ध जानकी, राघवास अर्पुनी
ना तरी मृतीच ये, चालुनी तुझ्या घरां ५

इंद्रवज्रही कधीं, चुकेल धांव घालितां
क्षणहि आयु ना तुझें, रामचंद्र कोपतां
रामबाणवृष्टि ती, प्रळयसी भयंकरा ६

गीत रामायण

ठाकतां तुह्यापुढें, वीर युद्धकाम तो
ठेवणार वंश ना, असा समर्थ राम तो
अधम काममूढ तूं, विचार हा करी जरा ७

बंधेन रामबाण मी, निडर या तुह्या उरीं
कंक पंख पाठीशीं, नामचिन्ह ज्यावरीं
भारमुक्त होउं दे, एकदां वसुंधरा ८

४०

“नको करुंस वलाना, रावणा निशाचरा-”

—महापतिव्रता जानकीनें असें संतांपून सांगतांच, रावणासारखा पापात्माहि क्षणभर घाबरल्यावांचून राहिला नाहीं. जनस्थानांतील रामलक्ष्मणाचा अतुल पराक्रम त्याला ठाऊक होता. जानकीला वश होण्यासाठीं आणखी एका महिन्याचा अवधी देऊन रावण अशोकवनांतून परतला. शिशपावृक्षावर सूक्ष्मदेहानें लपून राहिलेल्या हनुमानाची खात्री पटली कीं, हीच ती जानकी. अंघ्रिभोंवतीच्या राक्षसी झोंपल्या आहेत, हें पाहून त्यानें मंजूळ आवाजांत रामचरित्राचें गायन सुरू केलें. त्या गायनानें चकित होऊन सीता त्या शिशपावृक्षाकडे पाहू लागली. शेवटीं, सुग्रवामात्य हनुमान् तिच्या दृष्टीस पडला. एका लहान फांदीवरून, सीतेच्या अगदी समीप झुकून, हनुमानानें श्रीरामांनीं दिलेली मुद्रिका, तिच्या हातांत टाकली. तेव्हां सीतेला पराकाष्ठेचा आनंद झाला. हनुमान् रामदूतच आहे याची निश्चिती पटल्यावर ती विचारूं लागली—

गीत रामायण

सीता :

मुद्रिका अचुक मी ओळखिली ही त्यांची
मज सांग अवस्था दूता, रघुनाथांची

हातांत धनू तें, अक्षय भाता पृष्ठी
विरहांत काय ते राघव झाले कष्टी ?
कां श्यामल वलयें, नयनतळीं चिंतांचीं ? १

बसलेत काय ते लावुन कर कर्मातें
विसरले काय ते दुःखें निज-धर्मातें
करितात अजुन ना कर्तव्यें नृपतींची ? २

सोडिले नाहिं ना अजुन त्यांनीं धीरां ?
कां शौर्याचाहि विसर पडे त्या वीरां ?
साह्यार्थ असति ना सैन्यें सन्मित्रांची ? ३

इच्छिती विजय ना त्यांचा अवघे राजे ?
कां लोकप्रीतिला मुकले प्रियकर माझे ?
विसरले थोरवी काय प्रभू यत्नांची ? ४

कां मलाच विसरुन गेले माझे स्वामी ?
मी दैवगतीनें पिचतां परक्या धार्मी ?
कां स्मृती त्यांना छळिते या सीतेची ? ५

करतील स्वयें ना नाथ मुक्तता माझी ?
धाडील भरत ना सैन्य, पदाती, वाजी ?
कळतसे त्यांस कां वार्ता रघुनगरीची ६

कां विपत्कारिं ये मोह तयांच्या चित्तीं ?
पुसटली नाहिं ना सीतेवरची प्रीती ?
करितील मुक्ता कधिं ते वैदेहीची ? ७

त्या स्वर्णघडिची होइन कां मी साक्षी ?
कधिं रामबाण कां घुसेल रावणवर्क्षीं ?
वळ्तील पाउलें कधीं इथें नाथांची ? ८

जोंवरीं तयांचें कुशल पेकतें कार्नीं
तोंवरी सजिव मी, असेन तैशा स्थानीं
जन्मांत कधीं कां होइल भेट तयांची ? ९

४१

“ मज सांग अवस्था दूता रघुनाथांची—”

—या सीतेच्या प्रश्नाला हनुमंतानें समर्पक उत्तर दिलें व राम तिच्या मुक्ततेसाठीं निश्चित येणार असल्याचें, शपथपूर्वक कथन केलें. रामाला ओळख पटावी म्हणून, सीतेनें आपला एक मणीहि हनुमंताच्या स्वाधीन केला. वास्तविक सीतेला घेऊन जाण्यास स्वतः हनुमंतहि समर्थ होता, पण “ परपुरुषाच्या स्कंधावर बसून जाणें योग्य नाहीं, माझी सुटका रामांनींच केली पाहिजे ” असें सीतेनें निक्षून सांगितलें. विचारी आणि धर्मनिष्ठ हनुमंताला तिचें म्हणणें पटलें. तिचा निरोप घेऊन तो निघाला. जातां जातां त्याच्या मनांत आले, या राक्षसांचें बळ तरी आजमावावें. या विचारासरशीं त्यानें अशोकवन उध्वस्त करून टाकले. जंबुमाली, रावणपुत्र अक्ष यांना ठार केले, लंकेच्या कुलदैवताचा नाश केला. तेव्हां रावणपुत्र इंद्रजितानें त्याला ब्रह्मास्त्रानें बद्ध केलें व रावणाच्या सभेंत नेले. तेथें त्याला ठार मारण्याचीच आज्ञा रावणानें दिली. पण, रावणाचा भाऊ विभीषण यानें “ दूताला मारणें राजनीतीस धरून नाहीं ” असें आग्रहानें प्रतिपादन केलें. शेवटीं रावणाच्या आज्ञेनें, हनुमंताच्या पुच्छाला वस्त्रें बांधून राक्षसांनीं तें पेटवून दिलें. राक्षसांनीं हें वृत्त सीतेला सांगितले, तेव्हां तिनें अभीचा धांवा केला आणि हनुमंतास इजा होऊ नये असें मागणें अग्निज्वळ मागितलें. पेटल्या पुच्छा-निशीं हनुमंत रावणाच्या राजसभेंतून उडाला आणि—

कुश लव :

लीलया उडुनी गगनांत
पेटवी लंका हनुमंत

नगाकार घन दिसें मारुती
विजेपरी तें पुच्छ मागुतीं
आग वर्षवी नगरीवरती
गर्जना करी महावात १

या शिखराहुन, त्या गेहावर
कंदुकसा तो उडे कपीवर
शिरे गवाक्षीं पुच्छ भयंकर
चालला नगर चेतवीत २

भडके मंदिर, पेटे गोपुर
द्वार कडाडुन वाजे भेसुर
रडे, ओरडे तो अंतःपुर
प्रकाशीं बुडे वस्तुजात ३

गीत रामायण

जळे धडधडा, ओळ घरांची
राख कोसळे आकारांची
चिता भडकली जणूं पुराची
राक्षसी करिती आकांत ४

कुणी जळाले निजल्या ठायीं
जळत, पळत कुणी मार्गी येई
कुणि भीतीनें अवाक् होई
ओळखी नुरल्या प्रलयांत ५

माय लेंकरां टाकुन धांवे
लोक विसरले नातीं, नांवे
उमें तेवढें पडें आडवें
अचानक आला कल्पांत ६

खड्गें ढाली पार वितळल्या
वीरवृत्ति तर सदेह जळल्या
ज्वाळेमार्जीं ज्वाळा मिळल्या
सघनता होय भस्मसात ७

वारां अग्नि, अग्नी वारा,
नुरे निवारा, नाहीं थारा
जळल्या वेशी, जळे पहारा
नाचतो अनल मूर्तिमंत ८

४२

“पेटवी लंका हनुमंत-”

सर्व लंका पेटल्यावर, शांतचित्ताने हनुमंताने आपले पुच्छ सागरजलांत विझू दिले आणि तदनंतर आकाशमार्गाने तो परत श्रीरामापाशी आला. सीतेने दिलेला मणि श्रीरामानीं अचूक ओळखला आणि त्यांनीं आनंदातिशयाने हनुमंताला गाढ आलिंगन दिले.

असंख्य वानरांसह, रामलक्ष्मण दक्षिणेस निघाले. ते सर्वजण समुद्रतीरावर पोंचले. समुद्रोल्लंघन कसे करावे, हा विचार श्रीरामांना पडला. तीन दिवसपर्यंत त्यांनीं सागराची प्रार्थना केली व शेवटीं संतापून, सागरावरच शस्त्र उपसले रामबाणाच्या भयाने समुद्र साकार प्रगट झाला. आणि नम्रतापूर्वक श्रीरामाला म्हणाला, आपल्या सैन्यांत नल नामक वानर आहे, तो विश्वकर्माचा पुत्र आहे. त्याच्याकडून सेतु बांधावा. मी तो आनंदाने आपल्या छातीवर धारण करीन.”

श्रीरामांनीं नलाला आज्ञा दिली, आणि उच्चरवाने गात वानर सागरावर सेतु बांधू लागले.

गीत रामायण

वानर गण :

बांधा सेतु, सेतु बांधा रे सागरीं
गिरिराजांचे देह निखळुनी
गजांगशा त्या शिळा उचलुनी
जलांत घारे जवें ढकलुनी
सेतुबंधनें जोडुन ओढा, समीप लंकापुरी १

फेका झाडे, फेका डोंगर
पृष्ठीं झेलिल त्यांना सागर
ओढा पृथ्वी पैलतटावर
वडवाग्नी तो धरील मार्थीं, सेतू शेषापरी २

रामभक्ति ये दादुनी पोटीं
शततीर्थांच्या लवल्या पाठी
सत्कार्यांच्या पथिकासाठीं
श्रीरामाला असेच घेती, वानर पाठीवरी ३

नरुसा नेता सहज लाभतां
कोटी कोटी हात राबतां
प्रारंभीं घे रूप सांगता
पाषाणच हे पहा लीलया तरती पाण्यावरी ४

चरण प्रभूचे जळांत शिरतां
सकळ नद्यांना येइ तीर्थता
आरंभास्तव अधिर पूर्तता
शिळा होउनी जडूं लागल्या, लाटा लाटांवरी ५

गर्जा, गर्जा हे वानरगण !
 रघुपति राघव, पतीत पावन
 जय लंकारि, जानकिजीवन
 युद्धांआधी झडूं लागुं द्या, स्फूर्तीच्या भेरी ६

सेतू नच हा ऋतु श्रमांचा
 विशाल हेतू श्रीरामांचा
 महिमा त्यांच्या शुभनामाचा
 शबकुनि बघती संघकार्य हें, स्तब्ध दिशा चारी ७

भुःभुःकारुनी पिटवा डंका
 विजयी राघव, हरली लंका
 मुक्त मैथिली, कशास शंका
 सेतुरूप हा शेतच शिरला, दुबळ्या अंधारों ८

कशास शंका कशास शंका, कशास शंका
 अनुक्रम... २२६०२५... ७१०५
 क्रमांक... १३९९... १९१२१४०

“सेतु बांधा रे सागरीं—”

हैं गीत उच्च स्वरानें गात, वानरांनीं समुद्रावर तेवीस योजनें लांबीचा पूल बांधून टाकला. रामसुग्रीवांची अब्जावधि सेना, मोठमोठ्यानें गर्जना करीत समुद्रपार होऊं लागली. सिद्ध, चारण, महर्षि आणि वर्तमान देवता यांनीं श्रीरामांचे मनःपूर्वक अभीष्ट चिंतलें.

श्रीरामांच्या सेनेच्या बलाबलाची कल्पना यावी म्हणून रावणानें आपले दूत रामसैन्यांत धाडले. त्या दूतांनीं रामसेनेच्या अचाट बलाची योग्य कल्पना रावणाला दिली, एवढेंच नव्हे तर, श्वेत प्रासादाच्या सौधावरून रावणानें तो सेनासागर प्रत्यक्ष अवलोकनहि केला. प्रत्येक वीराचें बल दूतमुखानें श्रवण केलें, आणि तरीहि आपल्या मंत्र्यांना बोलावून, युद्धारंभाच्याच सूचना दिल्या. रावणाचा धाकटा भाऊ विभीषण तत्पूर्वीच श्रीरामांच्या रूपक्ष्मास जाऊन मिळाला होता.

कपटी आणि अनीतिप्रिय रावणानें, विद्युज्जिह्व नामक एका राक्षसाकडून श्रीरामांचें एक मायावी शिर करवून घेतलें, आणि तो अशोकवनांत गेला. छद्मी पणानें हंसत तो सीतेला म्हणाला, “सीते, ज्या श्रीरामासाठीं तूं माझ्या विनवण्याचा आजवर हट्टानें धिःकार करीत आलीस त्या श्रीरामाचा वध झाला. हें पहा, प्रहस्त-नामक माझ्या सेनानायकानें, निजल्या ठायींच रामाचें शीर छेदून आणलें आहे. सर्व वानरसेना भयभीत झाली आहे. हें तुझ्या रामाचें धनुष्य आणि हें त्याचे धडावेगळें मस्तक.”

अगदीं तंतोतंत रामांच्या शिरासारखें तें शिर पाहून सीतेच्या शोकाला सीमा राहिल्या नाहींत. हृदयद्रावक आक्रोश करीत ती म्हणूं लागली—

सीता :

काय ऐकते, काय पाहते, काय अवस्था ही ?

रघुवरा, बोलत कां नाही ?

जायेआधीं मरण पतीचे, हें कैसें घडलें

दैवच अंतीं तुडुन खड्गसें माझ्यावर पडलें

पुण्यहीन कां ठरल्या लोकीं कौसल्यामाई ? १

ज्योतिष्यांचीं ग्रहगणितें कां सर्वथैव चुकलीं ?

अभागिनी ही कशी अचानक सर्वस्वां मुकली ?

धुळींत निजले पुरुषोत्तम कां या मूढेपार्यीं ? २

ओळखितें मी कमलनेत्र हे, ओळखितें श्रवणें

सरे न कां ही झोंप राघवा, दीनेच्या रुदनें

गतीहीन कां झाली सृष्टी, सुन्न दिशा दाही ? ३

सुवर्णधनु हें ओळखिलें पण कुठें महाबाहू ?

श्यामवर्ण ती मूर्त पुन्हां मी कुठें, कधीं पाहू ?

नयन जाहले रडुन कोरडे, अंगाची लाही ४

विवाहसमयीं शपथ दिली ती विसरलात सखया

पुशिल्यावांचुन स्वर्गीं गेला सोडुनिया जाया

ऐकलेत कां जनकनंदिनी आर्त तुम्हां बाही ५

रघुकुलतिलका, तुम्ही भेटला पितरांना स्वर्गीं

परक्या हातीं सजीव उरली अर्धांगी मार्गीं

रघुकुलजातें शोभुन दिसली, रीत तरी कां ही ? ६

काय ऐकते, काय पाहते, काय अवस्था ही?

रघुवरा, बोलत कां नाही?

अथांग सागर जिंकुन आला कशास मजसाठी ?
काय जन्मले कुलनाशिनि मी धरणीच्या पोटी ?
जनकें केले यज्ञ, त्यांची काय सांगता ही ? ७

हे लंकेशा, ज्या शस्त्रानें मारविलें नाथां
घांव त्याचा घाल सत्वरों सीतेच्या माथां
रामामार्गे तरी जाऊं दे अंतीं वैदेही ८

४४

“रघुवरा, वेलत कां नाही?”

-अशा आर्त विचारणेने, सीता श्रीरामांच्या प्राणहीन शिराशी शेवटचा संवाद करतां करतांच, मूर्छित झाली. सरमा नांवांच्या एका राक्षसीने तिला जेव्हां स्वरा प्रकार सांगितला, तेव्हां तिच्या जिवांत जीव आला. श्रीराम अद्याप जिवंत आहेत आणि अथांग सैन्यासह त्यांनी लंकेला वेढा घातला आहे, हे सरमेकडून कळतांच, डोक्यांत प्राण सांठवून, ती रामदर्शनाची प्रतीक्षा करू लागली.

श्रीराम, लक्ष्मण, सुग्रीव इत्यादि वीर सुवेल पर्वतावर चढून लंकेचा विस्तार पाहात होते. विभीषण त्यांना सर्व खाणाखुणा सांगत होता. तोंच सुग्रीवाचे लक्ष कुठेंतरी केंद्रित झाले. लंकाधिपती रावण आपल्या प्रासादाच्या सौधावरून तसेच रामसेनेचे निरीक्षण करत होता. त्याला पहातांच भीमपराक्रमी सुग्रीव एकदम सुवेलारून उडाला तो रावणाशी जाऊन भिडला. रावण सुग्रीवाचे अटीतटीचे द्वंद्व झाले. आतां रावण आपल्या मायावी शक्ती दाखवू लागला, हे लक्षांत येतांच सुग्रीव त्याच्या कवेतून निसटला आणि परत श्रीरामांसमीप आला.

त्याच्या अंगांवर ठर्यां ठर्यां जखमा झाल्या होत्या. श्रीरामांनी त्याला प्रथम प्रेमालिंगन दिले आणि नंतर सौम्य स्वरांत सांगितले—

श्रीराम :

सुग्रीवा, हें साहस असलें
भूपतीस तुज मुळि न शोभलें
अटीतटीचा अवघड हा क्षण
मायावी तो कपटी रावण
भिडलासी त्या अवचित जाउन
काय घडे तें नाहीं कळलें १

विचारल्याविण मला, विभिषणां
सांगितल्याविण नलां, लक्ष्मणां
कुणां न देतां पुसट कल्पना
उडुणां तव धाडस धजलें २

ज्ञात मला तव अपार शक्ति
माझ्यावरची अलोट भक्ति
तरीही नव्हते योग्य संप्रति
अनपेक्षित हें कांहीं घडलें ३

दुंदे जर तुज वधणें रावण
वृथा जमविली सैन्ये आपण
कशास यूथप, वा वानरगण
व्यर्थच कां हे ऋक्ष मिळविलें ! ४

काय सांगुं तुज, शत्रुदमना
नृप नोळखती रणीं भावना

गीत रामायण

नंतर विक्रम, प्रथम योजना
अविचारे जय कुणां लाभले ? ५

तूं पौलस्त्यासर्वे झुंजतां
क्षीण क्षण जर एकच येतां
सन्मित्रातें राघव मुक्तां
तव सैनिक मग असते खचले ६

काय लाभते या द्वंद्वानें ?
पुत्रातां रावण लव विजयानें
लढते राक्षस उन्मादानें
वानर असते परतच फिरलें ७

दशकंठचि मग विजयी होता
मैथिलीस मग कुटुन मुक्ता ?
व्यर्थच ठरती, वचनें शपथा
कुणी राक्षसां असते वकिले ? ८

जा सत्वर जा, जमवी सेना
करी रणज्ञा सुयोग्य रचना
आप्त-सैन्यसह वधूं रावणां
व्यर्थ न दवडी शौर्य आपुलें ९

४५

“सुग्रीवा हें साहस असलें ? भूपतीस तुज मुळीं न शोभलें—”

रणनीति-निपुण रामचंद्रांनीं, किष्किंधापति सुग्रीवाची अशी कानउघाडणी केली. ते सर्वजण पर्वतशिखरावरून खालीं उतरले.

स्वरशास्त्राच्या अनुरोधानें योग्य समय पाहून, त्यांनीं युद्धास प्रारंभ करण्याची आज्ञा दिली. भरती येत असलेल्या सागराप्रमाणें गर्जना करीत वानरसेना लंकेकडे श्लेषावूं लागली. त्या प्रचंड ध्वनीच्या योगानें कोट, पर्वत, वेशी, वनें यासह सारी लंका हादरूं लागली. आतां युद्धास तोंड फुटणार, एवढ्यांत राजधर्माचें स्मरण येऊन श्रीराम अंगदास म्हणाले—

गीत रामायण

श्रीराम :

जा झणिं जा, रावणास सांग अंगदा
शेवटचा करि विचार फिरन एकदां
नगरद्वारिं राम उभा, सिंधु लंघुनी
रणरार्गी वानरगण, जाय रंगुनी
शरण येइ राघवांस सोडुनी मदा १

वरलामें ब्रह्माच्या विसरुनी बलां
पाप्या, तूं पीडिलेस अखिल पृथ्वीला
छळिसी तूं देव, नाग, अप्सरा सदा २

उतरविण्या गर्व तुझा ठाकला उभा
शौर्याचा सूर्य राम, सैन्य ही प्रभा
जाळिल तव वंश, सर्व राज्य-संपदा ३

शंखनाद ऐक, देख धरणीकंप ते
तुजसाठीं राक्षसकुल, आज संपते
अजुन तरी सोड तृषा तव घृणास्पदा ४

अंतिं तरि सोड, मूढ वृत्ति आपुली
परतुन दे राघवास, देवि मैथिली
शरणागत होइ त्यास, टाळ आपदा ५

स्थिर राही समरीं रे समय जाणुनी
जातिल तुज रामबाण स्वर्गिं घेउनी
वाट उरे हीच एक, तुजसि मोक्षदा ६

नातरि बल मायावी, दाव संगरी
ज्या योगें हरिली तूं, रामसहचरी
वज्राप्रति मिडव बाण, मेरुसी गदा ७

नामहि तव भूमिवर कठिण राहणें
आंपणिली रामकृपा सुज्ञ विभिषणें
लंकेच्या भूषवील तांच नृपपदां ८

४६

“जा, झणि जा, रावणास सांग अंगदा, शेवटचा करि विचार फिरून एकदां—”

श्रीरामांचा हा निरोप, वालीपुत्र अंगदानें जशाच्या तसा जाऊन रावणास सांगितला. ते तीक्ष्ण शब्द ऐकतांच, रावणाच्या क्रोधास सीमा राहिल्या नाहींत. त्यानें आपल्या सचिवांना आज्ञा केली, “या दुर्बुद्धि वानराला धरून ह्याचा वध करा.” त्या आज्ञेसरशीं, सर्प चिकटावेत तसे अनेक राक्षस अंगदाच्या देहाला झिड्या देऊं लागले. तो महाबलाढ्य वानर, त्यांच्यासह रावणाच्या प्रासादशिखरावर उडाला, आणि ते सर्व राक्षस खाली भूमीवर आपटले.

अंगदाच्या भारानें, इंद्रवज्राच्या मारानें हिमालय खचला होता, तसा रावणाचा प्रासाद खचला. शिखर विदीर्ण झालें. कोपानें व्याप्त झालेल्या रावणानें आपल्या सर्व सैन्याला बाहेर पडण्याची आज्ञा दिली. तदनंतरचा कथाभाग सांगतां सांगतां लवकुश वर्णन करूं लागले—

कुश-लघ

नभां भेदुनी नाद चालले शंख दुंदुभींचें
 अनुपमेय हो सुरुं युद्ध हें रामरावणांचें
 सशंख राक्षसगण तो दिसला
 कृष्णधनांवर बलाकमाला
 मुखांतुनी शत गर्जे चपला
 रणांगणांवर कोसळले तों, पाउस बाणांचें १

नाचत थय थय खिकाळति हय
 गजगर्जित करि नादसमन्वय
 भीषणता ती जणूं नादम्य
 त्या नादांतच मिळले पदरव, प्लवगराक्षसांचें २

दंत दाबुनी निज अधरांवर
 वानरताडण करिती निशाचर
 नभांत उडती सदेह वानर
 शस्त्रं म्हणुन ते घांव घालिती, वृक्षपर्वतांचे ३

“जय दाशरथी, जय तारासुत”
 प्रहार करिती वानर गर्जत
 झेलित शस्त्रां अथवा हाणित
 भरास आलें द्वंद्व जणूं कीं महासागरांचे ४

गदा, शूळ वा लागुन शक्ति
 राक्षस वानर घेती मुक्ति

गीत रामायण

रणांत पडतीं अपुल्या रक्तीं
'जय लंकाधिप,' घोष घुमविती अरी वानरांचे ५

द्वीप कोसळे, पडला घोडा
वर बाणांचा सडा वांकडा
'हाणा मारा, ठोका तोडा'
संहारार्थी अर्थ धांवती सर्व भाषितांचे ६

रणांत मरतां आनंदानें
मांसकर्दभीं फुलतीं वदनें
तींही तुडविलीं जाती चरणें
रणभूमीवर ओहळ सुटले लाल शोणितांचे ७

कलेवरावर पडे कलेवर
ऋक्ष, निशाचर, नकळे वानर
मरणांहुनहि शौर्य भयंकर
कैक योजने उडुनी जाती भाग अवयवांचे ८

चक्रे, चरणे, हस्त, लांगुले
शुंडा, ग्रीवा, शिरे, पाउले
पडले ते शतखण्डित झाले
प्रलयकाळसे अंग थरारे धरणीगगनाचे ९

द्वंद्व तरी हो कुठे कुणाचे
काळमुखांतुन कोणी वांचे
कुठे कुणाचे कबंध नाचे
धुमाळीत त्या कोणां नुरले भानच कोणाचे १०

४७

“अनुपमेय हो सुरुं युद्ध हें रामरावणांचें—”

या युद्धाच्या भीषण धुमश्चक्रीत, श्रीरामांनीं रावणाचा सारथी मारला. रथ मोडला. मुकुट छत्रासह उडवून दिला. बाणवर्षावानीं त्याला जर्जर करून टाकलें. तो हतबल झाला आहे, असें पाहून श्रीराम उदारपणें म्हणाले “रावणा तूं परत जा. थकला आहेस. उद्यां परत ये.” अपमानित अवस्थेंत रावण परत आला आणि मग त्यानें आपला धाकटा भाऊ जो कुंभकर्ण, त्याला जागा करण्याची राक्षसांना आज्ञा दिली. तो महाबलाढ्य कुंभकर्ण आठ आठ महिने झोंपून राहात असे. त्याला उठविण्यासाठीं राक्षसांनीं त्याच्या कानांभोंवती भेरी, पणव आणि कुंभवाद्यें यांचा कल्लोळ केला. अंगांवरून हत्ती गेले तरी शरीरावरचे केवळ रोमांच हलल्याचा त्याला भास होई, इतका तो कुंभकर्ण भयंकर आकाराचा होता. कुंभकर्ण जागा झाला. रावणानें त्याला आपल्या पराजयाचें वृत्त सांगितलें आणि अत्यंत काकुळतीनें त्याच्या साहाय्याची याचना केली. कुंभकर्ण थोडा हंसत म्हणाला—

कुम्भकर्ण :

योग्य समयिं जागविलें बांधवा, मला
लंकेवर काळ कठिण आज पातला
पाप्याप्रति आत्मघात
दुष्कर्यां नरकपात
अटळचि जो नियतीनें नियम योजिला १

तव मानसिं आत्मगर्व
विषमय तव आयु सर्व
बोधशब्द कर्षिं न मधुर तुजसि लागला २

बिभिषणकृत सत्यकथन
अप्रिय परि पश्य वचन
शिडकारून एक आप्त तूंच हरविला ३

मंदोदरि विनवी नित
हित गमलें, तुजसि अहित
भाव तिचा पायतळीं व्यर्थ तुडविला ४

पाहुनिया देश, समय
पडताळुन न्याय, अनय
कार्याप्रति हात कर्धि तूं न घातला ५

मनिं आला तो निर्णय
ना विचार वा विनिमय
सचिव कुणी पारखुनी तूं न पाहिला ६

प्रिय तितकें पेकलेंस
अप्रिय तें त्यागिलेंस
यांत घात तूंच तुझा पूर्ण साधिला ७

उपदेशां हा न समय
लंकेशा, होय अभय
कर्तव्यां कुंभकर्ण नाहिं विसरला ८

बोलवि मज बंधुभाव
रणें त्याचा बघ प्रभाव
रिपुरक्तें भिजविन मी आज पृथिवला ९

सहज वध्य मजसि इंद्र
कोण क्षुद्र, रामचंद्र
प्राशिन मी क्षिरसिंधु, गिळिन अग्निला १०

वचन हाच विजय मान
करि सौख्यें मद्यपान
स्कंधीं मी सर्व तुझा भार घेतला ११

४८

“लंकेवर काळ कठिण आज पातला-”

हैं कुंभकर्णांचें विचार खरेंच होते. त्यानें अतुल पराक्रम केला. वानरांचे जथेच्या जथे खाऊन फस्त केले. कैक बलाढ्य वानरवीरांना ठार केले. सुग्रीवासारख्या वीराला मुर्च्छित केले. लक्ष्मणाला तो आटोपला नाही, पण अंती श्रीरामांनीं बाणवर्षावानें त्याचे हातपाय तोडले. पर्वतासारखें प्रचंड असणारे त्याचें मस्तक अंतरिक्षांत उडवून दिलें. इंद्रजितादि थोर पराक्रमी रावणपुत्रांचाहि वध झाला. क्रोधानें वेडा झालेला रावण, अगदीं एकटा रामाशीं येऊन भिडला. असंख्य प्रकारचे बाण आणि असंख्य अस्त्रे यांचा उभयतां वीरांनीं एकमेकांवर पाऊस पाडला. राम रावण स्थिर असून, नुसतीं आयुधेंच तुमुल युद्ध करीत आहेत, असा कांहीं काल भास झाला. सप्तसागर क्षुब्ध झाले. पाताळामधें वास्तव्य करणारे दानव, भुजंगहि न्यथित झाले. पृथ्वी हल्लं लागली. सूर्य निस्तेज झाला. वायूचा संचारहि बंद झाला. एक भुजंगासारखा बाण फेंकून, श्रीरामांनीं रावणाचें मस्तक उडविलें. पण काय आश्चर्य ? त्या मस्तकासारखें दुसरें मस्तक त्याजार्गी पुन्हां निर्माण झालें. अशी एकसारखी शंभर मस्तके रामांनीं छेदलीं. रावणाचा अंत होण्याचें लक्षण दिसेना. चिंताक्रांत श्रीराम आपल्या सारथ्याला म्हणाले- (युद्धसाह्यार्थ देवेंद्रानें आपला रथ सारथ्यासह श्रीरामाला दिला होता.)

श्रीराम :

आज कां निष्फल होती बाण ?
 पुण्य सरें, कीं सरलें माझ्या बाहुंमधलें त्राण ?
 शरवर्षावामार्जी दारुण
 पुन्हां तरारें तरुसा रावण
 रामासन्मुख कसें वांचती रामरिपुचे प्राण ? १

चमत्कार हा मुळिं ना उमजे
 शीर्ष तोडितां दुसरें उपजे
 रावणांग कीं असि कुणी ही सजिव शिरांची खाण ? २

शत शीर्षे जरि अशी तोडिलीं
 नभीं उडविलीं, पदीं तुडविलीं
 पुन्हां रथावर उभाच रावण, नवें पुन्हां अवसान ३

इंद्रसारथे, वीर मातली
 सांग गूढता मला यांतली
 माझ्याहुन मज असह्य झाला विद्येचा अपमान ४

गीत रामायण

वधिला खर मी, वधिला दूषण
वधिला मारिच, विराध भीषण
हेच बाण ते, केला ज्यांनीं वाली क्षर्णि निष्प्राण ५

ज्यांच्या घाकें हटला सागर
भयादराचे केवळ आगर-
त्या भात्यांतच विजयि शरांची आज पडे कां वाण ? ६

सचैल रुधिरें न्हाला रावण
सिंहापरि तरि बोले गर्जुन
मलाहि ठरला अवध्य कां हा तनुधारी अभिमान ७

सर्चित असतिल देव अप्सरा
सुचेल तप कां कुणां मुनिवरां ?
व्यर्थच झाले काय म्हणूं हें अवघें शरसंधान ८

४९

“आज कां निष्फळ होती बाण ? ”

—श्रीरामासारख्या समर्थ वीराच्या तोंडचे हे उद्गार ऐकून, इंद्रसारथी मातली किंचित् हंसला आणि म्हणाला, “प्रभो, असें न समजल्यासारखे काय बोलतां ? त्याच्या वधाकरितां पितामहास्त्राचा प्रयोग करा. देवांनीं जो रावणाच्या मृत्यूचा काल सांगून ठेवला आहे, तो आतां समीप आला आहे.”

मातलीच्या ह्या भाषणानें श्रीरामांना जणूं स्मरण आलें आणि अगस्ति ऋषींनीं दिलेला दैदिप्यमान् बाण त्यांनीं धनुष्याला लावला. आकर्ण प्रत्यंचा ओढून त्यांनी तो बाण महाप्रतापी रावणाच्या दिशेनें सोडला. तो दुःसह, आणि प्रत्यक्ष मरणाप्रमाणें अनिवार्य असलेला बाण, रावणाच्या वक्षःस्थलांत जाऊन घुसला. त्यानें रावणाचें हृदय शतशः विदीर्ण करून टाकलें. बाणाचा प्रहार होतांच, जीविताला मुक्कणाच्या त्या रावणाच्या हातून धनुष्यबाणहि खालीं पडले. तो महा-तेजस्वी राक्षसपति भूमीवर कोसळला. राक्षससैन्य वाट फुटेल तिकडे धांवत सुटलें. वानरांनीं त्यांचा विध्वंस मांडला. सारे वानरगण, “रावण मेला, रामाचा जय झाला,” असें म्हणत आनंदानें नाचूं लागले. अंतरिक्षांतून देवांच्या सौम्य नौबती वाजूं लागल्या. रामाच्या रथावर स्वर्गांतून पुष्पवृष्टि होऊं लागली. अप्सरा आणि गंधर्व यांचें विजयगीत कानीं येऊं लागलें.

गीत रामायण

वधिला खर मी, वधिला दूषण
वधिला मारिच, विराध भीषण
हेच बाण ते, केला ज्यांनीं वाली क्षर्णि निष्प्राण ५

ज्यांच्या घाकें हटला सागर
भयादराचे केवळ आगर-
त्या भात्यांतच विजयि शरांची आज पडे कां वाण ? ६

सचैल रुधिरें न्हाला रावण
सिंहापरि तरि बोले गर्जुन
मलाहि ठरला अवध्य कां हा तनुधारी अभिमान ७

सर्चित असतिल देव अप्सरा
सुचैल तप कां कुणां मुनिवरां ?
व्यर्थच झाले काय म्हणूं हें अवघें शरसंधान ८

४९

“आज कां निष्फळ होती बाण ? ”

—श्रीरामासारख्या समर्थ वीराच्या तोंडचे हे उद्गार ऐकून, इंद्रसारथी मातली किंचित् हंसला आणि म्हणाला, “प्रभो, असें न समजल्यासारखे काय बोलतां ? त्याच्या वधाकरितां पितामहास्त्राचा प्रयोग करा. देवांनीं जो रावणाच्या मृत्यूचा काल सांगून ठेवला आहे, तो आतां समीप आला आहे.”

मातलीच्या ह्या भाषणानें श्रीरामांना जणूं स्मरण आलें आणि अगस्ति ऋषींनीं दिलेला दैदिप्यमान् बाण त्यांनीं धनुष्याला लावला. आकर्ण प्रत्यंचा ओढून त्यांनी तो बाण महाप्रतापी रावणाच्या दिशेनें सोडला. तो दुःसह, आणि प्रत्यक्ष मरणाप्रमाणें अनिवार्य असलेला बाण, रावणाच्या वक्षःस्थलांत जाऊन घुसला. त्यानें रावणाचें हृदय शतशः विदीर्ण करून टाकलें. बाणाचा प्रहार होतांच, जीविताला मुक्णाऱ्या त्या रावणाच्या हातून धनुष्यबाणहि खालीं पडले. तो महा-तेजस्वी राक्षसपति भूमीवर कोसळला. राक्षससैन्य वाट फुटेल तिकडे धांवत सुटलें. वानरांनीं त्यांचा विध्वंस मांडला. सारे वानरगण, “रावण मेला, रामाचा जय झाला,” असें म्हणत आनंदानें नाचूं लागले. अंतरिक्षांतून देवांच्या सौम्य नौबती वाजूं लागल्या. रामाच्या रथावर स्वर्गांतून पुष्पवृष्टि होऊं लागली. अप्सरा आणि गंधर्व यांचें विजयगीत कार्णी येऊं लागलें.

गीत रामायण

गंधर्व आणि अप्सरा :

देवहो, बघा रामलीला
भूवरी रावणवध झाला
दाहि दिशांचीं मुखें उजळलीं
कंपरहित ती अवनी झाली
रविप्रभेते स्थिरता आली
पातली महद्भाग्यवेला- १

‘साधु साधु’ वच वदती मुनिवर
छेडूं लागले वाघें किन्नर
प्रमोद उसळे भूलोकावर
सुरांचा महारिपू मेला २

रणीं जयाचें चाले नर्तन
नृपासहित हे विजयी कपिगण
श्रीरामांचें करिती पूजन-
वाहुनी फुलें पर्णमाला ३

‘जय जय’बोला उच्चरवानें
कल्पतरुंचीं फेंका सुमनें
फेंका रत्नें, मणीभूषणें
जयश्री लाभे सत्याला ४

श्याम राम हा धर्मपरायण
हा चक्रायुध, श्रीनारायण
जगदोत्पादक, त्रिभुवनजीवन
मानवी रामरूप त्याला ५

हा अपती-स्थिति-लयकारक
पद्मनाभ हा त्रिभुवनतारक
शरण्य एकच, खलसंहारक
आसरा हाच ब्रह्मगोलां ६

वत्सलांछना धरुनी वक्षीं
संतसज्जना हा नित रक्षी
हा सत्याच्या सदैव पक्षीं
जाणतो हाच एक याला ७

हा श्री विष्णु, कमला सीता
स्वर्ये जाणता असुन, नेणता
युद्ध करी हे जगताकरितां
दाखवी अतुल रामलीला ८

महाटी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थानपत्र
अनुक्रम... २२५५... वि. ०५१०५
क्रमांक ..... १३६९... नों. दि. १९१२.५८

५०

“भूवरीं रावण-वध झाला—”

—श्रीरामांनीं रावणाचें और्ध्वदेहिक करण्याची, बिभीषणाला आज्ञा केली. श्रीराम म्हणाले, “वैर मरणापर्यंतच कायम राहते. आपला कार्यभागहि सर्व उरकला आहे. ह्यास्तव त्याचा तूं संस्कार कर. जसा तुझा आहे तसा तो माझाहि आहे.” रावणाच्या मृत्यूने त्याच्या अंतःपुरांत शोकाला पूर लोटला. रावणवधानंतर श्रीरामांनी आपलें रणकेश स्वस्व पार टाकलें. सौम्य रूप धारण केलें.

त्यांनीं हनुमंताला आज्ञा केली, “हे वानराधिपते, विजयवार्ता आणि आमचें कुशल तूं जानकीला जाऊन निवेदन कर.”

मारुतीनें सांगितलेली वार्ता ऐकतांच आनंदातिशयानें सीता अबोल झाली. ती केवळ इतकेंच बोलली, “भक्तवत्सल भर्त्याच्या दर्शनाची मला इच्छा आहे.”

तिची अवस्था हनुमंतानें श्रीरामांना निवेदन केली, तेव्हां त्यांचेहि डोळे पाणावले. त्यांनीं बिभीषणाला आज्ञा केली, “सीतेला त्वरित माझ्यापाशीं घेऊन ये.”

सीता रामासमोर आली. पतिपत्नींना एकमेकांचें मुखदर्शन घडलें. राजाधिराज रामचंद्र सौम्य स्वरांत त्या जनकनंदिनीला म्हणूं लागले—

दशदिशा मोकळ्या तुजसी
नच माग अनुज्ञा मजसी
सखि, सरलें तें दोषांमधलें नातें

गीत रामायण

श्रीराम :

किति यत्नं मी पुन्हां पाहिली तूं ते
लीनते, चाम्ते, सीते

संपलें भयानक युद्ध
दंडिला पुरा अपराध
मावळला आतां क्रोध
मी केले जें, उचित नृपातें होते १

घेतले रणीं मी प्राण
नाशिला रिपू, अवमान
उंचावे फिरुनी मान
तव भाग्याने वानर ठरले जेते २

शब्दांची झाली पूर्ति
निष्कलंक झाली कीर्ती
पाहिली प्रियेची मूर्ति
मी शौर्याने वांकविलें दैवाते ३

तुजसाठीं सागर तरला
तो कृतार्थ वानर झाला
सुग्रीव यशःश्री त्याला
सुरलला नाही गाती मंगल गीते ४

हें तुझ्यामुळें गे झालें,
तुजसाठीं नाहीं केले,
मी कलंक माझे धुतले
गतलौकिक गे लाभे रघुवंशातें ५

जो रुग्णाइत नेत्रांचा
दीपोत्सव त्यांते कैचा ?
मनिं संशय अपघाताचा
मी विश्वासूं केवि तुझ्यावर कांते ? ६

तो रावण कामी कपटी
तूं वसलिस त्याच्या निकटीं
नयनांसह पापी भृकुटीं
मज वदवेना, स्पष्ट याहुनी भलते ७

मी केलें निजकार्यासी
दशदिशा मोकळ्या तुजसी
नच माग अनुज्ञा मजसी
सखि, सरलें तें दोघांमधलें नातें ८

“सखि, सरलें तें दोघांमधलें नातें
लीनते, चाखते, सीते—”

—श्रीरामांच्या बोलण्यानें त्या साध्वी जानकीची अवस्था काय झाली असेल ? तिच्या दोन्ही डोळ्यांतून अश्रूंचे पूर वाहू लागले. तिनें रामचरणांची शपथ घेऊन, आपल्या शुद्धत्वाबद्दल अनेकदां सांगितलें, पण कर्तव्यकठोर श्रीराम स्वस्थच राहिले.

अंती, ती देवतातुल्य सीता लक्ष्मणाला म्हणाली, “माझ्यासाठीं चिता सिद्ध करा, देहत्याग हा एकच मार्ग उरला आहे.”

बिभीषण, लक्ष्मणादिक सर्वांनाच या विदारक घटनेनें परमावधीचें दुःख झालें होतें, पण श्रीरामांचे मन वळविण्यास कुणीच समर्थ नव्हता.

चिता सिद्ध झाली. श्रीरामांना प्रदक्षिणा करून, अग्नीची ज्वाळा अग्नींत मिळावी, तशी ती सीता चित्तेंत शिरली. “हाय, हाय,” असा अत्यंत दुःखदर्शक शब्द साऱ्या सैन्यांतून उठला. परंतु, थोड्याच अवधींत ती चिता उडवून देऊन, मूर्तिमान् अग्नि सीतेला घेऊन प्रगट झाला.

तो प्रत्यक्ष पावक श्रीरामाला म्हणाला, “रामा ही कलंकरहित आहे, या निष्पाप पतिव्रतेचा तूं परत स्वीकार कर. माझी तुला आज्ञा आहे.”

श्रीरामांचे नेत्र आनंदाश्रूंनीं भरून आले. गद्गद् स्वरांत ते त्या सुरश्रेष्ठ अग्नीला म्हणाले—

श्रीराम :

लोकसाक्ष शुद्धि झाली सती जानकीची
स्वामिनी निरंतर माझी, सुता ही क्षमेची
ज्ञात काय नव्हते मजसी हिचे शुद्धशील ?
लोककोप उपजवितो कां कधीं लोकपाल ?
लोकमान्यता ही शक्ति, लोकनायकांची १

अयोध्येस जर मी नेतो अशी जानकीते
विषयलुब्ध मजसी म्हणते लोक, लोकनेते
गमावून बसतो माझ्या प्रीत मी प्रजेची २

प्रजा रंजवीतो सौख्ये तोच एक राजा
हेच तत्त्व मजसी सांगे राजधर्म माझा
प्रजा हीच कोटि रूपे, मला ईश्वराची ३

प्राणहि प्रसंगी देणे प्रजासुखासाठी
हीच ठाम श्रद्धा माझ्या, वसे नित्य पोटीं
मिठी सोडवूं मी धजलो, म्हणुन मैथिलीची ४

वियांगिनी सीता रडतां, धीर आवरेना
कसे ओलवूं मी डोळे, उमी सर्व सेना
पापण्यांत गोठविला मी नदी आंसवांची ५

राम एक हृदयी आहे, सखी जानकीच्या
जानकीविना ना नारी. मनी राघवाच्या
शपथ पुन्हां घेतो देवा. तुझ्या पाउलांची ६

गीत रामायण

विषयलोभ होता जरि त्या वीर रावणाते
अनुलंघ्य सीमा असती, क्षुब्ध सागराते
स्पर्शिली तयें ना गात्रें हिच्या साडलीची ७

अग्निदेव. आज्ञा अपुली सर्वथैव मान्य
गृहस्वामिनीच्या दिव्यं राम आज धन्य
लोकमाय लाधे फिरनी, प्रजा अयोध्येची ८

५२

“स्वामिनी निरंतर माझी, सुता ही क्षमंची—”

असे म्हणून श्रीरामांनी जानकीचा परत स्वीकार केल्यानंतर रामसेनेत आनंदीआनंद झाला. महात्मा विभीषणाला श्रीरामांनी आज्ञा केली, “विभीषणा, मजसाठी लढणाऱ्या या वीरांना तू रत्नभूषण देऊन संतुष्ट कर. सुखाने लंकेच्या साम्राज्याचा उपभोग घे.”

श्रीरामांना भरतभेटीची ओढ लागली होती. विभीषणाने पुष्पक विमान आणविले. त्रिलोकविजयी श्रीराम सीतेसह परत अयोध्येला निघाले. पुष्पक विमान अंतराळांत उडाले. सर्व सेनाहि जयजयकार करीत निघाली.

श्रीराम विमानस्थ सीतेला भूप्रदेश दाखवीत, दाखवीत थोड्या विश्रांतीसाठी श्री भरद्वाज ऋषींच्या आश्रमी पोचले. त्याच दिवशी त्यांच्या वनवासाला चौदा वर्षे पूर्ण झाली.

नगराबाहेर तापसी वृत्तीने राहून, भरत अयोध्येचे साम्राज्य चालवीत होता. हनुमन्ताकरवी, श्रीरामांनी आपण येत असल्याचे वृत्त त्याला कळविले. भरताचा आनंद गगनांत मावेना. शत्रुघ्नाने सारी अयोध्या शृंगारली. उंची वस्त्रे आणि अलंकार धारण करून, सारी अयोध्या श्रीरामांच्या दर्शनार्थ गोळा झाली. पुष्पक विमान खाली उतरले. श्रीराम सीतेसह दृष्टीस पडतांच, त्यांनी सर्वांनी, “सीतावर रामचंद्र की जय” असा आनंदगजर केला. भरताने पुढे होऊन रामांचे चरण धरले. त्यांच्या सुपूजित पादुका, परत त्यांच्या चरणी घातल्या. आनंदाश्रूंनी ओल्या झालेल्या ओंठानी तो म्हणाला, “तुझे म्हणून सांभाळलेले, तुझे राज्य, आतां तू परत घे.”

रामांनी भरताला आलिंगन दिले. सर्व मातांना, उभयतां रामसीतांनी प्रणाम केले. त्या भेटीचा आनंद केवळ अवर्णनीय होता. सहस्रावधि डोळे श्रीरामांना ओंवाळू लागले. सहस्रावधि कंठ त्यांचा जयजयकार करू लागले.

मनें विसरलीं चौदा वर्षे
सुसज आटे तव सिंहासन करी प्रभो स्वीकार

त्रिवार जयजयकार, रामा, त्रिवार जयजयकार
पुष्पकयानांतुनी उतरले, स्वर्गसौख्य साकार

तुला चिंतीते, सुदीर्घ आयु
भूवैतरणी सरिता सरयू
पुलकित पृथ्वी, पुलकित वायू
आज अहल्येपरी जाहला, नगरीचा उद्धार १

शिवचापासम विरह भंगला
स्वयंवरासम समय रंगला
अधिर अयोध्यापुरी मंगला
सानंदाश्रु तुला अर्पिते दृढ प्रीतीचे हार २

तव दृष्टीच्या पावन स्पर्श
आज मांडिला उत्सव हर्ष
मने विसरलीं चौदा वर्षे
सुसज्ज आहे तव सिंहासन, करी प्रभो स्वीकार ३

तुझ्या मस्तकीं जळे शिंपतां
सप्त नद्यांना मिळो तीर्थता
अभिषिक्तां तुज, जाणिव देतां
मुनिवचनांचा पुन्हां होउं दे, अर्थासह उच्चार ४

पितृकामना पुरी होउं दे
रामराज्य या पुरीं येउं दे
ते कौसल्या माय पाहु दे
राज्ञीसह तूं परंपरेनें भोग, तुझा अधिकार ५

गीत रामायण

प्रजाजनों जें रचिलें स्वप्नी
मूर्ते दिसो तें स्वप्न लोचनीं
राजा राघव, सीता राज्ञी
चतुर्वेदसे लोक पूजिती, रघुकुलदीपक चार ६

रामराज्य या असता भूवर
कलंक केवल चंद्रकलेवर
कज्जल-रेखित स्त्रीनयनांवर
विचारांतलें सत्य आणतिल, अयोध्येंत आचार ७

समयें वर्षतिल मेघ धरेवर
सस्यशालिनी धरा निरंतर
सेवारत जन, स्वधर्मतत्पर
“शांतिः शांतिः” मुनी वांछिती, ती धेवो आकार

५३

“त्रिवार जयजयकार-”

करून अयोध्येच्या प्रजाजनांनी श्रीरामांना आपल्या प्रसादाकडे नेले. योग्य सुहूर्त पाहून, रामसीतांना राज्याभिषेक करविला. रामराज्याला शुभारंभ झाला. अभिषेकाच्या समारंभासाठी आलेल्या राजांची आणि आप्तस्वकीयांची श्रीरामांनी यथोचित बोळवण केली. नंतर श्रीरामांनी सुग्रीव, अंगद यांच्यासह सर्व वानर वीरांचा सन्मान केला. मोठमोठे मूल्यवान् अलंकार त्यांना अर्पण केले. सुग्रीवाला तर त्यांनी आपला पांचवा भाऊच मानला. ती सर्व मंडळी एकदोन महिने अयोध्येत राहिली. नंतर श्रीरामांनी सुग्रीवाला किष्किथेस परतण्यास आज्ञा केली. विभीषणाला असंख्य भूषणें प्रदान केलीं आणि लंकेस जाण्याविषयी आज्ञा दिली. हा निरोप समारंभ चालूं असतांनाच हनुमंत समोर आला आणि श्रीरामांचे चरण घट्ट धरून, अत्यंत भावस्त्रिग्ध स्वरांत म्हणाला—

गीत रामायण

हनुमन्त :

प्रभो, मज एकच वर द्यावा
या चरणांच्या ठायीं माझा निश्चल भाव रहावा
कधिं न चळवें चंचल हें मन
श्रीरामा, या चरणांपासून
जोंवरिं भूवर रामकथानक, तोंवर जन्म असावा १

रामकथा नित वदनें गावी
रामकथा या श्रवणीं यावी
श्रीरामा, मज श्रीरामाविण दुसरा छंद नसावा २

पावन अपुलें चरित्र वीरा
सांगुं देत मज देव, अप्सरा
श्रवणार्थी प्रभु, अमरपणा या दीनासी यावा ३

मेघासम मी अखंड प्राशिन
असेल तेथुन श्रीरामायण
मेघापरि मी शतधारांनीं करीन वर्षावां ४

रामकथेचें चिंतन, गायन
तें रामांचे अमूर्त दर्शन
इच्छामार्त्रें या दासातें रघुकुलदीप दिसावा ५

जोंवरि हें जग, जोंवरि भाषण
तोंवरि नूतन नित रामायण
सप्तस्वरांनीं रामकथेचा स्वाद मला द्यावा ६

असंख्य वदने, असंख्य भाषा
सकलांची मज एकच आशा
श्रीरामांचा चरित्र-गौरव त्यांनी सांगावा ७

सूक्ष्म सूक्ष्मतम देहां धरुनी
फिरेन अवनीं, फिरेन गगनीं
स्थलीं, स्थलीं पण रामकथेचा लाभ मला व्हावा ८

५४

“ प्रभो मज एकच वर द्यावा—”

हनुमंताच्या इच्छेप्रमाणे श्रीरामांनी त्याला तसा वर दिला. रामकथा आणि हनुमंत दोघेहि चिरंजीव झालीं. पण श्रीरामांचे लीलाचरित्र अद्याप संपले होते कोठे ?

श्रीराम राज्य करूं लागल्यापासून पृथ्वीवर स्वर्ग नांदूं लागला. पृथ्वीवर आनंदावाचून कांहीं उरलेच नाहीं.

देवकन्यातुल्य असलेल्या जानकीलाहि श्रीराम सुख देऊं लागले. एकदां श्रीराम आणि जानकी अशोकवनांत बसली होती. श्रीरामांचे हें अशोकवन कुचेराच्या चैत्ररथवनासारखें अत्यंत निसर्ग संपन्न होते. जानकीची फिकट अंगकांती आणि आळसावलेली देहलता पाहून श्रीरामांनीं हंसत विचारलें—“ जानकी, तुला कांहीं हवें हवेंसें वाटतें कां ? ”

भर्त्याचा प्रश्न जानकीला उमगला. मंदरिमत करून ती विदेहराजकन्या श्रीरामांना म्हणाली—

भज उगा वाटते वर्नी विहारां जावें
पांखरासारखे मुक्त स्वरांनी गावें

गीत रा मायण

सीता :

ओठांत थांबुनी सशब्द आशा लाजे
डोहाळे पुरवा रघुकुलतिलका माझे
मज उगा वाटते वनीं विहारां जावे
पांखरांसारखें मुक्त स्वरांनी गावें
कानांत बांसरी वंशवनांतिल वाजे १

वाटते धरावें कुशीत पाडस भोळें
मज आवडती ते विशाल निर्मळ डोळे
चुंबीन त्यास मी भरविन चारा चोजें २

वल्कलें भिजावीं जळांत माझीं सारीं
घागरी कटीवर, करांत घ्यावी झारी
मस्तकीं असावें दुजा घटाचें ओझे ३

वाटते खणावें, कंदमुळें काढावीं
तीं हलक्या हातें लीलेनें सोलावीं
चाखून बघावें अमृताच तें ताजें ४

सांजेस बसावें आम्रतरुच्या खालीं
गळतील सुगंधित जधीं मंजिरीं भालीं
करतील गर्जना दुरून वनाचे राजे ५

घेउन धनूतें, बांधुन भाता पाठीं
वाटते फिरावे वनांत मृगयेसाठीं
पाडीत फिरावें दिसेल श्रापद जें जें ६

वाटतें प्रभातीं बसुनी वेदीपाशीं
वेदांत करावा प्रकांड अध्वर्युशीं
लालिमा मुखावर यावा पावकतेजें ७

कां हंसतां ऐसें मला खुळीला देवा ?
एवढा तरी हा हृद गडे पुरवावा
कां विनोद ऐसा प्रिया, अवेळीं साजे ? ८

“डोहाळे पुरवा रघुकुलातिलका माझे—”

—सीतेनें आपले डोहाळे श्रीरामांना सांगितले. श्रीरामांनीहि हंसून तिच्या इच्छांचा आदर केला. ते म्हणाले, “जानकी, तुझी इच्छा लोकांत लीकर पुरी करीन.”

पतिपत्नींचा हा मनोहर संवाद झाला, त्याच्या दुसरे दिवशींची गोष्ट भद्र नांवाच्या एका गुप्तचरानें श्रीरामांना सांगितलें, “गजन्, सेतुबंधन आणि रावणवध या दोन दैवी कृत्यांबद्दल सारी प्रजा आपल्याला धन्यवाद देत आहे, पण—

“पण काय? सत्य तें निर्भयपणें कथन कर.”—अशी श्रीरामांची अनुज्ञा मिळतांच भद्र पुढें सांगू लागला, “लोकांना एक कळत नाही कीं, रावणाच्या घरीं राहिलेली सीता श्रीरामांनीं परत पत्नी कशी मानली? तिच्याशीं प्रणय करण्यांत त्यांना कोणता आनंद होत असेल?”

लोकपाल श्रीरामचंद्रांचे मन पुन्हां विषण्ण झालें. आपल्या प्राणांची शपथ घालून त्यांनीं लक्ष्मणाला आज्ञा केली, “लक्ष्मणा, जानकीला वाल्मिकी-आश्रमाच्या मन्निध नेऊन सोडून ये.” लक्ष्मणादि कोणाहि भावंडाला श्रीरामांची शपथ उलंघिता आली नाही. लक्ष्मणानें रथांतून जानकीला वनप्रदेशांत नेली. सीतेला वाटलें, आपलें डोहाळेच पुरविले जात आहेत. असह्य होऊन, लक्ष्मणानें जेव्हां सीतेला खरें काय तें निवेदन केलें, तेव्हां तिच्या दुःखाला विश्व थिटें झाले. गद् गद् स्वरांत ती लक्ष्मणाला म्हणाली—

सीता :

मज सांग लक्ष्मणा जाउं कुठें
पतिचरण पुन्हां मी पाहूं कुठें ?

कठोर झाली जेथें करुणा
गिळी तमिस्रा जेथें अरुणां
पावक जिंके जेथें वरुणा
जें शाश्वत त्याचा देंठ तुटे १

व्यर्थ शिणविलें माता जनकां
मी नच जाया, नव्हे कन्यका
निकषच मानों कांसें कनकां
सिद्धीच तपाला आज विटे २

अग्नी ठरला असत्यवक्ता
नास्तिक ठरवी देवच भक्तां
पतिव्रता मी तरि परित्यक्ता
चरणिंच्या धरेसी कंप सुटे ३

प्राण तनूतुन उडूं पाहती
अवयव कां मग भार वाहती
वाहतसे मज श्रीभागिरथी
अडखळें अंतिचा विपळ कुठें ? ४

सरलें जीवन, सरली सीता
पुनर्जात मी आतां माता

पतिव्रता मी तरि परित्यक्ता
चरणिच्या धरेसी कंप सुटे...
मज सांग लक्ष्मणा जाऊं कुठें ?

जगेन रघुकुल दीपां करितां
फल धरी रूप हैं, सुमन मिटे ५

वनांत विजनीं, मरुभूमीवर
वाढवीन मी हा वंशांकुर
सुखांत नांदो राजा रघुवर
जानकी जनांतुन आज उठे ६

जाइ देवरा, पुरां मागुती
शरसे माझे स्वर मज रूपती
पती न राघव, केवल नृपती
बोलतां पुन्हां ही जीम थटे ७

इथुन वंदितें मी मातांना
प्रणाम पौंचवि रघुनाथांना
आशिर्वच तुज घे जातांना
आणखीं ओठिं ना शब्द फुटे ८

संस्कृत संस्थान, ठाणे. स्थान
संख्या .. २२६०२५६ .. दि: ०५/०५
संख्यांक ..... ७३९७ ..... नों दि: १९/१२/५६

५६

“ मज सांग लक्ष्मणा जाउं कुठे ? ”

—या अनुत्तरित प्रश्नासहच, गर्भवती जानकीला गंगापार पोंचवून मोठ्या कष्टानें सौमित्री परत फिरला. प्राप्त कर्तव्य म्हणून, श्रीराम राज्यकारभार पाहू लागले. इकडे सीता, महात्म्या वाल्मिकींच्या हातीं लागली. त्यांनीं तिचें कन्ये-प्रमाणें पालन केलें. यथाकालीं तिला जुळीं अपत्यें झालीं. त्या रामनंदनांना, भूत-पिचाच्चादिकांची बाधा होऊ नये म्हणून, वाल्मिकींनीं अभिमंत्रित कुश आणि लव त्या बालकांच्या शरीराभोंवतीं फिरविले. कुश आणि लव असेंच त्यांचें नामकरण केलें. वाल्मिकींच्या देखरेखीखालीं तीं बालकें मोठीं झाली. शैशवा-वस्था संपून ती जाणतीं दिसू लागली. त्यांच्या वयांना बारा बारा वर्षे होऊन गेली.

अयोध्यापति श्रीराम कर्तव्यबुद्धीनें अयोध्येचें राज्य चालवीत होते, त्यांनीं सर्व श्रेष्ठ असा राजसूय यज्ञ आरंभिला. त्या समारंभासाठीं सहस्त्रावधि राजे, मुनि आणि प्रजाजन अयोध्येंत जमले. मुनिवर्य वाल्मिकीहि आपल्या शिष्यांसह आले होते. हे शिष्य म्हणजेच बालवीर, कुश लव. त्रिकालदृष्ट्या वाल्मिकींनीं कुश-लव यांना आज्ञा केली—

त्राल्मिकी :

रघुराजाच्या नगरीं जाउन
गा वाळांनो, श्रीरामायण
मुनिजन पूनित सदनांमधुनी
नराधिपांच्या निवासस्थानीं
उपमार्गांतुन, राजपथांतुनी
मुक्त दरवळो, तुमचे गायन १

रसाल मूले, फले सेवुनी
रसालता ध्या, स्वरांत भरुनी
अचुक घेत जा, स्वरां मिळवुनी
लय तालांचे पाळा बंधन २

नगरिं लाभतां लोकमान्यता
जाइल वार्ता श्रीरघुनाथां
उत्सुक होउन श्रवणाकरितां
करवितील ते, तुम्हां निमंत्रण ३

सर्गक्रम ध्या, पुरता ध्यानीं
भाव उमटुं द्या, स्पष्ट गायनीं
थोडे थोडे गात प्रतिदिनीं
पूर्ण कथेचे साधा चित्रण ४

नका सांगु रे नाम ग्राम वा

स्वतःस माझे शिष्यच म्हणवा

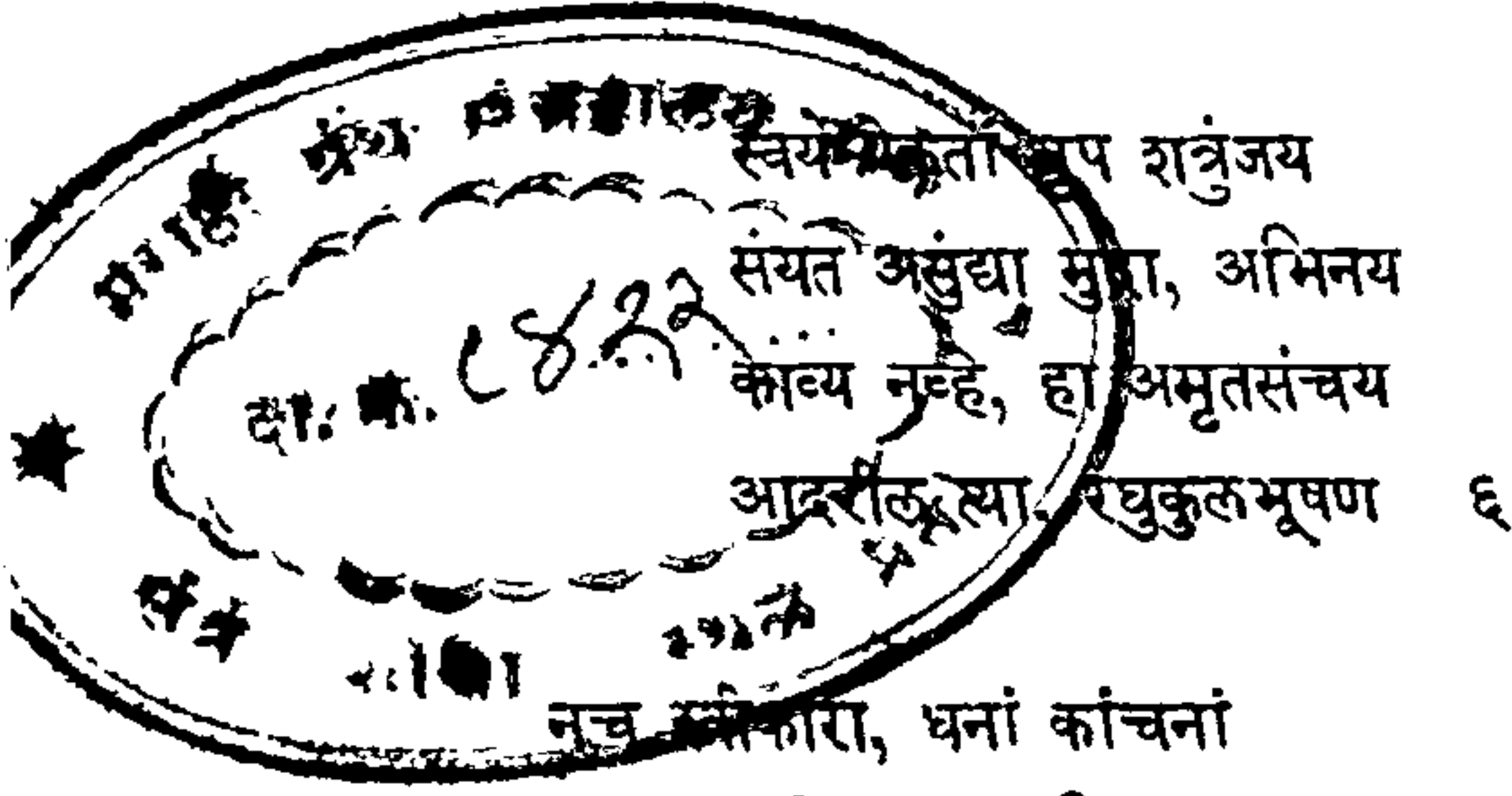
मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्वतः

अनुक्रम... २३७९... वि: ... ३१.६५५

क्रमांक... नों दि: २५/१२/५५

गीत रामायण

स्वरांत ठेवा, हास्य गोडवा
योम्य तेवढें, बोला भाषण ५

नृच श्रीकारा, धनां कांचनां
नको दान रे, नको दक्षिणा
काय घनाचें मूल्य मुनिजनां
अवघ्या आशा श्रीरामार्पण. ७

श्री राम चंद्रार्पणमस्तु

REFBK-0009422

मराठा ग्रंथ संश्लेषण, ठाणे, स्थळप्रत.

अनुक्रम २२६०४६... वि: १०२५

क्रमांक १३५९... नों: दि: १६०९६१२५६०